

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

СТРЕЛЬБИЦЬКА ЛЕСЯ ЯРОСЛАВІВНА

УДК 343.152 (477)

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНОГО
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.09 –кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Павлишин Андрій Андрійович,
кандидат юридичних наук,
доцент

Львів – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ЗАСУДЖЕНИЙ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	12
1.1. Поняття засудженого та його процесуальний статус.....	12
1.2. Історія розвитку правового інституту засудженого у кримінальному процесі України.....	48
<i>Висновки до Розділу 1</i>	62
Розділ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНОГО У ПРОВАДЖЕННЯХ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ЩО НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ.....	66
2.1. Процесуальний статус засудженого у касаційному провадженні.....	66
2.2. Процесуальний статус засудженого у провадженні у Верховному Суді України.....	91
2.3. Процесуальний статус засудженого у провадженні за нововиявленими обставинами.....	105
<i>Висновки до Розділу 2</i>	119
Розділ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНОГО У СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ.....	124
3.1. Процесуальний статус засудженого під час звернення вироку до виконання.....	124
3.2. Процесуальний статус засудженого в ході виконання вироку та після виконання вироку.....	137
<i>Висновки до Розділу 3</i>	180
Висновки.....	185
Додатки	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	195

ВСТУП

Актуальність теми дослідження Українська держава формувалась упродовж багатьох століть у складних історичних та соціально-економічних умовах. Незважаючи на те, що Конституція України та велика кількість нормативних актів закріплюють за громадянами чимало прав і свобод, однак деякі з них є декларативними. Особливо гострою залишається проблема дотримання прав та законних інтересів громадян, що «провинилися перед суспільством» та засуджені державою до різних мір покарання. Світова громадськість постійно звертає увагу на порушення в Україні життєво важливих прав людей, які тимчасово або довічно позбавлені свободи. Через грубі порушення прав людини і громадянина Україна перебуває серед лідерів у світі за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини.

За роки незалежності України в кримінально-процесуальне законодавство вносилось чимало змін і доповнень, спрямованих на підвищення рівня захисту прав та законних інтересів його учасників. З прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України суттєво змінилося регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, в тому числі і таких, які стосуються засудженого.

До проблем, пов'язаних із статусом засуджених у кримінальному провадженні, звертались такі вчені, як: Басиста І.В., Бобечко Н.Р., Бойко В.П., Бородовська Н.О., Видря М.М., Габлей Н.Г., Грошевий Ю.М., Джига М.В., Дроздов О.М., Зеленецький В.С., Кобліков А.Д., Коваленко Є.Г., Кокорєв Л.Д., Корнуков В.М., Куцова Є.Ф., Ларін О.М., Лобойко Л.М., Маляренко В.Т., Михайленко О.Р., Михеєнко М.М., Молдован В.В., Москвич Л.М., Мотовіловкер Я.О., Мартинчик Е.Г., Нор В.Т., Осауленко О.І., Омеляненко Г.М., Перлов І.Д., Петрухін І.Л., Попелюшко В.О., Строгович М.С., Тertiшник В.М., Тулянський І.Я., Удалова Л. Д., Татаров О.Ю., Шумило М.Є., Чеботарьова Ю.А. та інші.

Проте в Україні до останнього часу не було комплексних наукових досліджень, присвячених теоретичним та практичним проблемам виключно процесуального статусу засудженого в кримінальному провадженні України. Поза увагою науковців залишились питання становлення правового статусу засудженого, реалізації засудженим своїх прав на різних стадіях кримінального провадження, питання обов'язків та відповідальності засудженого та інші. Від їх правильного вирішення залежить реальне забезпечення і реалізація прав та законних інтересів засудженого, а, як наслідок, і виконання таких завдань кримінального провадження, як охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Тому всі ці питання потребують якісно нового наукового дослідження, вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо приведення чинного законодавства України у відповідність до вимог Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод норм міжнародних договорів, ратифікованих Україною, інших міжнародних документів, пов'язаних з процесуальним статусом засудженого.

Все викладене вище й обумовлює актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Як свідчать дані вітчизняної судової статистики останніх років, кількість засуджених поступово дещо зменшується порівняно з показниками минулого десятиріччя. Так, кількість осіб, обвинувальні вироки щодо яких набрали законної сили, становила: у 2008 році – 146858 осіб, у 2009 – 146383, у 2010 – 168774 особи [1]. Водночас за інформацією Державної пенітенціарної служби України у 2014 році у кримінально-виконавчих установах утримувалося 117440 осіб [2]. Зазначення цих показників у дисертації обумовлене тим, що за їх допомогою можна оцінити масштаби відповідного соціального явища.

Таким чином, оцінюючи загальну кількість осіб, які відбувають покарання в Україні, можна зробити певні висновки і щодо кількості

засуджених як суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин, так і тенденцій щодо зміни цієї кількості. Наведені цифри (а вони є досить високими) підкреслюють важливість наукового дослідження кримінального процесуального статусу засуджених.

Значення дослідження особливостей процесуального статусу цього учасника кримінального провадження полягає в тому, що отримані результати допоможуть виявити недоліки чинного законодавства та правової системи в цілому, що спрямовуватиме на пошук та подальше впровадження найбільш оптимальної моделі правового регулювання відповідного інституту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у відповідності до тем науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка на 2006-2008 роки «Проблеми удосконалення кримінально-процесуального законодавства України в умовах його реформування» (номер державної реєстрації – 0106U011538); на 2010-2012 роки «Кримінально-процесуальні гарантії та проблеми їх вдосконалення в умовах реформування кримінального процесу України» (номер державної реєстрації 0110U005708); та на 2013-2017 роки «Проблеми реалізації нового кримінального процесуального законодавства України» (КПК 2012 року) щодо захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (номер державної реєстрації 0113U005123).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття сутності і особливостей процесуального статусу засудженого у кримінальному провадженні України, виявлення недоліків його правового регулювання, а також формулювання конструктивних пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства у цій частині.

Відповідно до зазначеної мети поставлено наступні **завдання:**

- визначити поняття, зміст та особливості процесуального статусу засудженого як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин;
- дослідити історію розвитку правового інституту засудженого в кримінальному процесі Української держави;
- проаналізувати загальні елементи процесуального статусу засудженого, якими він володіє на усіх стадіях кримінального провадження, де є можливою діяльність цього учасника;
- з'ясувати особливості правового регулювання процесуального статусу засудженого на окремих стадіях та етапах кримінального провадження, де функціонує цей учасник, дослідити спеціальні елементи його процесуального статусу, властиві йому лише на певних стадіях (етапах стадій) кримінального провадження;
- розробити пропозиції з удосконалення процесуального статусу засудженого та його законодавчого регулювання і практики застосування.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, які пов'язані з участю засудженого у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України.

Методи дослідження. Достовірність наукових положень, висновків та пропозицій, викладених в дисертації, підтверджується також методологією дослідження. Для досягнення поставленої мети, з урахуванням об'єкта і предмета дослідження, у роботі були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. *Діалектичний метод* застосовувався для дослідження сучасного стану та перспектив розвитку правового регулювання статусу засудженого у кримінальному провадженні. *Системний метод* дав можливість з'ясувати місце засудженого в системі учасників кримінального провадження. За допомогою *історичного методу* було досліджено генезис інституту засудженого на різних етапах становлення науки кримінального процесу України. *Метод моделювання* застосовано з метою побудови проекту кримінальних процесуальних норм, що регламентують

процесуальний статус засудженого. За допомогою *порівняльно-правового методу* зроблено співставлення норм та практики застосування вітчизняного законодавства з правовими нормами та практикою їх застосування в інших державах у сфері нормативного регулювання статусу засудженого. *Герменевтичний метод* використаний для тлумачення та інтерпретації норм вітчизняного законодавства в галузі кримінального, кримінального процесуального права з метою з'ясування суті питань, які пов'язані з статусом засудженого. *Метод анкетування* використаний для виявлення ефективності правового регулювання статусу засудженого під час відбування ним покарання.

Всі методи використовувались у взаємозалежності і взаємозв'язку, що дало змогу забезпечити достовірність отриманих результатів та повноту розкриття теми дисертаційного дослідження.

Обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій визначається і забезпечується *емпіричною базою дослідження*, яку становлять матеріали вивчення 100 кримінальних проваджень (у Хмельницькій, Полтавській, Рівненській областях), статистичні дані Державної судової адміністрації України за 2008-2014 роки, дані Державної пенітенціарної служби України у 2014 році, дані Європейського суду з прав людини, а також результати анкетування 135 засуджених Шепетівської колонії середнього рівня безпеки №58.

Наукова новизна одержавних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні монографічним дослідженням теоретичних та практичних питань процесуального статусу засудженого в кримінальному провадженні України. У роботі сформульовано низку нових положень і висновків, які мають істотне значення для теорії кримінального процесу та юридичної практики. До найбільш суттєвих із них слід віднести такі:

уперше одержано:

- зроблено тлумачення поняття «засуджений» із застосуванням авторського підходу щодо необхідності урахування процесуальних моментів не лише початку, а й припинення перебування особи у такому процесуальному статусі. При цьому акцентовано увагу саме на процесуальній (а не кримінально-виконавчій) природі розробленого визначення;

- сформульовано пропозицію розглядати складові елементи статусу засудженого через призму їх поділу на *загальні*, якими засуджений володіє на усіх стадіях кримінального провадження, де є можливою його діяльність, та *спеціальні*, які притаманні його статусу лише на окремих стадіях чи навіть етапах стадій кримінального провадження;

- обґрунтовано висновок про необхідність врегулювання в процесуальному порядку права засудженого на побачення з родичами до направлення його у місця позбавлення чи обмеження волі;

- сформульовано пропозицію про можливість відстрочки відбування покарання засудженим у невідбутій частині, якщо обставини, що є підставою застосування відстрочки відбування покарання, виникають під час відбування покарання;

удосконалено:

- теоретичні висновки про зміст та сутність процесуального статусу засудженого, його складові елементи. Під процесуальним статусом засудженого запропоновано розуміти закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність прав, обов'язків, відповідальності та гарантій прав засудженого, яка надає йому можливість ініціювати перегляд судового рішення у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України чи за нововиявленими обставинами, доводити власну позицію суду відповідної інстанції, що забезпечує його інтереси в разі такого перегляду, а також у стадії виконання судових рішень, що дає змогу засудженому реалізувати свої інтереси;

- положення про зацікавленість засудженого, яка може проявлятися у тому, щоб бути звільненим від відбування покарання у зв'язку з невиконанням вироку або навпаки – у тому, щоб швидше відбутися покарання для того, щоб вважатися таким, що не має судимості, щоб судимість була швидше знята чи погашена.

набули подальшого розвитку:

- пропозиції стосовно доповнення кримінального процесуального законодавства додатковими правами засудженого (з метою надання засудженому можливості вчасно та правильно скористатися правами у відповідних стадіях кримінального провадження пропонується видавати йому окремі пам'ятки; включити засудженого в перелік осіб, які мають право на забезпечення безпеки);

- положення, що регламентують негайне звільнення особи з-під варти, зокрема, засудженого після перегляду вироку за апеляційною скаргою, в результаті якого особі призначено покарання, не пов'язане з позбавленням волі або звільнено від відбування покарання, в тому числі, якщо особа на момент винесення рішення не перебувала в судовому засіданні;

- пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного КПК щодо регулювання процесуального статусу засудженого (ч. 1 ст. 425, ч.1 ст. 460, ч.2. ст. 466);

- пропозиції щодо розширення кола суб'єктів звернення з клопотанням про зняття судимості за рахунок включення захисника, законного представника, прокурора. У разі подання клопотання цими суб'єктами особа, яка відбула покарання (колишній засуджений), має бути повідомлена про початок процедури зняття судимості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в роботі теоретичні положення, висновки і пропозиції вносять певний вклад у розвиток науки кримінального процесу, оскільки розширюють і поглиблюють наші уявлення про сутність і специфіку статусу засудженого в кримінальному провадженні України. Отримані

результати дослідження можуть бути використані: *у науково-дослідній діяльності* – для подальшої розробки науково обґрунтованих положень і рекомендацій щодо законодавчого врегулювання статусу засудженого як учасника кримінальних процесуальних відносин; *у практичній роботі* прокуратури, судів – для прийняття відповідних процесуальних рішень щодо засуджених, а також у зв'язку з їх оскарженням; *у законотворчій діяльності* – для вдосконалення положень чинного КПК України, в частині регулювання процесуального статусу засудженого в кримінальному провадженні України (лист Комітету ВР України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 04-18/12-1732 від 20 липня 2015 року про врахування результатів дисертаційного дослідження у законодавчій роботі Комітету), при прийнятті постанов Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з відповідних процесуальних питань; *у навчальному процесі* – в ході вивчення у вищих юридичних навчальних закладах курсу кримінального процесуального права, підготовці підручників і навчальних посібників з цього курсу (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, доповідались та обговорювались на засіданні кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, яка рекомендувала дисертацію до захисту. Основні положення та висновки дисертації доповідалися автором і були обговорені на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України» (Івано-Франківськ, 2005 р.); «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 2007 р.); «Верховенство права в процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (Острог, 2008 р.); «Правове регулювання

суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (Запоріжжя, 2011 р.); «Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвячена 90-річчю з дня народження Белкіна Р.С» (Київ, 2012 р.); «Малиновські читання» (Острог, 2012, 2013 роки.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 10 наукових статтях, з яких чотири наукові статті опубліковано у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 1 стаття опублікована у науковому періодичному виданні іноземної держави, а також п'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують сім підрозділів, висновків, додатків і списку використаних джерел (299 найменувань). Повний обсяг дисертації складає 227 сторінок. Загальний обсяг тексту - 191 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ЗАСУДЖЕНИЙ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Поняття засудженого та його процесуальний статус

Частина засуджених осіб, які відбувають покарання та у зв'язку з цим є суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин, паралельно продовжують перебувати у кримінальних процесуальних правовідносинах, органічно поєднуючи кримінально-виконавчий статус з кримінальним процесуальним статусом. Протягом певного часу після набрання вироком законної сили вони мають право подати касаційну скаргу, а за певних умов – заяву про перегляд судового рішення до Верховного Суду України чи про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, а також, безперечно, є учасниками стадії виконання судових рішень.

Передусім слід звернутися до дефініції поняття «засуджений» як до ключового поняття даного дослідження.

Академічний тлумачний словник української мови трактує поняття «засуджений», «засуджена» як людину, яку засудили до якої-небудь міри покарання [3]. Автори науково-практичних коментарів до Конституції України зазначали, що засудженим є особа, щодо якої винесений вирок суду [4, с. 157] або ж обвинувальний вирок суду [5, с. 475]. За Великим енциклопедичним юридичним словником засуджений визначався як особа, «якій за обвинувальним вироком суду призначено покарання, водночас за кримінально-процесуальним законодавством засудженим визнається і особа, стосовно якої вирок суду ще не набрав законної сили» [6, с. 287].

Звертаючись до доктринальних визначень терміну «засуджений», слід враховувати, що підходи до їх розробки передусім обумовлюються сферою правовідносин, де діє цей учасник – кримінально-виконавчих чи кримінальних процесуальних. Про необхідність чіткого визначення терміну

«засуджений» зазначається навіть у наукових працях кримінально-правової спрямованості, зокрема, при дослідженні правових наслідків його тлумачення для правильності призначення остаточного покарання (В.В. Городовенко, В.М. Білоконєв [7, с. 75–88]).

Так, як суб'єкт кримінально-виконавчих відносин засуджений визначається як фізична осудна особа, яка наділена суб'єктивними правами та має юридичні обов'язки, які встановлені кримінально-виконавчим правом [8, с. 119]. Фактично у даному випадку тлумачення здійснене через встановлення елементів кримінально-виконавчого статусу засудженого.

Водночас визначення терміну «засуджений» через призму кримінальних процесуальних відносин відбувалося в умовах тривалої дискусії у науковому середовищі, що можна пояснити відсутністю легального визначення цього поняття у кримінально-процесуальному законодавстві попередніх років.

При тлумаченні цього поняття дискусія викликала передусім питанням визначення моменту, з якого особа набуває статусу засудженого, адже саме з його початком засуджений наділявся відповідним обсягом процесуальних прав, спрямованих на забезпечення і захист його інтересів. Законодавець на той час допустив цілковиту плутанину, чітко не визначивши, чи це відбувається з моменту ухвалення обвинувального вироку, чи його підписання, чи з часу його проголошення, чи вручення копії, чи з моменту набрання ним законної сили. У наукових працях основними тенденціями були дві протилежні позиції, перша з яких полягала в думці, що особа набуває статусу засудженого (виправданого) до набрання вироком законної сили, тобто з моменту ухвалення чи публічного проголошення цього судового рішення, а альтернативна – лише після набрання вироком законної сили.

На користь першої позиції в енциклопедичних працях визначається, що засуджений в кримінально-процесуальному праві – це особа, щодо якої винесено вирок, хоча він і не набрав законної сили [9, с. 291]; що особа вважається засудженою з моменту винесення обвинувального вироку,

незалежно від того, чи набув він законної сили чи ні [10, с. 124]. Прихильниками думки щодо проголошення вироку як моменту набуття статуту засудженого була низка вчених, зокрема, О.Р. Михайленко, Н.О. Бородовська, Н.Г. Габлей [11, с. 72; 12, с. 10-11; 13, с. 229]. Певним чином такий підхід був спричинений буквальним тлумаченням конституційної норми, яка закріплює принцип презумпції невинуватості, а саме: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України), адже в ній нічого не сказано про те, що вирок суду повинен набрати законної сили.

Інша позиція полягала в думці, що особа набуває статусу засудженого лише після набрання вироком законної сили. Так, про те, що особу, щодо якої обвинувальний вирок суду не набрав законної сили, слід вважати підсудним, а не засудженим, вказували у своїх працях О.Ю. Костюченко, В.В. Крижанівський, Н.В. Кіцен та інші [14, с. 6; 15, с. 6; 16, с. 74; 17, с. 11; 18, с. 447]. Таку ж точку зору відстоює й В.О. Попелюшко, зазначаючи, зокрема, що в нормах про апеляційне провадження, а тим більше про судовий розгляд справи, аж до звернення вироку до виконання, мусить використовуватись саме термін «підсудний» і вживатись лише таке процесуальне поняття, з наданням особі у кожному конкретному випадку відповідних прав підсудного та їх належним забезпеченням [19, с. 61]. Подібну думку висловлює і В.Т. Маляренко [20, с. 248]. Свого часу І.Д. Перлов вказував, що лише тоді, коли вирок набере законної сили, держава і суспільство можуть бути впевнені в тому, що засуджена особа дійсно винна у вчиненні злочину [21, с. 26].

На сьогодні зазначена дискусія щодо такого моменту вирішена законодавчим шляхом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 43 КПК України засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Така позиція законодавця щодо

визначення моменту, на нашу думку, є цілком правильною, оскільки засуджений – це завжди особа, визнана у встановленому законом порядку і на передбачених у законі підставах винною у вчиненні кримінального правопорушення. Оскільки обвинувальний вирок суду першої інстанції набуває законної сили не відразу ж після його проголошення, а лише через певний строк і за певних умов, то з особою, стосовно якої він ухвалений, до вступу вироку в законну силу ще не можна поводитись як з винуватою, в тому числі шляхом застосування стосовно неї іншого терміну – засуджений. Відповідно до ч. 5 ст. 17 КПК України, поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Тож слушними є висновки таких вчених як В.Т. Нор, І.Д. Перлов, Г.Ю. Юдківська, Б.І. Яворський про те, що презумпція невинуватості діє до набрання законної сили обвинувальним вироком суду [22, с. 9; 21, с. 26; 23, с. 7; 24, с. 273]. Повертаючись до альтернативної думки про проголошення вироку як моменту, з якого особа стає засудженим, слід зауважити, що така дія здійснює виховний вплив на обвинуваченого шляхом проголошення осуду його поведінки з боку держави та суспільства, і вона є обов'язковим елементом публічного судового розгляду. Вочевидь, саме тому деякі науковці, наприклад, В.Т. Томін, пропонують звести процес оголошення вироку до мінімуму, оголошуючи лише резолютивну частину [25, с. 86–87].

Важливим положенням КПК України 2012 року стало також законодавче віднесення засудженого до однієї із сторін кримінального провадження, а саме: до сторони з боку захисту (п. 19 ч. 1 ст. 3), адже деякі норми Кодексу сформульовані таким чином, що в них йдеться саме про сторін. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених Кодексом.

Водночас сумнівним, на нашу думку, видається визначення поняття «засудженого» через термін «обвинувачений».

По-перше, така критика пов'язана із тлумаченням самого поняття «обвинувачений», на недоконалість якого вже зверталася увага у фаховій літературі (зокрема, В. Бойком, Т.Г. Фоміною, О.О. Юхно [26, с. 301; 27, с. 192]). Наведемо власні міркування щодо доцільності використання цього терміну.

Під поняттям «обвинувачений» згідно з ч. 2 ст. 42 КПК України законодавець розуміє особу, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. Таке законодавче формулювання визначене у прив'язці до первинного часового параметру – моменту передачі обвинувального акта до суду, але при цьому не зазначено кінцевий часовий параметр. Тож якщо тлумачити це поняття буквально, то і у касаційному провадженні, і при перегляді у Верховному Суді України особа, щодо якої ухвалено вирок, за формальною ознакою буде особою, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у відповідному порядку, адже ніхто не оспоруватиме, що це мало місце в минулому. Тобто без зазначення у дефініції поняття «обвинувачений» моменту, з настанням якого особа втрачатиме цей статус із переходом у статус «засудженого» чи «виправданого», воно є неповним, і тому недоцільно його використовувати для визначення інших категорій. Якщо ж удосконалити це визначення прив'язкою до кінцевого часового параметру (що варто було б зробити), тим більше буде недоцільно його застосовувати при визначенні поняття «засудженого», оскільки це вже будуть різні терміни із власними значеннями.

По-друге, поняття «обвинувачений» прирівняно до поняття «підсудний», які закон фактично визнає синонімічними, що, на думку авторів сучасної фундаментальної праці з кримінального процесу, дозволяє констатувати їх рівнозначність, можливість використання у правозастосовній практиці як однакових [28, с. 130]. При цьому, визначаючи поняття

«засудженого» через «обвинуваченого», законодавець нічого не зазначив про підсудного. Таким чином, засудженим є обвинувачений, але фактично також ним є і підсудний. Отже, в даному випадку допущена плутанина і довільне використання понять.

По-третє, можна припустити, що законодавець при тлумаченні поняття «засуджений» використав термін «обвинувачений», констатує при цьому, що це обов'язковий попередній стан кожного засудженого. Але відтак втрачається сенс дефініції самого поняття «обвинувачений». Пояснимо на прикладі. Логічний ланцюжок процесуальних станів, які проходить особа у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності та ухваленням вироку, виглядає наступним чином: «підозрюваний», надалі «обвинувачений» («підсудний»), надалі «засуджений» або «виправданий». Але ж у визначенні поняття «обвинувачений» вказано, що це «особа» (не зазначено, що це «підозрюваний»). З огляду на це припущення про тлумачення понять у прив'язці до попереднього процесуального статусу також втрачає свою вірогідність.

Слід навести й влучну думку В.В. Городовенка та В.М. Білоконєва: результат аналізу ст. 62 та 63 Конституції України свідчить про те, що термін «засуджений» означає такий правовий статус особи, який відрізняє його від правового статусу підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), а термін «засудження» означає, що особа з одного правового статусу переходить в інший, зокрема, зі статусу обвинуваченого у статус засудженого [29, с. 80-81].

Таким чином, незважаючи на прогресивність закріплення у законі легального визначення поняття «засуджений» та встановлення часового моменту набуття особою такого статусу, що безперечно є позитивним, слід констатувати і певну його недосконалість.

При цьому слід встановити підхід законодавця до тлумачення суміжних понять. Визначаючи поняття «підозрюваного» (ч. 1 ст. 42 КПК України), розробники КПК вказали, що «це особа», щодо якої вчинено певні дії.

Аналогічно і щодо «обвинуваченого (підсудного)» (ч. 2 ст. 42 КПК України). Щодо потерпілого, то зазначено, що ним може бути фізична особа, а також юридична особа (ч. 1 ст. 55 КПК України). Тобто при офіційному тлумаченні законодавець не використовує такі категорії як «учасник кримінального провадження» чи «сторона кримінального провадження», а зазначає саме про «особу». Відтак цілком логічно застосувати цей підхід і для визначення поняття «засудженого».

На думку Т.Г. Фоміної та О.О. Юхно, які зазначають про необхідність уточнення понять «обвинуваченого», «засудженого» та «виправданого» у КПК України, обвинуваченим слід вважати особу, щодо якої складений обвинувальний акт; а засудженого необхідно визначити як особу, щодо якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду [27, с. 193]. Враховуючи викладені попередні доведення, нам в цілому імпонує запропонований підхід, але вважаємо, що вони мають бути дещо розширені. Раніше ми вказували про доцільність при тлумаченні поняття «обвинуваченого» зазначати не лише про первинний часовий параметр набуття особою відповідного статусу, а й про кінцевий.

Тож вважаємо, що частину 1 ст. 43 КПК України слід викласти у такій редакції: «Засудженим у кримінальному провадженні є особа, щодо якої судом у встановленому законом порядку ухвалено обвинувальний вирок, що набрав законної сили».

Особа перебуває в статусі засудженого до постановлення остаточного судового рішення у порядку перегляду судового рішення або виконання вироку.

Тобто нами збережено позицію законодавця щодо офіційного закріплення моменту, з якого особа набуває статусу засудженого. Розглянуто кінцевий момент перебування у такому статусі, та при цьому усунуто неоднозначне та нелогічне розуміння засудженого через суміжну категорію «обвинуваченого».

Аналізуючи норми КПК України, приходимо до висновку, що фігура засудженого може виникнути лише в тому кримінальному провадженні, в якому:

а) судом за результатами судового провадження ухвалено саме вирок (а не ухвалу) щодо обвинуваченого. Вирок – це судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті (ч. 1 ст. 369 КПК України). При цьому вирок може бути ухвалений як судом першої, так і апеляційної інстанції.

Наприклад А.А. Павлишин дає таке визначення вироку: «вирок – це рішення суду першої або апеляційної інстанції в питанні про винність або невинність підсудного і про застосування або незастосування до нього покарання» [30, с. 273]. Ознаками: вироку є: процесуальний акт суду, який постановляється в результаті судового розгляду; ним вирішується питання про наявність чи відсутність злочину; винність чи невинність підсудного у його вчиненні та про покарання, якщо винність останнього достовірно встановлена судом [31, с. 10–16];

б) ухвалений вирок є обвинувальним (а не виправдувальним). *За результати узагальнення 100 кримінальних проваджень, які були розглянуті судами, у 86 (86%) провадженнях був ухвалений обвинувальний вирок і у 4(4%) ухвалений виправдувальний вирок (Додаток В).*

в) вирок набрав законної сили. Згідно зі ст. 532 КПК України, вирок набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції.

Угорським вченим Л. Надем у праці, присв'яченій дослідженню проблем вироку у кримінальному процесі, висловлено думку про те, що після вступу вироку у законну силу процесуальне правовідношення припиняється і створюється правовідношення у сфері виконання покарання [32, с. 155]. Після набрання вироком законної сили як засудженим, так і іншими учасниками судового провадження можуть бути ініційовані інші види

перегляду судових рішень (у касаційному порядку, а за наявності відповідних підстав – Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами); не варто забувати і про стадію виконання судових рішень. Відтак процесуальні правовідносини матимуть місце й далі.

Набрання вироком законної сили М.С. В'юник розуміє як закріплений у законі момент, з настанням якого вирок набуває властивостей обов'язковості, виключності, незмінності та преюдиціальності і підлягає обов'язковому виконанню уповноваженими особами, доки його не буде відмінено у встановленому законом порядку [33, с. 102–107]. П.А. Лупінська визначає, що властивостями вироку, який набрав законної сили, є його непохитність, винятковість і обов'язковість виконання [34, с. 39]. Наведені думки підкреслюють особливу важливість моменту набрання вироком законної сили, з якого, власне, особа починає діяти саме у статусі засудженого.

З огляду на вимогу щодо набрання вироком законної сили приходимо до висновку, що існує кілька процесуальних моментів, які обумовлюють появу фігури засудженого у кримінальному провадженні, а відтак – і наділяють особу відповідним статусом. Ці моменти пов'язуються із наявністю або відсутністю факту ініціювання учасником (учасниками) судового розгляду подальшого перегляду вироку у апеляційному провадженні.

Так, перший випадок обумовлений відсутністю апеляційних скарг з боку усіх учасників судового провадження. Відтак обвинувачений набуває статусу засудженого після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано, при цьому у кримінальному провадженні не повинно бути подано жодної апеляційної скарги будь-ким із осіб, які мають право на апеляційне оскарження.

Невизначеною залишається ситуація, в якій вирок у кримінальному провадженні, де не було подано жодної апеляційної скарги, набрав законної сили, відповідно, обвинувачений набув статусу засудженого, але в подальшому судом було поновлено пропущений із поважних причин строк на апеляційне оскарження. Частиною 3 ст. 117 КПК України передбачено, що

подання клопотання заінтересованою особою про поновлення пропущеного строку не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропусченням строку. Але згідно з ч. 4 ст. 534 КПК України у разі поновлення судом апеляційної інстанції строку апеляційного оскарження одночасно вирішується питання про зупинення виконання вироку або ухвали. При цьому виникають питання щодо процесуального стану особи, яка була визнана винною та відбуває покарання, оскільки трансформація із обвинуваченого у засудженого вже відбулася. Тому вважаємо правильним, що якщо було задоволено таке клопотання і поновлено пропущений строк, фактично відбувається повернення у попередній стан, тобто виконання вироку зупиняється до прийняття рішення судом апеляційної інстанції, відтак засуджений знову трансформується в обвинуваченого. Спеціального процесуального закріплення таке повернення не потребує, але воно досягається, по-перше, сприйняттям особи як обвинуваченого, зверненням до нього як до обвинуваченого, а, по-друге, забезпеченням йому комплексу прав та покладенням обов'язків саме як обвинуваченого.

Інша ситуація обумовлена наявністю ініційованого обвинуваченим чи кимось із інших учасників судового розгляду апеляційного провадження. В такому разі у більшості випадків обвинувачений набуває статусу засудженого після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції, яким вирок не було скасовано. Отже, подання апеляційної скарги будь-ким із учасників, з будь-якого приводу, навіть щодо іншого із обвинувачених, щодо якого також ухвалено вирок у цьому кримінальному провадженні, переносить момент можливого набуття такого статусу усіма обвинуваченими на час, протягом якого триватиме провадження в суді апеляційної інстанції і аж до моменту ухвалення рішення судом апеляційної інстанції, яким буде підтверджено висновки суду першої інстанції.

З огляду на те, що апеляційне провадження складається з низки процедур, на кожній із яких провадження може припинитися за наявності підстав, визначених законом, перелік випадків набуття особою статусу

засудженого слід деталізувати, у прив'язці до особливостей здійснення апеляційного провадження та дій учасників судового провадження. Н.Р. Бобечко, думку якого ми вважаємо слушною, зазначає про такі випадки закінчення апеляційного провадження:

1) у разі відмови особи, яка подала апеляційну скаргу, від неї та за відсутності апеляційних скарг інших учасників судового провадження або за відсутності заперечень інших осіб, які подали апеляційну скаргу, проти закриття апеляційного провадження у зв'язку з відмовою від апеляційної скарги (чч. 1, 2 ст. 403 КПК України); 2) у разі відмови особи, яка подала апеляційну скаргу, підтримувати її, заявлену під час апеляційного розгляду, за відсутності апеляційних скарг інших учасників судового провадження (ч.2 ст. 405 КПК України); 3) коли особа, яка подала апеляційну скаргу, у встановлений строк не усунула її недоліки, суддя-доповідач повернув їй апеляційну скаргу, і касаційний суд залишив його ухвалу без змін (п.1 ч.3, ч.6 ст. 399 КПК України); 4) коли апеляційну скаргу подала особа, яка не має такого права, суддя-доповідач повернув їй апеляційну скаргу, і касаційний суд залишив його ухвалу без змін (п.2 ч.3, ч.6 ст. 399 КПК України); 5) коли апеляційна скарга не підлягає розгляду в цьому суді апеляційної інстанції, суддя-доповідач повернув апеляційну скаргу, і касаційний суд залишив його ухвалу без змін (п.3 ч.3, ч.6 ст. 399 КПК України); 6) коли апеляційна скарга подана після закінчення строку на апеляційне оскарження без заявлення клопотання про його поновлення, суддя-доповідач відмовив у його поновленні, і касаційний суд залишив його ухвалу без змін (п.4 ч.3, ч.6 ст. 399 КПК України); 7) коли апеляційна скарга подана на судове рішення, яке не підлягає апеляційному оскарженню, суддя-доповідач відмовив у відкритті апеляційного провадження, і касаційний суд залишив його ухвалу без змін (ч.4, 6 ст. 399 КПК України); 8) коли судове рішення оскаржене з підстав, за яких воно не може бути оскаржене в апеляційному порядку, суддя-доповідач відмовив у відкритті апеляційного провадження, і касаційний суд залишив його ухвалу без змін (ч.4, 6 ст. 399 КПК України) [35, с. 35–37].

Тож настання будь-якого із перелічених випадків фактично трансформує обвинуваченого у засудженого.

Далі перейдемо до дослідження процесуального статусу засудженого, для чого необхідно передусім встановити, що розуміється під поняттям «правовий статус особи», визначити різновиди такого статусу, а надалі вже дослідити безпосередньо категорію процесуального статусу засудженого, визначити його складові елементи та запропонувати власне визначення цього поняття.

Термін «статус» є однією з найуживаніших категорій в юридичній науці. Семантичне значення цього слова – певний стан чого-небудь [3]. У найбільш узагальненому вигляді правовий статус визначається як юридично закріплене становище особи у суспільстві [36, с. 231; 37, с. 241]. Наприклад, О.Ф. Скакун розуміє правовий статус людини як юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого фізична особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку в суспільстві [38, с. 60]. Я.С. Міхалюк вказує, що правовий статус виражає правове становище громадян у суспільстві [39, с. 326]. Про рівнозначність та взаємозамінність цих категорій зазначає М.І. Матузов, говорячи, що розмежування слід проводити не між ними, а між правовим статусом (положенням) різних осіб та організацій [36, с. 231–232], В.А. Мозгова, Ю.А. Кричун [40, с. 83; 41 с. 83] та деякі інші дослідники.

Інші вчені розглядають «правове становище» як ширшу категорію порівняно із «статусом». Серед прихильників цієї позиції слід передусім назвати радянських теоретиків права С.Н.Малеїна, О.В. Сурілова та інших [42, с. 392; 43, с. 101], а з-поміж сучасних вітчизняних дослідників – зокрема, Н.Я. Якимчук, В.В. Кобзар та ін. [44, с. 13; 45, с. 167]. Наприклад, прихильниками цієї позиції зазначається, що правове становище особи виступає як сума загального правового статусу і будь-якого іншого, наприклад, галузевого чи спеціального [46, с. 447]. О.В. Сурілов вважає, що ядром правового становища особи прийнято вважати її правовий статус, під

яким зазвичай розуміють систему прав та обов'язків, наданих особі законом і гарантованих усіма досягненнями суспільства [42, с. 392]. Як зазначається, повне, реальне уявлення про права і свободи людини та громадянина взагалі та окремих категорій громадян зокрема неможливо отримати без розгляду їх у складі правового становища (статусу) особи [37, с. 242].

Окрім узагальненого розуміння статусу через призму правового становища, в юридичній науці багато його визначень розроблені шляхом використання системи його складових елементів. О.А. Лукашева вважає, що правовий статус людини і громадянина може бути охарактеризований як система прав та обов'язків, законодавчо закріплена державою у конституціях та інших нормативно юридичних актах [47, с. 28].

Отже, як бачимо, незважаючи на універсальність поняття правового статусу особи, його важливість для усіх галузей юридичної науки єдиного доктринального його визначення, з яким би погодилися всі вчені, немає, що свідчить про складність цього терміну, його абстрактність та доцільність розроблення відповідних визначень співвідносно до того чи іншого його різновиду.

Юридична доктрина визначає три види правового статусу: загальний (конституційний) статус особи; спеціальний; індивідуальний, і такий підхід щодо видів статусу застосовується як у загальнотеоретичних дослідженнях (наприклад, І.С. Окуневим [48, с. 10]), так і у дослідженнях спеціального правового статусу (наприклад, Н.О. Бородовською [49, с. 49]). Ці категорії співвідносяться між собою за логічними категоріями загального, особливого та одиничного. Крім того, зазначається, що є такі види загального правового статусу особи як громадянина чи члена суспільства: галузевий, міжгалузевий (комплексний), і спеціальний правовий статус, пов'язаний з деякими правовими обмеженнями і реалізацією заходів відповідальності [46, с. 447]. Окрім них виділяють ще й інші види статусів.

Таким чином правовий статус можна класифікувати:

- 1) за рівнем узагальнення на загальноправовий, міжгалузевий, галузевий, спеціальний та індивідуальний;
- 2) за галузевою приналежністю на конституційний, адміністративний, цивільний, кримінальний процесуальний та ін.;
- 3) за суб'єктом на державний, місцевий, фізичної, юридичної особи;
- 4) за джерелом закріплення на конституційний, законодавчий, підзаконний тощо.

Для нашого дослідження важливим є виділення за критерієм узагальнення такого виду правового статусу як спеціальний (видовий), адже статус засудженого є спеціальним правовим статусом, який належить певній групі осіб (особам, засудженим судами України за вчинення кримінального правопорушення). Як зазначається дослідниками, спеціальний правовий статус відображає своєрідність інтересів суб'єктів залежно від виконуваних ними конкретних соціальних ролей у різних сферах суспільного життя, і, відповідно до цього, визначає конкретні юридичні можливості їх реалізації [50, с. 109].

Така ж його ознака як кримінальний процесуальний характер, означає вид статусу за галуззю правового регулювання. Як зазначається у літературі, галузевий статус особи у кримінальному судочинстві формується на базі загального (конституційного), але це не є лише копіювання [51, с. 156]. Визнання засуджених громадянами держави має важливе соціально-політичне значення, воно передбачає залишення за ними загальногромадянських прав та обов'язків і наділення їх спеціальними правами та обов'язками [52, с. 40].

До речі, інколи спеціальний правовий статус іменують «правовим модусом» (вперше таке формулювання вжив В.А. Патюлін [53, с. 117]). Модус (від лат. *Modus*) – означає міру, межу, спосіб або правило [54, с. 217]. На думку Н.Я. Якимчук, ця правова категорія одержує дедалі більше визнання і являє собою конкретизацію правового статусу, його елементів як

таких, що реалізуються лише на певних стадіях відповідних процесів або в окремих сферах суспільних відносин [44, с. 16].

Слід зауважити, що Н.В. Вітрук зазначає про перспективність ідеї щодо спеціальних правових статусів, закономірності та тенденції розвитку яких підлягають дослідженню у галузевих юридичних науках [55, с. 18].

Стосовно структури правового статусу особи науковцями у теорії права висловлюються різні точки зору, і до цього часу наукова дискусія з цього питання не знайшла однозначного вирішення. За найбільш вузьким підходом правовий статус визначається як сукупність прав та обов'язків [56, с. 427; 47, с. 29]; такий підхід зустрічається і при дослідженні спеціальних статусів, наприклад, статусу засудженого до позбавлення волі (Ю.А. Чеботарьова, В.М. Трубников [57, с. 59; 58, с. 82]). Фундаментальні категорії прав та обов'язків є певною основою, базою, яка дозволяє визначити основні особливості статусу того чи іншого суб'єкта права. Тож О.А. Лукашева зазначає, що обмеження поняття правового статусу категоріями прав та обов'язків дозволяє чітко визначити його структуру [47, с. 29; 59, с. 60–61]. Вочевидь, з таких же міркувань Г.В. Мальцев вказує про те, що система прав і обов'язків є серцевиною, центром правової сфери, і саме тут лежить ключ до розв'язання основних юридичних проблем [60, с. 54].

Окремі вчені, ведучи мову про складові правового статусу, окрім прав та обов'язків, зазначають також і про свободи [39, с. 326], або ж про гарантії прав [61, с. 32].

Водночас на думку більшості дослідників, структура правового статусу є значно ширшою. С.Л. Лисенко зазначає, що елементами правового статусу є: права та свободи; обов'язки; гарантії реального здійснення прав і обов'язків [62, с. 258]. На думку О.Ф. Скакун, структура правового статусу людини охоплює суб'єктивні юридичні права та обов'язки, гарантії здійснення прав і обов'язків, відповідальність [38, с. 62]. Н.І. Матузов визначає такі складові правового статусу: правові норми, які встановлюють вказаний статус; правосуб'єктність; основні права та обов'язки; законні

інтереси; громадянство; юридична відповідальність; правові принципи; правовідносини загального типу [36, с. 237]. Н.В. Вітрук основними структурними елементами правового статусу особи називає права, свободи та обов'язки, а додатковими, похідними – законні інтереси [55, с. 104]. І.С. Окунев вважає, що юридична конструкція правового статусу суб'єкта права включає такі елементи: правосуб'єктність; систему прав, обов'язків та охоронюваних законом інтересів; систему гарантій прав, обов'язків та охоронюваних законом інтересів суб'єктів права; юридичну відповідальність [48, с. 17]. Окремі автори зазначають, що основними елементами правового статусу особи є права поряд із обов'язками та законними інтересами, взятими у єдності; крім того, в структуру правового статусу входить громадянство, правосуб'єктність та деякі інші елементи [46, с. 447], тобто в даному випадку автори не обмежилися конкретним переліком складових.

Наприклад у ході дослідження засудженого як суб'єкта кримінально-виконавчих відносин дослідники зазначають, що його правовий статус становить сукупність прав, обов'язків, свобод і законних інтересів [63, с. 141], прав, обов'язків, юридичної відповідальності та гарантій статусних прав [64, с. 8], правосуб'єктності, (передстатусного елемента), правообмежень, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків (статусні елементи), юридичної відповідальності (післястатусний елемент) [40, с. 353]. Або ж вказується, що для повномасштабної характеристики правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі, доцільно використовувати такі структурні елементи як права, інтереси, обмеження прав і інтересів, обов'язки, гарантії і відповідальність [65].

У науці кримінального процесуального права також відсутнє однозначне розуміння структури процесуального статусу особи у кримінальному провадженні. Наприклад, окрім вказаних вище елементів, деякими вченими виділяються й нові – зокрема, функції [66, с. 11]).

Вважаємо, що при вирішенні цього неоднозначного питання слід виходити із законодавчих норм, які регулюють відповідні правовідносини.

Системний аналіз положень КПК України щодо правового положення учасників кримінального провадження дає змогу вважати, що елементами процесуального статусу кожного з них обов'язково є: права, обов'язки та відповідальність, які і підлягають окремому дослідженню в розрізі статусу засудженого. Окрім того, ведучи мову про засудженого, не можна не згадати і про гарантії реалізації його прав, оскільки кримінальним процесуальним законом передбачено унікальну гарантію для нього, яка не притаманна для процесуального статусу ні потерпілого, ні прокурора, ні інших учасників судового провадження, а саме: гарантію непогіршення його становища. Саме тому вважаємо за доцільне включити до структури процесуального статусу засудженого, окрім трьох названих вище елементів, також і четвертий – гарантії реалізації прав засудженого. На думку В.В. Безусого, важливим елементом, який характеризує правовий статус із точки зору його реальності, є система юридичних гарантій як комплекс заходів, що забезпечують реалізацію й охорону юридичних прав, свобод і обов'язків [67].

Слід зауважити, що у фаховій літературі зустрічається такий же підхід щодо елементів правового статусу (права, обов'язки, гарантії реалізації прав та відповідальність) при дослідженні статусів тих чи інших учасників кримінального провадження, наприклад, щодо обвинуваченого (Н.О. Богословська [68, с. 121], В.Л. Льовкін [69, с. 8], але при цьому названий автор додає ще й правосуб'єктність), понятого (Н.С. Карпов, В.М. Щерба [70, с. 64]) тощо, при дослідженні статусу суддів (Н.М. Шульгач [71, с. 24]). Тож фактично всі наведені автори також дійшли висновку про наявність саме таких елементів процесуального статусу того чи іншого суб'єкта.

У даному випадку слід зазначити й цікаву думку про те, що чим з більшої кількості елементів формується поняття правового статусу суб'єкта кримінального процесу, тим об'єктивнішою є його характеристика [72, с. 131]. Враховуючи викладене, не можна зупинятися винятково на дослідженні прав та обов'язків засуджених, хоча вони й займатимуть

центральне місце у дослідженні, а необхідно розглянути й інші елементи, які матимуть дещо менший обсяг, але не є менш важливими (гарантії реалізації прав та відповідальність). Отже, визначивши структуру процесуального статусу засудженого, яка підлягатиме дослідженню, необхідно віднайти чи запропонувати визначення цього поняття.

Певною мірою вдалим вважаємо визначення Т.Ф. Мінязевої, яка визначає процесуальний статус засудженого як закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність прав засудженого, яка разом з іншими елементами надає йому можливість здійснювати діяльність у сфері кримінального процесу, пов'язану із реалізацією його інтересів у кримінальному провадженні, в якому його визнано винним та засуджено [52, с. 43–44].

Водночас вважаємо, що надане тлумачення варто конкретизувати, уточнити, щоб одразу окреслити можливі межі діяльності засудженого саме у сфері кримінального провадження, щоб випадково не перейти у площину кримінально-виконавчих відносин. Для цього слід зазначити про стадії кримінального провадження, де може діяти засуджений, а це не всі, а лише такі як: касаційне провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами та провадження з виконання судових рішень. Все інше знаходиться поза межами кримінального процесуального статусу засудженого.

Тож, вважаємо, що процесуальний статус засудженого можна визначити як закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність прав обов'язків, відповідальності та гарантій прав засудженого, яка надає йому можливість ініціювати перегляд судового рішення у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України, провадженні за нововиявленими обставинами та доводити власну позицію суду відповідної інстанції, забезпечує його інтереси в разі такого перегляду, а також у стадії виконання судових рішень, що дає змогу засудженому реалізувати свої інтереси.

При визначенні структури нашого дослідження виходимо з того, що окремі елементи процесуального статусу засудженого можуть бути реалізовані на усіх стадіях кримінального провадження, на яких можлива його участь (тобто у провадженнях в суді касаційної інстанції, у Верховному Суді України, за нововиявленими обставинами, а також під час виконання судових рішень загалом), а деякі – лише на окремих з них, оскільки на кожній із цих стадій є особливості реалізації засудженим свого процесуального статусу. Відповідно, загальні елементи процесуального статусу засудженого будуть розглянуті в межах даного підрозділу (з урахуванням того, що вони можуть бути реалізовані на кожній із стадій, які далі розглядатимуться), а спеціальні елементи, які притаманні статусу засудженого лише на тій чи іншій стадії кримінального провадження, будуть окремо розглянуті у подальших розділах даної роботи.

Передусім слід дослідити процесуальні *права* засудженого, оскільки саме ця складова статусу для засуджених є найважливішою, до того ж, ця категорія є й найбільш об'ємною порівняно з іншими елементами.

Передумовою наділення засудженого низкою процесуальних прав є те, що у відповідності до ст. 63 Конституції України підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Адже, як зазначається, конституційні норми, які закріплюють права, свободи людини і громадянина, складають основу правового статусу засуджених [64, с. 10]. П.М. Маланчук наголошує на необхідності розмежування таких понять, як «захист у кримінальному процесі» та «функція захисту», вказуючи, що друге поняття передбачає лише ту частину кримінально-процесуальної діяльності, яка спрямована на захист прав і інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого [73, с. 7]. На думку О.Г. Шнягіна слід, розмежовувати такі поняття як: правова охорона; право на захист; сам захист; функція захисту. Під правом на захист дослідник розуміє міру дозволеної поведінки особи і складну матеріально-процесуальну категорію, кожен елемент якої існує за наявності певних передумов і реалізується у

специфічній процесуальній формі, а під захистом – матеріальні і процесуальні елементи права на захист, сукупність процесуальних дій, спрямованих на реалізацію вказаного права [74, с. 16].

Засудженого у ст. 63 Конституції України не згадано, проте це жодним чином не означає того, що засуджений позбавлений відповідного права. По-перше, поняття «засуджений» органічно взаємозв'язане із поняттям «обвинувачений». По-друге, термін «обвинувачений», як вказує І.Д. Перлов, може вживатися у вузькому розумінні – власне обвинувачений, і в широкому підсудний, засуджений, виправданий [21, с. 15]. Відтак приходимо до висновку, що вказана норма Основного Закону, безперечно, стосується і засудженого також. До речі, у наукових публікаціях попередніх років вже було акцентовано увагу, що регламентація принципу забезпечення засудженому права на захист, визначення меж такого права та механізму його реалізації потребує пильної уваги з боку законодавця [75, с. 116]). Безперечно, засуджений може здійснювати певну діяльність в рамках кримінальних процесуальних відносин, на певних стадіях кримінального провадження і за визначених законом умов, а тому право на захист повинно бути невід'ємним його правом. Саме тому М.М. Видря вказує, що функція захисту не припиняється з винесенням вироку; вона продовжує діяти навіть після відбуття покарання, оскільки право раніше засудженої особи домагатися своєї реабілітації є безспірним [76, с. 37].

КПК України більш детально конкретизує суб'єктів вказаного права: у відповідності до ч. 1 ст. 20 КПК України підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист. Таке закріплення на рівні Кодексу права засудженого на захист і забезпечення цього захисту з боку держави окремо відмічене науковцями як позитивний факт [77]. До того ж, право особи на захист безперечно діє на усіх стадіях кримінального провадження, тобто і на тих стадіях, де особа зі статусом обвинуваченого (підсудного) вже набула статусу засудженого. Варто погодитися з думкою, що захист у кримінальному судочинстві функціонує впродовж усього

провадження у справі доти, доки у цьому є потреба, доки закон забезпечує засудженому можливість обстоювати та захищати свої права та законні інтереси в передбаченому у кримінально-процесуальному законі порядку [78, с. 461].

У рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина А.П. Трояна щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012, зазначено: положення ст. 24 Конституції України стосовно рівності громадян у конституційних правах, свободах та перед законом у взаємозв'язку з положеннями ч. 1 ст. 55, п. 2 ч. 3 ст. 129 Основного Закону України щодо захисту судом прав і свобод людини і громадянина та рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом треба розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань [79]. Таке рішення чітко окреслило можливості особи, яка має процесуальний статус засудженого, щодо реалізації права на подальший захист.

Оскільки, як зазначає Н.В. Вітрук, для конституційних прав, свобод і обов'язків громадян характерний високий ступінь узагальненості (абстрактності), а галузеві правові статуси у певній своїй частині є конкретизацією конституційного статусу особи [55, с. 128–129], то у сфері кримінального судочинства конституційне право особи на захист передбачає наявність низки процесуальних прав, визначених кримінальним процесуальним законом, які у сукупності надають змогу захищатися від обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення та відстоювати свої інтереси. Тож слід погодитися з висновком, що надання обвинуваченому широкого кола прав є не що інше як засіб захисту [80, с. 7]. Тому вченими та

практиками цілком правильно зроблено висновок, що право на захист передбачає сукупність всіх процесуальних прав, які дають змогу захищатися від підозри чи обвинувачення [81, с. 147; 82, с. 33; 83, с. 5; 84, с. 5], обстоювати та захищати свої законні інтереси [85, с. 334].

Як зазначає П.М. Рабінович, права людини – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [86, с. 20].

Права особи в структурі правового статусу – це формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, офіційна міра можливої поведінки людини в державно організованому суспільстві [38, с. 396].

Визначаючи процесуальні права засудженого, законодавець вказав їх не шляхом послідовного перерахування в законі, а шляхом відсилки до ст. 42 КПК України, яка визначає перелік прав підозрюваного, обвинуваченого. Вочевидь, це викликано тим, що засуджений набуває свого статусу лише після перебування спочатку у ролі підозрюваного, а надалі – й обвинуваченого, які володіють відповідним комплексом процесуальних прав та обов'язків. Крім того, це могло бути викликано й законодавчим визначенням поняття «засудженого», яке на сьогодні трактується шляхом використання терміну «обвинувачений». Тому законодавець залишив засудженому можливість користуватися тими ж правами, якими він володів до цього, із застереженням, що засуджений має такі права в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження. Хоча не можна не дійти висновку про те, що це може ускладнити розуміння особою комплексу своїх прав.

Аналіз ст. 42 КПК України свідчить, що фактично значна частина прав з указанного переліку не може бути реалізована саме засудженим у зв'язку з їх реалізацією на попередніх стадіях, коли він перебував ще в статусі підозрюваного чи обвинуваченого (проте в силу багатогранності суспільних

відносин автор допускає, що стосовно окремих з них за тих чи інших обставин є певна ймовірність їх реалізації, наприклад, щодо оскарження чи проведення процесуальних дій). Водночас в розрізі статусу засудженого до загальних прав цього учасника, як елементу його процесуального статусу, слід віднести наступні:

1. Бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення (п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України). На важливість детального, чіткого та зрозумілого роз'яснення прав для подальшої реалізації права на захист особи на різних стадіях кримінально-процесуальної діяльності звертали увагу низка вчених [87, с. 177; 88, с. 141; 83, с. 7; 84, с. 16]. Недоліком закону, на нашу думку, є наступна ситуація. У відповідності до ч. 8 ст. 42 КПК України, підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення. При цьому у наведеній нормі нічого не сказано щодо вручення пам'ятки засудженому. Виходячи з норми ч. 5 наведеної статті, що підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені Кодексом, у її системному зв'язку із нормою ч. 3 ст. 43 КПК України (що засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 Кодексу), приходимо до висновку, що засуджений на окремих стадіях кримінального провадження має й інші права, про які не йдеться у ст. 42 КПК України. Тому цілком логічно було б надавати йому відповідну пам'ятку про його права та обов'язки на цих стадіях. Ідея щодо надання відповідної пам'ятки засудженому, зокрема, щодо правил оскарження судових рішень до суду касаційної інстанції та звернення до Верховного Суду України, та про його права і обов'язки у цих провадженнях, буде розвинута у наступному розділі даного дослідження.

2. Знати, у вчиненні яких кримінальних правопорушень його визнано винним. Це право трансформовано з права знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують, передбаченого п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК України. На чітке дотримання вимог

закону, що гарантують засудженому право знати, у вчиненні яких злочинів він визнаний винним, неодноразово було звернено увагу в науковій літературі [89, с. 80; 90, с. 90]. Відповідно до ч. 4 ст. 374 КПК України, якщо особі пред'явлено декілька обвинувачень і деякі з них не доведені, то у резолютивній частині вироку зазначається, за якими з них обвинувачений виправданий, а за якими – засуджений. Варто зазначити, що це право передусім стосується випадків, коли вирок суду було ухвалено судом апеляційної інстанції, а також у разі прийняття ним інших рішень щодо рішення суду першої інстанції, оскільки саме тоді обвинувачений трансформується в засудженого, і, відповідно, зацікавлений в ознайомленні з рішенням суду апеляційної інстанції. Оскільки у відповідності до ч. 1 ст. 405 КПК України апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК України, то юридичними гарантіями реалізації цього права є обов'язок суду проголосити вирок негайно після виходу суду з нарадчої кімнати, роз'яснити його зміст, порядок і строки оскарження та вручити його копію засудженому.

3. Мати побачення із захисником з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату (п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України). Таке процесуальне право є втіленням конституційного права на правову допомогу, передбаченого ч. 1 ст. 59 Конституції України. Слід вітати намір законодавця запровадити безоплатну правову допомогу, що реалізований у відповідному Законі України [91]. Так, із цього Закону випливає, що право на безоплатну вторинну правову допомогу мають, зокрема, особи, у кримінальних

провадженнях стосовно яких відповідно до положень КПК України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії. Це право передбачає надання правової послуги, передбаченої пунктами 1 і 3 ч. 2 ст. 13 Закону, тобто захист від обвинувачення та складення документів процесуального характеру. Проблематичним, як видається, буде надання такої допомоги засудженим особам, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, про що вже було відмічено дослідниками у галузі кримінально-виконавчого права [92, с. 62–63; 93, с. 126; 94, с. 367]. Така складність може бути пов'язана із територіальною віддаленістю місця позбавлення волі, із спеціальним режимом функціонування відповідних установ тощо. *Зі 135 опитаних засуджених Шепетівської колонії середнього рівня безпеки лише 28 (21%) скористались послугами захисника (Додаток А).*

4. Не говорити нічого з приводу обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, давати показання з приводу обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати (п.п. 4, 5 ч. 3 ст. 42 КПК України). Це право передбачає так звані привілеї проти самовикриття (самообвинувачення), який визнано на міжнародному рівні (зокрема, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права), і Конституцією України. Слід зауважити, що у фаховій літературі окремо досліджується право особи (у тому числі засудженого) на неправдиві показання як елемент інституту сприяння захисту [95, с. 23].

5. Заявляти відводи (п. 13 ч. 3 ст. 42 КПК України). Під відводом розуміють усунення від участі когось із суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження за умови наявності певної його зацікавленості у результатах цього провадження чи імовірності наявності такої зацікавленості. Цей процесуальний засіб виступає однією із гарантій неупередженого, об'єктивного і справедливого здійснення кримінального провадження. Особами, стосовно яких засуджений, за наявності до того підстав, може заявити відвід, є: суддя, прокурор, захисник, представник,

спеціаліст, перекладач, експерт, секретар судового засідання. Цікава ситуація щодо заявлення відводів виникає на стадії виконання вироку, адже чітко не прописано, чи може засуджений заявити відвід судді, який раніше брав участь у провадженні щодо нього на попередніх стадіях. Так, статтею 76 КПК України передбачені випадки, наслідком яких є недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні, а саме: його попередня участь під час досудового розслідування, в суді першої інстанції, апеляційної та касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України та при перегляді за нововиявленими обставинами. Але участь на будь-якій із цих стадій не визнана підставою для відводу судді при вирішенні питань під час виконання вироку. Тому, очевидно, у таких випадках у разі сумнівів в об'єктивності судді засуджений, заявляючи відвід, повинен посилатися на підставу, передбачену п. 5 ч. 1 ст. 75 КПК України, – «наявність інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості судді».

6. Одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення (п. 15 ч. 3 ст. 42 КПК України), що також є важливою гарантією, спрямованою на своєчасне та повне здійснення засудженим своїх прав.

7. Користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави (п. 18 ч. 3 ст. 42 КПК України). Слід зазначити, що це право передбачене ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод й іншими міжнародними документами, та загалом є однією із складових права на справедливий суд [96].

Також аналіз положень КПК України дає привід вважати, що під час судового розгляду засуджений також має такі загальні права:

– брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (п. 1 ч. 4 ст. 42

КПК України). Як видається, цим правом засуджений зможе скористатися на стадії провадження за нововиявленими обставинами, якщо буде відповідна необхідність;

- збирати і подавати суду докази (п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК України) – як на стадії провадження за нововиявленими обставинами, так і у провадженні з виконання судового рішення (в цьому випадку йдеться про докази, пов'язані із суттю питання, що виникло у зв'язку із виконанням вироку);

- висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження (п. 3 ч. 4 ст. 42 КПК України) – на усіх стадіях, де засуджений здійснює свою діяльність;

- виступати в судових дебатах (п. 4 ч. 4 ст. 42 КПК України) – на стадії провадження за нововиявленими обставинами; при перегляді судових рішень в касаційному провадженні;

- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження (п. 5 ч.4 ст. 42 КПК України);

- оскаржувати в установленому порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення (п. 6 ч. 4 ст. 42 КПК України).

Неоднозначним є питання, чи має право засуджений заявляти клопотання про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо, яке передбачене п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України як право підозрюваного, обвинуваченого. Слід вказати, що раніше, до прийняття в 2012 році КПК України, проблемні питання, пов'язані із таким правом засудженого, поставали у зв'язку з тим, що у ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [97, ст. 2] засуджений не був вказаний у списку осіб, які мають таке право. На сьогодні вказаний Закон, із врахуванням внесених до нього змін, також не передбачає засудженого у відповідному переліку, згадуючи

лише підозрюваного, обвинуваченого, захисників і законних представників. Водночас, на думку В.М. Тертишника, усі суб'єкти (учасники) кримінального процесу характеризуються тим, що вони поряд з іншими ознаками мають право на забезпечення особистої безпеки [98, с. 126]. Тому вважаємо, що вказане право повинно поширювати свою дію також і на засудженого. Слушно зазначає Л.В. Брусніцин: обов'язок держави захистити особу, яка сприяла правосуддю, не припиняється з припиненням кримінального процесу [99, с. 44], пояснюючи, це тим, що кримінально-процесуальні правовідносини можуть з'явитися на стадії виконання вироку чи відновлення справи за нововиявленими обставинами. Крім того, на користь думки, що засуджений має таке право, свідчить і ст. 19 Закону, якою передбачено забезпечення безпеки осіб, які перебувають в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або у місцях із спеціальним режимом тримання.

Перелік прав засудженого не є виключним, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 42 КПК України, підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені Кодексом. На відповідних стадіях кримінального провадження в нього за тих чи інших обставин можуть виникати ще й інші процесуальні права, необхідні для забезпечення його інтересів та реалізації процесуальних обов'язків, які будуть детально розглянуті в інших підрозділах дисертаційного дослідження як спеціальні елементи правового статусу засудженого на тій чи іншій стадії.

Надалі перейдемо до дослідження питання щодо процесуальних обов'язків засудженого.

Юридичний обов'язок – це вид і міра належної (або необхідної) поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи і забезпечувана державою [38, с. 396]. Слід враховувати, що це завжди бажана поведінка особи, але саме від носія обов'язку, від його волі залежить подальша його реалізація. Тому вимога, яка складає суть обов'язку, є реальною і такою, яку особа

здатна виконати. Значення ж процесуальних обов'язків полягає в тому, що їх реалізація сприяє здійсненню завдань кримінального судочинства, а також прав учасників кримінального провадження.

З аналізу ч. 7 ст. 42 КПК України випливає, що засуджений має такі загальні *обов'язки* у кримінальному провадженні:

1) *прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це.* При цьому порядок здійснення виклику регламентовано ст. 135 КПК України. На окремих стадіях кримінального провадження обов'язок засудженого *прибути до суду, якщо суд визнав його участь обов'язковою, продубльовано в окремих нормах як спеціальний (наприклад, ч. 4 ст. 430 КПК України – у касаційному провадженні; ч. 4 ст. 539 КПК України – у провадженні з виконання судових рішень).*

Прибуття за викликом до суду передбачає присутність засудженого у визначений день та час у приміщенні суду, який здійснив виклик. Прибуття може здійснюватися засудженим особисто, якщо він не тримається під вартою, або ж в разі такого тримання – особа викликається через адміністрацію місця ув'язнення, що фактично передбачає і його доставку. Таким чином, у вказаному випадку обов'язок прибуття до суду знімається із засудженого і покладається на відповідних посадових осіб. Згідно з Інструкцією про організацію конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів, затвердженою 26 травня 2015 року, конвоювання обвинувачених (підсудних), засуджених із установ попереднього ув'язнення до судів та охорона їх під час судових засідань, а також конвоювання їх у зворотному напрямку здійснюються військовими частинами та підрозділами Національної гвардії України (далі – військові частини) та органами внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України (далі – органи внутрішніх справ) за місцем їх дислокації. Конвоювання на засідання судів засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань, до установ попереднього ув'язнення в

населені пункти, де розміщуються суди, здійснюється військовими частинами, а з цих установ на засідання суду – вартами військових частин та/або органів внутрішніх справ відповідно до законодавства [100].

Статтею 323 КПК України передбачені наслідки неприбуття обвинуваченого. Так, якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом у судові засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання і вживає заходів до забезпечення його прибуття до суду. Суд також має право постановити ухвалу про привід обвинуваченого та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення.

2) підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду. Різновидом цього обов'язку є обов'язок додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого в судовому засіданні, передбачений ч. 2 ст. 329 КПК України.

В чинному законодавстві немає єдиного визначення поняття «вимоги» та «розпорядження». Різними є й підходи вчених до їх тлумачення. Так, наприклад, Л.М. Лобойко досліджує термін «розпорядження» у контексті процесуальних прав суб'єктів кримінального процесу та, посилаючись на тлумачний словник, вказує, що це слово означає: «діяти стосовно до кого-, чого-небудь на свій розсуд» [101 с. 18]. Проте, як зазначає російський вчений О.Я. Басєв, у теорії права немає більш неформалізованого і тому далеко неоднозначно трактованого поняття, ніж розсуд у правозастосовчій діяльності [102, с. 450]. Вважаємо, що розсуд передбачає вибір правомочним суб'єктом одного із варіантів, які є законними. Розпорядження ж та вимога суду є зовнішньою формою такого розсуду, дією, у якій він втілюється. Головуючий у судовому засіданні, окрім ведення процесу, також організовує діяльність як суду, так і учасників судового провадження, у зв'язку з чим звертає до останніх вимоги та розпорядження.

Варто зазначити, що статтею 42 КПК України передбачений такий обов'язок підозрюваного, обвинуваченого, як виконувати обов'язки,

покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. До останніх Кодекс відносить виклик, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користування спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи (ч. 2 ст. 131 КПК України). Аналіз наведених заходів дозволяє припустити, що засуджений, в силу набрання вироком щодо нього законної сили, вже не може бути суб'єктом, на який покладаються обов'язки, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження (окрім, звичайно, тих заходів, які забезпечують з'явлення засудженого до суду). У відповідності до ч. 4 ст. 374 КПК України, у резолютивній частині вироку у разі визнання особи винуватою зазначається, зокрема, рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження. Тому на час набрання вироком законної сили питання, пов'язані із такими заходами та обов'язками, які вони передбачають, судом вже вирішено.

Отже, коло обов'язків засудженого як загального елементу його процесуального статусу є дещо меншим, ніж коло його прав. В цьому немає жодного дисонансу, жодної невідповідності. Ю.М. Грошевий вважає, що заявлення особі вимог щодо виконання певних обов'язків має супроводжуватися процесуальними правами, які можуть забезпечити їй статус рівноправного суб'єкта правовідносин [103, с. 298]. У даному випадку права, якими наділений засуджений, дають йому змогу вчасно та повно виконувати процесуальні обов'язки.

Із поняттям обов'язків органічно пов'язані питання відповідальності за їх невиконання.

У теорії права під поняттям «юридична відповідальність» розуміються передбачені законом вид і міра обов'язку правопорушника потерпати від примусового державновладного позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру у правовідносинах, що виникають

між ним і державою із факту правопорушення [38, с. 471]. Юридична відповідальність має нерозривний зв'язок із нормами права, і вона завжди пов'язана із застосуванням державно-примусових заходів до винної особи. Усталеним є погляд, що видами юридичної відповідальності є кримінально-правова, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна та матеріальна. Водночас окремими дослідниками у сфері процесуального права виділяється ще й так звана кримінально-процесуальна та цивільно-процесуальна (та й навіть адміністративно- і господарсько-процесуальна) відповідальність. На сьогодні теорія цих видів відповідальності остаточно не сформована, а тому триває жвава наукова дискусія щодо їх наявності і доцільності існування. Так, у теорії держави та права така відповідальність досліджується у роботах, наприклад, В.О. Меліхова, О.С. Скачкової [104], в науці цивільного процесу про наявність останньої йдеться у працях таких українських та російських вчених, як І.М. Лукіна, О.Г. Столяров, О.Г. Новіков, Н.О. Чечіна, А.В. Юдін [105; 106; 107; 108; 109; 110], у науці кримінального процесу – В.С. Вепрева, Г.М. Ветрової, П.С. Елькінд, В.Д. Чабанюка, С.Д. Ігнатова, М.М. Сафіна, Л.В. Мединської [111; 112; 113; 114; 115; 116] та інших.

Що ж стосується кримінальної процесуальної відповідальності, то це поняття трактується, наприклад, як сукупність норм, які регулюють охоронно-забезпечувальний механізм дії процесуальної відповідальності, і які передбачають склади протиправної поведінки у сфері кримінального процесу і кримінально-процесуальних порушень, які спричиняють застосування у порядку, передбаченому процедурно-процесуальними нормами, негативних наслідків такої поведінки [117, с. 13–14].

На жаль, межі нашої роботи не дозволяють поглиблено дослідити весь комплекс питань, пов'язаних з кримінально процесуальною відповідальністю учасників кримінального провадження. Водночас у зв'язку із неоднозначністю питання щодо відповідальності засудженого як елемента його кримінального процесуального статусу слід погодитися із думкою вказаних вище вчених про те, що така відповідальність існує і становить

окремий вид юридичної відповідальності. Такий вид відповідальності може застосовуватися лише за порушення деяких процесуальних обов'язків. Слушним є висновок Ю.І. Стецовського та О.М. Ларіна, що порушення процесуальних обов'язків може спричинити застосування заходів процесуального примусу чи процесуальних санкцій [87, с. 177].

Так, у відповідності до ч. 1 ст. 330 КПК України («Заходи до порушників порядку судового засідання»), якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуєчого у судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено із зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Крім того, за неявку за судовим викликом суд може постановити ухвалу про привід обвинуваченого та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення (ст. 323 КПК України). У відповідності до ч. 1 ст. 144 КПК України, грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження у випадках та розмірах, передбачених Кодексом, за невиконання процесуальних обов'язків. На думку авторів науково-практичного коментаря до КПК України, потрібно відмежовувати грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження від штрафу, який застосовується за ухилення від явки або злісну неповагу до суду і передбачений ст. 185-3 КУпАП [81, с. 392].

Отже, у вказаних вище нормах йдеться саме про процесуальну відповідальність, заходами якої є попередження, видалення із зали судового засідання та накладення грошового стягнення. При цьому виникає питання про те, чи є засуджений суб'єктом, до якого можуть бути застосовані такі процесуальні заходи. Враховуючи те, що їх застосування спрямоване на забезпечення дієвості кримінального провадження, у тому числі й судових проваджень з перегляду судових рішень, а також з огляду на законодавче

визначення поняття «засудженого» через категорію «обвинуваченого» можна з впевненістю стверджувати те, що вони можуть бути застосовані до засудженого на відповідних стадіях.

У відповідності до ч. ст. 330 КПК України, у разі невиконання розпорядження головуючого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до відповідальності, встановленої законом. Частина ж 4 ст. 330 КПК України передбачає, що за неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Тобто у цій нормі, окрім процесуальної, мова йде і про адміністративну відповідальність

Отже, виникає питання, чи може засуджений нести адміністративну відповідальність за неповагу до суду. Аналіз ст. 330 КПК України свідчить про те, що обвинуваченого (у даному випадку саме до нього слід прирівнювати засудженого), на відміну від прокурора, захисника та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, не попереджують про відповідальність за неповагу до суду. До того ж, його не згадано і в диспозиції ст. 185-3 КУпАП. Вказане може давати підстави сумніватися щодо того, чи є він суб'єктом вчинення даного адміністративного правопорушення.

З іншого боку, цей учасник може належати саме до «інших громадян», як зазначено у диспозиції ст. 185-3 КУпАП, і в силу цього визнаватися таким суб'єктом адміністративної відповідальності. Так, авторами Науково-практичного коментаря до Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначається, що суб'єктом вказаного правопорушення може бути будь-яка особа, яка бере участь у судовому засіданні, або визнана у встановленому законодавством порядку свідком, потерпілим, позивачем або відповідачем, експертом, перекладачем [118, с. 385]. Таким чином, саме така позиція є більш правильною. З огляду на принцип рівності сторін учасники кримінального провадження, які однаково зобов'язані

додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого в судовому засіданні, повинні нести і однакову відповідальність за невиконання цього обов'язку. Те, що і обвинувачений (засуджений) може бути суб'єктом такої відповідальності, підтверджується також матеріалами судової практики (наприклад, судові рішення №№ 12452129, 2774069, 18910051, 2009723, 3077509 з Єдиного державного реєстру судових рішень [119]).

Таким чином, видами відповідальності засудженого за невиконання його процесуальних обов'язків може бути кримінальна процесуальна та адміністративна відповідальність.

Наступним, і останнім елементом правового статусу засудженого, вважаємо гарантії здійснення прав.

Загалом під поняттям правових гарантій розуміються передбачені законом спеціальні засоби, способи, умови, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод людини [6, с. 124]. Процесуальні гарантії В.М. Тертишник, наприклад, тлумачить як закладену в процесуальній формі систему правових принципів, приписів, заборон, вимог, санкцій та інших засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати свої права й свободи, а в цілому забезпечують справедливість правосуддя [120, с. 7]. Таким чином, система гарантій має комплексний характер.

Як зазначає В.А. Сердюк, основний зміст кримінальних процесуальних гарантій спрямований на охорону прав саме фізичних осіб – потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого [121, с. 260]. Тож правильним буде висновок, що загальними гарантіями здійснення прав засудженого у кримінальному провадженні є ті загальні гарантії, які стосуються й інших учасників кримінального провадження, а саме:

– встановлення законодавцем загальних засад кримінального провадження, до яких належать, зокрема, які закріплені в статті 7 Кримінального процесуального кодексу України [122].

– наявність у державного органу кореспондуючих обов'язків, метою яких є створення умов для повноцінної та безперешкодної реалізації прав учасниками кримінального провадження. Наприклад, праву засудженого користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави, кореспондує передбачений ст. 29 КПК України обов'язок суду забезпечити учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача, в порядку, передбаченому Кодексом; надавати судові рішення, якими закінчується судовий розгляд по суті, у перекладі на рідну або іншу мову. А загальною нормою є положення ч. 6 ст. 22 КПК України, відповідно до якої суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків;

– гарантією слід визнати і саму процесуальну форму, відповідно до якої повинні діяти суд та інші суб'єкти, які здійснюють владні повноваження. Зокрема, під такою формою розуміється сукупність однорідних процедурних вимог, які пред'являються до дій учасників процесу і спрямованих на досягнення певного матеріально-правового результату [123, с. 13].

Фактично всі наведені вище види загальних гарантій передбачені у нормах кримінального процесуального права.

Дослідивши загальні елементи процесуального статусу засудженого, як - от: права, обов'язки, відповідальність та гарантії здійснення прав, можна підсумувати, що всі ці елементи мають взаємний зв'язок між собою, є

взаємообумовленими і загалом спрямовані на здійснення завдань кримінального судочинства, встановлені ст. 2 КПК України.

Водночас для найбільш повного дослідження процесуального статусу засудженого у кримінальному провадженні подальше вивчення слід проводити в розрізі судових стадій (проваджень), де є можливою діяльність засудженого, а саме: у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України, провадженні за нововиявленими обставинами, які є видами проваджень з перегляду судових рішень, та у провадженні з виконання судових рішень.

1.2. Історія розвитку правового інституту засудженого у кримінальному процесі України

Вчення про особу засудженого як учасника з певним правовим та процесуальним статусом сягає глибини віків. Зокрема, воно має зв'язок з формуванням держави і права, що є передумовою для створення і функціонування певного юрисдикційного органу, який би засуджував певну особу за вчинення злочинного діяння.

Слід зазначити, що на теренах України починаючи ще з часів Київської Русі, хоча й виникає державність та писане право, але говорити про засудженого як учасника кримінального процесу не можна, оскільки діяли виключно звичаєві норми, зміст яких до нас не дійшов.

В цей час, окрім держави, формується і суд, який виправдовував або засуджував обвинувачених у вчиненні злочину осіб. Однак судові органи, як особливі державні структури, в Київській Русі не існували. Суд не був відділений від адміністрації і захищав, насамперед, інтереси вищих верств населення. Суди поділялися на світські та церковні [124, с. 32].

Після смерті князя Володимира Мономаха відбувся занепад Київської Русі та напад монголо-татарської навали. В таких умов відбулось знищення держави, а сама національна правова система перестала розвиватись. В

подальшому почалась експансія польсько-литовського права із частковою рецепцією давньоруського.

В 1529 році був прийнятий Перший Литовський статут. Даний документ складався з 243 артикулів, об'єднаних в 13 розділах, в яких були зібрані норми судово-процесуального, кримінального, цивільного та господарського права. Виключно кримінальному та кримінально- процесуальному праву були присвячені 12 та 13 розділи. Провідною ідеєю цього Статуту була охорона інтересів держави, шляхти, та магнатів.

Вперше у вище зазначеному документі згадано засудженого як процесуальну фігуру. Проте недоліком Статуту було те, що він, незважаючи на свій значний обсяг, не оперував поняттям «засуджений» і не містив номінального визначення останнього. У Статуті лише вживається поняття засуджений-злочинець. На підтвердження цього можна навести положення розділу першого статуту: «Якщо хто випустив би із в'язниці засудженого злочинця або винуватого» [125].

Як приклад, ст. 1 Розділу VII Статуту « Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів» передбачає: «Також постановляємо: якби хто навмисне напав на чий дім із метою вбивства або ж напав на дім з озброєними людьми і поранив би нікого, а тільки напав, той засуджується до позбавлення життя» [125, ст.1]. В ст. 8 та 11 можна знайти наступні формулювання: «Також, якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича, то тільки вбивцю має бути засуджено за таке вбивство»; «якби хто убив свого рідного батька або матір, то він засуджується до безчестя і смертної кари». «Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, але кожен сам за себе. Також ніхто не повинен бути покараний і засуджений за чий би то не було проступок, а тільки той, хто винен. А тому відповідно до християнських законів ніхто не повинен бути покараний, якщо його провина не буде встановлена судом, тобто ні дружина за злочин свого чоловіка, ні батько за злочин сина, ні син за батька, а також ніхто з родичів, ні слуга за пана».

У даному випадку важливим є те, що Статут містить формулювання «засуджується», «засуджено», які виступають словесною формулою вираження механізму притягнення до кримінальної відповідальності. Однак вони лише позначають сам факт засудження за конкретний вид злочину.

Через відсутність належного правового регулювання статусу засудженого стає зрозумілим, що фактично засуджений був безправний, а сам кримінальний процес носив обвинувальний характер.

В 1566 році був прийнятий другий Литовський статут, який складався із 14 розділів і 367 артикулів. Власне кримінальному та кримінально-процесуальному праву у ньому були присвячені з XI по XVI розділи. На відміну від першого Литовського статуту другий Литовський статут частково врегулював інститут засудженого. У розділі першому зазначається: «Тежь уставуемь, ижь ни хто ни за чій кольвекь учинокь не маеть карань и сказань быти, толко которимь винень, кгдажь того право божое и справедливость хрестіянская учить, якожь такь хочемь мѣти: абы ани отець за сына ани сынъ за отца, кромь ображенья маестату нашого, яко вышеи около того есть описано, ани жона за мужа, ани мужъ за жону, такь тежь братъ за брата, и жадный прирожоный, и слуга за пана, панъ за слугу, ни хто ни за чій выступь учинокь, толко каждый самъ за свой выступь маеть терпѣти и карань бытии» [126].

Звичайно, дана норма стосується більшою мірою принципу особистої відповідальності, згідно з яким ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності і покараний за чуже правопорушення. Однак, ця норма одночасно і є гарантією набуття правомірного статусу засудженого, адже виключає можливість засудження за те правопорушення, якого особа не вчиняла і, як наслідок, вимагає справедливого та виправданого набуття статусу засудженого.

Особливістю другого Литовського статуту є те, що він майже не вживає формулювання «засуджується», «засуджено», а лише формулювання «покараним має бути». Виключенням є наступна норма: «Тымъ же тежь

обычаемъ есть ли хто кому въ мѣстѣ на господу нашолъ квалтовнѣ, а кого забилъ або ранилъ и тымъ покой посполитый взрушилъ, маеть быти сужонъ и сказанъ на горло». В даній нормі міститься формулювання «маеть быти сужонъ» (має бути засуджений), яка відіграє роль словесної формули звернення до відбування певного виду покарання. Однак другий Литовський статут, як і перший, не оперував поняттям засудженого та не визначав його процесуального статусу.

Що стосується статуту Великого князівства Литовського 1588 року, названого Третім, то він був складений після Люблінської унії 1569 року, об'єднання Великого князівства Литовського і Корони Польської. Норми кримінального та кримінального процесуального права були розміщені з 4 по 14 розділи.

Прогресом третього Литовського статуту було те, що він, на відміну від першого і другого, оперував номінальним поняттям засудженого. У ньому говорилось про те, що при покаянні засуджений повинен був прилюдно, в церкві чи костелі, чотири рази на рік повідомляти людям про свій злочин [127]. Недоліком є те, що поняття засудженого прив'язане до конкретної юридичної норми, а не виділене як окреме поняття, що характеризує його як одного із суб'єктів кримінальних процесуальних відносин.

Третій Литовський статут найчастіше вживає словосполучення «має бути засуджено», «засуджений», однак більшою мірою в кримінально-правовому аспекті, як законодавчо прописаний механізм притягнення до кримінальної відповідальності. Негативним є те, що як і в першому, так і в другому Литовських статутах у ньому не визначено процесуального статусу засудженого.

Завершуючи характеристику Литовських статутів, слід зазначити, що в них ми знаходимо зародки інституту засудженого, незважаючи на недоліки його правового регламентування та враховуючи період, у який вони діяли. Про певну прогресивність Литовських статутів свідчить той факт, що багато нормативно-правових актів, які були прийняті у ті часи, а то й пізніше,

характеризувались певним примітивізмом, а часто взагалі відсутністю згадування про інститут засудженого.

Згадував і про особу засудженого Статут кримінального судочинства 1864 року. У відповідності до положень Статуту особа набувала статусу засудженого тільки в порядку, передбаченому законом. Так ст. 1 Статуту кримінального судочинства містила наступне правило: «Ніхто не може підлягати судовому переслідуванню за злочин чи проступок, не будучи притягнутим до відповідальності в порядку, визначеному правилами цього статуту [128]». В даній нормі був закріплений так званий принцип презумпції невинуватості.

На відміну від усіх вищенаведених документів, у Статуті кримінального судочинства номінально фігурував термін «засуджений». Так, наприклад, в ст. 182 Статуту зазначається: «Вироки мирового судді виконуються ним самим, а вирoki мирового з'їзду або звертаються для виконання до мирового судді, в окрузі якого виникла справа, або виконуються за розпорядженням голови з'їзду, з огляду на те, де знаходиться засуджений [128]».

Особливою гарантією засудженого була можливість відновлення провадження, шляхом подання доказів, які виправдовують останнього. В ст. 938 Статуту закріплено наступне положення: «При поновленні справи за доказами, поданими на користь засудженого, подальша дія вироку негайно припиняється і доля засудженого полегшується у всьому, що не перешкоджає вжиттю заходів до явки ним до суду [128, ст. 938]». Статтею 939 Статуту передбачалась можливість посмертної реабілітації засудженого. Захисник або родичі могли подати клопотання про відновлення провадження за наявності виправдувальних доказів.

Особливий інтерес викликає період перебування українських земель, зокрема Галичини, у складі Австрії – з 1772 р., а з 1867 р. – у складі Австро-Угорщини.

Кодифікація кримінально-процесуального права Австрії розпочалась у XVIII столітті, коли в 1768 р. в Австрії був затверджений Марією Терезією

кримінальний кодекс (*Constitutio Criminals Theresiana*), який отримав скорочену назву «Терезіана». Кодекс цей складався з двох частин, з яких перша стосувалася процесуального, друга – матеріального права. Система покарань була дуже жорстокою, процес мав інквізиційний характер із широким застосуванням тортур. Кодекс цей не діяв у Галичині з матеріального права, але був запроваджений там з 1774 р. в частині процесуального права [129, с. 70–71]. Головним законодавчим актом, що регулював кримінальний процес на території Галичини, був австрійський кримінально- процесуальний кодекс, прийнятий 23 травня 1873 року. Цей кодекс поширював чинність на всю територію імперії, у тому числі й на Галичину, що перебувала у складі Австрії.

Основним учасником в австрійському кримінальному процесі був підозрюваний, який фігурував на етапі проведення дізнання. Коли ж було ініційоване попереднє слідство, підозрюваний набував статусу обвинуваченого. Лише коли обвинувачений поставав перед судом, його називали оскарженим [130].

Про особу засудженого в законі йшла мова у стадії виконання вироку суду з прив'язкою щодо особливостей відбування покарання засудженими, які були студентами, циганами, військовослужбовцями. У статті 23 можна знайти певні особливості що стосуються засуджених-іноземців: «Про правосильно запавші вироки на російських підданих за злочини і провини, належать повідомити російські влади, в дипломатичній дорозі, при дорученню французького або німецького перекладу запавшого вироку. Так само поставлено в договорі з Сербією про підданих сеї держави» [131, с. 195]

Стаття 26 даного кодексу зазначала: «Коли заряджено карне поступованє против скитаючихся циганів, належить зарядити, аби по закінченню карного поступованя, без огляду на єго вислід, політична власть в в хвили їх випущеня з в'язниці могла їх переняти для переведення дальшого поступованя (відданє до закладу примусової праці, видаленє)» [131, ст. 26].

Як бачимо, питання ставлення до засуджених носило більш політичний характер, оскільки у Галичині судді були поляками і, як правило, вид і термін покарання для польських засуджених визначали найбільш гуманним. Але українським засудженим визначали міру покарання найбільш сувору. Покарання не ставило собі за мету виправлення злочинця, йшлося про його виключення з суспільства, для якого він був шкідливим або небезпечним. Особливості існували щодо виконання такого виду покарання, як смертна кара, яка за вироком суду мала бути виконана наступного ранку після ознайомлення засудженого з відмовою у помилюванні. Повідомити засудженому про виконання вироку мала комісія, що складалася з головуючого, двох свідків і прокурора, у такий день, який не був би передоднем неділі або свята, що відзначалося усіма чи лише засудженим у зв'язку з релігійною належністю. Суд гарантував засудженому священника для сповіді та відпущення гріхів, дозволялося також прощання з близькими родичами. Кримінально-процесуальний кодекс 1873 року встановлював виконання смертної кари через повішання. Але було визначено ряд злочинів, смертна кара щодо яких виконувалася через розстріл. Сама страта виконувалася на території в'язниці. На страті могли бути присутні, крім комісії, ще й захисник засудженого, лікар, священник, урядовці суду, прокуратури, поліції. Це все було визначено нормами кримінально-процесуального кодексу 1873 року. Таким чином, аналіз норм та інститутів австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 року дає право стверджувати, що вони були досить демократичними, незважаючи на те, що австрійське кримінально-процесуальне законодавство, яке діяло на території Галичини, було застарілим і недосконалим та сприяло утвердженню позицій Австрії та Австро-Угорщини у використанні та експлуатації західноукраїнських земель [132, с. 421].

У період 1917-1920 роки, функціонувало кілька форм української національної державності, а саме: Українська Народна Республіка (далі УНР), держава гетьмана П.Скоропадського, Західно-Українська Народна

Республіка (далі ЗУНР). З приходом до влади Директорії держава знову отримала назву Українська Народна Республіка. Директорії прийшлося зіткнутися з проблемою колізій з попередніми і паралельними системами законодавства. В цілому ж Директорія обрала той же шлях, що і гетьман Скоропадський - частково відмінюючи одні закони, відновлюючи дію інших в залежності від їх політичних інтересів.

Судові і правоохоронні органи 1917-1918 років в своїй діяльності переважно керувалися кримінальним і кримінально-процесуальним кодексом Російської імперії із змінами, які внесені Тимчасовим Урядом.

У зв'язку з відсутністю єдиного нормативного акту, який би регулював судочинство, в 1920 році було прийнято рішення про створення Кримінально-процесуального кодексу Української Народної республіки. Його розробкою займалися українські юристи на підставі діючого тоді законодавства з урахуванням військової обстановки. Однак, результати кодифікаційної комісії не були реалізовані, оскільки в листопаді 1920 року війська УНР покинули територію України, зайняту більшовиками.

Отже, нормативно-правові акти, що були прийняті Центральною Радою, урядом П. Скоропадського і Директорії, не діяли через зміну влади та складну політичну та військову ситуацію в Україні на той період часу [133].

Проте, незважаючи на дію Статуту Кримінального Судочинства на території УНР, було прийнято «Інструкцію військовому революційному суду»(1918 р.), перший нормативно-правовий акт з питань судочинства.

Варто згадати про наказ від 22 листопада 1918 року «Про створення військових польових судів» [134, с. 2], адже саме діяльність військово-польових судів стала якісним підґрунтям для розробки закону «Про надзвичайні військові суди», який був прийнятий 26 січня 1919 року. У цьому нормативно-правовому акті норми матеріального і процесуального права містились дещо хаотично. У статті 23 зазначалось, що вирок («присуд») оголошувався публічно і вважався остаточним, не міг бути оскаржений і виконувався негайно [135].

Статтею 24 даного закону регулювався порядок оскарження винесеного судом рішення «Коли винимого засуджено на смерть, то він або його оборонець мають право звернутись на протязі шости годин після оголошення вироку до Верховної Влади, а в дієвій армії до Головного Отамана з проханням про помилування або полегшення кари. Коли засуджений заявить, що таке прохання подати хоче, то предсідатель доручає секретареві записати це прохання, якщо засуджений або його оборонець особисто написати прохання не має змоги або не вміє» [135]. Якщо прохання засудженого або його захисника про помилування чи полегшення покарання буде задоволено, то його негайно разом із справою надсилали до Головної Військової Судової Управи, яка зі своїм висновком подає справу до Верховної Влади чи до Головного Отамана. До вирішення цього питання виконання смертної кари відкладалось. Окрім цього, надзвичайному військовому судові надавалось право змінювати покарання у вигляді смертної кари на безстрокову чи строкову каторгу [135].

Важливим є питання характеристики юридичного аспекту особи засудженого в радянський період. 13 вересня 1922 року був затверджений Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Проте, слід зазначити, що суттєвим недоліком даного кодексу було те, що він, описуючи сторони в главі III «Про склад суду, сторони і про відвід», не визначав поняття засудженого. Однак, термін «засуджений» згадується в деяких статтях. Як приклад, можна навести статтю 94 Кодексу: «У випадку визнання підсудного винним, суд, що постановив вирок, постановляє і одночасно про стягнення витрат. Якщо по справі визнані винними кілька підсудних, то суд постановляє, в якому розмірі покладаються витрати на кожного з них, керуючись майновим станом засуджених» [136, ст. 94].

Не зовсім зрозуміло за цим кодексом, з якого моменту особа набувала статусу засудженою. В п. 3 ч. 1 ст. 330 вказувалось, що суд виносить вирок про призначення підсудному покарання.

Кримінально-процесуальний кодекс 1922 року, визначаючи суб'єктів оскарження вироку, не перераховує конкретних осіб і не вказує, хто може конкретно подати скаргу: чи обвинувачений, чи підсудний, чи засуджений. В кодексі лише зазначається, що скаргу на вирок народного суду може бути подано кожною із заінтересованих сторін.

У статті 346 кодексу зазначалось: «Вирок, що засуджує підсудного до покарання, приводиться до виконання лише після вступу в законну силу. Вирок визнається таким, що вступив в законну силу після збігу строку, встановленого для оскарження, якщо скарга подана не була; у випадку подання скарги вирок вступає у законну силу в день відхилення скарги судом другої інстанції [136, ст. 346]. Із цієї норми випливає, що після винесення вироку до самого набуття ним законної сили особа перебувала ще в статусі підсудного.

На противагу такому твердженню стаття 368 передбачала, що у випадку скасування вироку у зв'язку із порушеннями, вказаними у п. 1 статті 361 процесуального кодексу, а також при скасуванні вироку з підстав, вказаних у статтях 321 і 364 процесуального кодексу, коли підстави стосуються всіх засуджених, рада народних суддів скасовувала вирок повністю стосовно всіх засуджених, в тому числі і тих, щодо яких вирок не був оскаржений чи опротестований.

Порівнюючи вищезгадані норми, стає незрозумілим, з якого моменту особа набувала статусу засудженого – із моменту набрання вироком законної сили чи з моменту його винесення. Однак, переважною є думка про те, що статус засудженого набувався особою із моменту набрання вироком законної сили, хоча дефініції «підсудний»-«засуджений» спричиняють серйозну колізію.

Варто зазначити, що важливою гарантією засудженого було положення статті 370, в якій вказувалось, що якщо первісний вирок був скасований за скаргою засудженого, то при вторинному розгляді справи йому не могло бути призначене більш тяжке покарання, ніж те, яке було вибрано судом при

первинному розгляді справи. Погіршення становища засудженого у зв'язку зі збільшенням міри покарання або заміною на більш суворе допускалось лише при оскарженні вироку іншим суб'єктом.

Ще однією особливістю Кодексу 1922 року в контексті набуття правового статусу засудженого було те, що він передбачав такий вид екстраординарного судового провадження, як наказне. В Кодексі 1922 року воно називалось «Про судові накази».

Положення ст. 407 КПК 1922 року вказує: «Судові накази виносяться без виклику сторін [136, ст. 407]». Як бачимо статус засудженого часто набувався не через справедливе і об'єктивне доведення вини, а через відсутність можливості здійснювати власний захист та відсутність змагальності у процесі.

Кримінально-процесуальний кодекс 1927 року, як і кодекс 1922 року, не визначав окремо поняття засудженого. Проте термін «засуджений» вживався в тексті кодексу. Так, у статті 86 вказувалось: «У випадку засудження підсудного суд при ухваленні вироку одночасно ухвалює про стягнення із засудженого судових витрат. Якщо по справі засуджено кілька підсудних, то суд при встановленні розміру судових витрат, що підлягають стягненню, враховує їх матеріальне становище [137, ст. 86]». Слід зазначити, що дана норма повністю продублювала норму кодексу 1922 року.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1922 року, Кримінально-процесуальний кодекс 1927 року, регламентуючи постановлення вироку, майже не вживає термін «засуджений». Більше у ньому йдеться про термін «підсудний».

Прогресивністю кодексу було те, що він захищав честь померлої засудженої особи та передбачав можливість її реабілітації. У статті 368 зазначалось: «Смерть засудженого не являється перешкодою для відновлення його справи, по якій винесено обвинувальний вирок [137, ст. 368]». У даному випадку йшла мова про нововиявлені обставини. Кримінально-процесуальний кодекс 1927 року містив в переліку три види таких обставин:

фальшивість доказів, зловживання суддів, інші обставини, які не були відомі на час розгляду справи.

Що стосується виконання вироків, то вони підлягали виконанню негайно після вступу в законну силу. Виконання вироків зупинялось на час подання касаційної скарги. Кодекс також передбачав можливість відстрочки виконання вироку. У статті 385 КПК передбачено такі випадки відстрочки виконання вироку:

1) у разі хвороби засудженого, що перешкоджає застосуванню до нього призначеної судом міри соціального захисту, до видужання засудженого;

2) у разі вагітності засудженої, якщо вагітність перешкоджає застосуванню до неї призначеної судом міри соціального захисту, до збігу двох місяців після пологів;

3) коли негайне застосування міри соціального захисту, призначеної судом, може потягнути за собою тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї в силу особливих обставин чи особливих умов його становища: пожежа чи інші стихійні лиха, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї.

Передбачалось також зарахування до строку відбування покарання строку перебування в лікувальному закладі через психічну чи іншу хворобу. Що стосується відповідальності засудженого, то згідно ст. 388 КПК 1927 року штраф і судові витрати стягувались із майна засудженого судовим виконавцем, а в сільській місцевості, де немає судового виконавця, сільською радою. Як бачимо, кодекс 1927 року більш повно регламентував статус засудженого.

Про особу засудженого йшлося і в Основах кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 року. У статті 46 даного документу зазначалось: «Звільнення засудженого від відбуття покарання, а також пом'якшення призначеного покарання в порядку амністії або помилування може застосовуватись лише судом у випадках і в порядку, вказаних у законі» [138]. Важливою гарантією реалізації прав засудженого було право

касаційного оскарження вироку засудженим та оскарження рішення до Верховного суду відповідної союзної республіки.

У Конституції 1978 року у статті 158 зазначалось: «Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону [139]». Однак, дане положення мало загальний об'єкт регулювання, – так як стосувалось не тільки засудженого, але й підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року не давав чіткого поняття засудженого, не визначав комплексу його прав, обов'язків та відповідальності. Проте особа засудженого фігурувала в кодексі на стадіях апеляційного та касаційного провадження, на стадії перегляду справи Верховним Судом України та на стадії перегляду справи за нововиявленими обставинами.

Що стосується процесуального статусу засудженого, то він був закріплений в главі 28 «Постановлення вироку». У статті 344 КПК передбачалось два права засудженого: вручення копії вироку в триденний строк після його проголошення, вручення копії вироку засудженому рідною мовою або такою мовою, якою він володіє, якщо він не володіє мовою, якою складений вирок.

Слід також зазначити, що вручення засудженому копії вироку суду було обов'язковим правилом, яке не передбачало винятків, та підлягало виконанню незалежно від того, чи був присутнім він при проголошенні вироку, чи ні.

Вручення засудженому копії вироку забезпечувало засудженому можливість реалізувати своє право на захист та своїх законних інтересів. Таке вручення мало здійснюватись під розписку з зазначенням дати і часу вручення. З відповідного моменту обчислювався строк касаційного оскарження вироку для засудженого.

Іншим важливим правом було право родичам дозволу на побачення із засудженим, що перебував під вартою до набрання законної сили вироком

суду. Дане правило було закріплене в статті 345 Кримінально-процесуального кодексу [140, ст. 345]. Надати побачення – обов'язок суду. Дозвіл на побачення надавався до набрання вироком законної сили і звернення його до виконання. Водночас адміністрація місця утримання засудженого мала повідомити сім'ю засудженого після вступу вироку в законну силу, куди засуджений направляється для відбуття покарання.

Також передбачалось, що за наявності у засудженого до позбавлення волі дітей, які залишилися без нагляду, суд зобов'язаний одночасно з постановленням вироку порушити окремою ухвалою, а суддя – постановою питання перед службою в справах неповнолітніх або відповідним органом опіки і піклування про необхідність влаштування цих неповнолітніх або встановлення над ними опіки чи піклування.

Якщо у засудженого до позбавлення волі залишилось без нагляду майно і житло, суд був зобов'язаний вжити через відповідні органи заходів для їх збереження. Передбачалось, що майно засудженого, стосовно якого не прийнято рішень про конфіскацію чи звернення на користь потерпілих, передається на збереження близьким родичам або відповідно органам виконавчої влади та місцевого самоврядування.

У 2001 році були внесені доповнення до даного закону, яким було закріплено важливе право засудженого на подачу апеляції на вирок суду. У п. 1 ч. 1 статті 348 передбачалось, що апеляцію має право подати засуджений, його законний представник і захисник – у тій частині, що стосується інтересів засудженого [141, Ст. 348]. Апеляція на вирок, ухвалу чи постанову могла бути подана протягом п'ятнадцяти діб із моменту їх проголошення, а засудженим, який перебуває під вартою, в той же строк з моменту вручення йому копії вироку.

Якщо апеляція подавалась іншою стороною, а засуджений перебував під вартою, повідомлення про надходження апеляції та її копія вручались через начальника відповідної установи. Засуджений мав також право подати

касаційну скаргу та скаргу до Верховного Суду України за наявності для цього передбачених законом підстав.

Слід також зазначити, що ключовою гарантією даної стадії процесу було «недопустимість погіршення становища засудженого». В стадії виконання вироку у ході розгляду проблемних питань, які виникали, суд вирішує тільки ті питання, що стосуються вироку і не тягнуть погіршення становища засудженого [142, с. 341]. До набрання вироком законної сили засуджений, який перебував під вартою, не міг бути переведений в місця позбавлення в іншій місцевості.

Важливою гарантією була гарантія, закріплена в статті 406 Кримінально-процесуального кодексу 1960 року. В ній вказувалось, що, коли особу, яка позбавлена волі за вироком суду, під час відбуття покарання поміщено до лікарні у зв'язку з душевною або іншою хворобою, то час перебування засудженого в лікувальній установі зараховується в строк позбавлення.

Передбачались також випадки звільнення від відбування покарання засудженого за наявності передбачених в законі підстав. До них, наприклад, можна віднести звільнення у зв'язку з хворобою, у зв'язку з випробуванням, у зв'язку з збігом строків давності виконання вироку, умовно-дострокове звільнення, звільнення на підставі закону України про амністію та указу Президента про помилування тощо. Дані підстави були і залишаються дієвими у чинному КПК України стосовно засудженого. Вони є важливими гарантіями останнього, скоріше навіть актами гуманізму з боку держави.

Висновки до Розділу 1

Тривалий час у середовищі вчених відбувалася наукова дискусія щодо розуміння поняття «засуджений». У наукових працях основними тенденціями були дві протилежні позиції: або що особа набуває статусу засудженого (виправданого) з моменту публічного проголошення вироку, або

після набрання вироком законної сили. КПК України 2012 року, передбачивши легальну дефініцію зазначеного поняття, надав можливість вирішити дискусію на користь позиції про набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Водночас законодавче визначення поняття «засудженого» підлягає удосконаленню. Частина 1 статті 43 КПК України пропонуємо викласти у такій редакції: «Засудженим у кримінальному провадженні є особа, щодо якої судом у встановленому законом порядку ухвалено обвинувальний вирок, що набрав законної сили». При цьому слід наголосити, що зазначене визначення має передусім процесуальну спрямованість, пов'язану із наданням особі відповідного комплексу процесуальних прав та покладення процесуальних обов'язків.

Процесуальний статус засудженого можна визначити як закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність прав обов'язків, відповідальності та гарантій прав засудженого, яка надає йому можливість ініціювати перегляд судового рішення у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України, провадженні за нововиявленими обставинами та доводити власну позицію суду відповідної інстанції, забезпечує його, а також на стадії виконання судового рішення, що дає змогу засудженому реалізувати свої інтереси.

Елементами процесуального статусу засудженого є права, обов'язки, відповідальність та гарантії реалізації прав. Дослідження кожного з них слід проводити за принципом їх поділу на «загальні», тобто такі, що притаманні статусу засудженого на усіх стадіях кримінального провадження, де є можливою його діяльність, та «спеціальні», тобто притаманні йому лише на окремих стадіях (провадженнях).

Передумовою наділення засудженого процесуальними правами є закріплене у статті 63 Конституції України право на захист. Воно передбачає наявність низки процесуальних прав, визначених кримінальним процесуальним законом, які у сукупності надають змогу захищатися від

обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення та відстоювати свої інтереси.

Деякі загальні права, передбачені статті 42 КПК України як права підозрюваного та обвинуваченого, не можуть бути реалізовані засудженим у зв'язку з їх здійсненням на попередніх стадіях, коли він перебував ще в статусі підозрюваного чи обвинуваченого, наприклад, права, пов'язані із оголошенням підозри. Водночас інші реалізуються засудженим у всіх чи у окремих видах проваджень (стадій).

Загальними обов'язками засудженого у кримінальному провадженні є прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це; підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду, а також додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого в судовому засіданні.

Видами відповідальності засудженого за невиконання його процесуальних обов'язків є кримінальна процесуальна, заходами якої є попередження, видалення із зали судового засідання чи накладення грошового стягнення; та адміністративна відповідальність, встановлена статтею 185-3 КУпАП, яка передбачає накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу.

Загальними гарантіями забезпечення прав засудженого у кримінальному провадженні є ті загальні гарантії, які стосуються й інших учасників кримінального провадження (встановлення законодавцем загальних засад кримінального провадження; наявність у державного органу кореспондуючих обов'язків, метою яких є створення умов для повноцінної та безперешкодної реалізації прав учасниками кримінального провадження; встановлена законом процесуальна форма).

Водночас для найбільш повного дослідження процесуального статусу засудженого у кримінальному провадженні подальше вивчення слід проводити в розрізі судових стадій (проваджень), де є можливою діяльність

засудженого, а саме: у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України, провадженні за нововиявленими обставинами, які є видами проваджень з перегляду судових рішень, та у провадженні з виконання судових рішень.

Інститут засудженого в кримінальному процесі України пройшов складний і довготривалий шлях. Перші зародки даного правового інституту зароджуються ще за часів Київської Русі. Однак, ні договори з Візантією, ні Руська Правда не вживали номінального терміну засудженого та не визначали його процесуального статусу. За таких обставин про особу засудженого можна говорити лише як логічне правило із специфіки тогочасних суспільних відносин.

Не вирізнялись досконалістю правового регулювання інституту засудженого і Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років. Однак більш досконалого правового регулювання інституту засудженого знайшов в Статуті кримінального судочинства 1864 року. В цьому документі на відміну від попередніх вищезгаданих, починає номінально фігурувати термін «засуджений»; здійснюється спроба сформулювати процесуальний статус особи через призму певних прав і обов'язків, гарантій та відповідальності. Основні положення щодо процесуального статусу засудженого відображались ще у кодифікованих актах, які були чинними на українських землях під час перебування їх у складі Австро-Угорської імперії – Кримінальний процесуальний кодекс 1873 року.

Слід зазначати, що справжній мінімальний процесуальний статус засудженого з'являється лише в радянський період, а саме в кримінально-процесуальних кодексах 1922, 1927 та 1960 років. Саме в цих документах номінально починає фігурувати поняття «засуджений». Засуджений як учасник кримінально-процесуальних відносин набуває досконалішого правового регулювання.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНОГО У ПРОВАДЖЕННЯХ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ЩО НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ

2.1. Процесуальний статус засудженого у касаційному провадженні

У зв'язку з реформуванням судової системи України, оновленням вітчизняного кримінального процесуального законодавства, які тривають упродовж останнього десятиріччя, що викликалося, зокрема, необхідністю імплементації загальноєвропейських міжнародних принципів та стандартів з прав людини (2001 рік – так звана «мала судова реформа», 2002 рік – прийняття Закону України «Про судоустрій України», 2010 рік – прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів», зміни до КПК України 1960 року, 2012 рік – прийняття нового КПК України, 2015 рік – прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд»), правове регулювання стадії касаційного провадження (перегляду) зазнавало істотних та, за окремими аспектами, навіть революційних змін.

За новими правилами кримінального судочинства касаційне провадження можливе лише після відповідного провадження в суді апеляційної інстанції. Тому в разі його ініціювання особа набуває статусу засудженого шляхом трансформації зі статусу обвинуваченого після апеляційного перегляду у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, чи ухвалою суду апеляційної інстанції. Відтак в ході проведення нашого дослідження будемо звертатися не лише до процесуального моменту початку касаційного провадження, а й частково до моменту закінчення попереднього провадження в суді апеляційної інстанції, оскільки це матиме значення для вивчення окремих аспектів становища засудженого.

Особливості процесуального статусу засудженого у касаційному провадженні обумовлюються перш за все тим, що засуджений, хоча

декларативно й має за принципом рівності сторін рівні з іншими учасниками права та несе такі ж обов'язки, але вони детермінуються саме статусом особи як засудженого, а тому щодо них існують окремі зауваження та винятки. По-перше, це можуть бути особливі преференції для засудженого (наприклад, збільшений строк для подання касаційної скарги засудженим, який тримається під вартою), що свідчить про те, що держава, в особі судових органів, визнавши обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення, не позбавляє його низки важливих для нього прав і не обмежує їх, а навпаки, прагне надати йому, порівняно з іншими учасниками, додаткові гарантії як особі, яка підпадає під заходи державного примусу з тим, щоб максимально зберегти цю особу від судової помилки.

У касаційному провадженні засуджених, окрім загальних, досліджених у першому розділі, прав, має низку спеціальних прав, до яких належать права на оскарження судового рішення (рішень) в касаційному порядку, на ознайомлення в суді з матеріалами кримінального провадження, на зміну чи доповнення касаційної скарги та на відмову від неї, на подання заперечень на касаційну скаргу іншого учасника, на участь у касаційному розгляді; на отримання копій судових документів. Розглянемо їх детальніше.

1. Право на оскарження судового рішення (рішень) в касаційному порядку. В окремих наукових працях право на оскарження вироку часто іменується «свободою оскарження» [143, с. 16; 144, с. 8; 145, с. 3; 146, с. 111]. Суб'єктивне право як вид і міра можливої поведінки завжди обумовлює встановлення в законодавчому порядку механізму його реалізації (кореспондуючого обов'язку іншого суб'єкта правовідносин), тобто воно є забезпеченим державою. У разі подання касаційної скарги ним є обов'язок суду прийняти її (а якщо скаргу подано з порушеннями встановлених у законі вимог, надати можливість усунути ці порушення, та повторно прийняти її), розглянути відповідно до процесуальної форми усі наведені доводи та аргументи одночасно із вивченням матеріалів кримінального провадження та ухвалити відповідне судове рішення. До того ж суб'єкт оскарження має право

вимагати вчинення дій щодо реалізації його права, а за таку нереалізацію законом передбачена юридична відповідальність. Водночас свобода – це можливість здійснювати чи не здійснювати певні дії, отримувати блага, задовольняти інтереси за відсутності прямого кореспондуючого обов'язку з боку державних органів її забезпечити. Виходячи з викладеного, можливість оскарження в касаційному порядку правильніше іменувати саме правом учасника, а не його свободою.

Право на оскарження виникає у засудженого з моменту проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, яким вирок суду першої інстанції залишено без змін, змінено або скасовано з ухваленням нового вироку, тобто тоді, коли касаційного провадження як стадії ще немає і невідомо, чи буде воно ініційовано якоюсь зі сторін взагалі. Це означає, що засуджений має право подати касаційну скаргу як першим з інших учасників, так і тоді, коли касаційне провадження ініційоване іншими особами з переліку, вказаного у статті 425 КПК України. Незалежно від того, хто з учасників першим ініціював касаційне провадження, суд касаційної інстанції розглядає скарги кожного з них, тобто у цьому випадку відсутній пріоритет першого скажника.

При дослідженні вказаного питання виникає також проблема розмежування таких прав засудженого, як право на оскарження в касаційному порядку та право на перегляд судового рішення в касаційному провадженні. Постає питання: це різні суб'єктивні права чи рівнозначні елементи одного права, а можливо, це тотожні категорії? На думку О.М. Овчаренко, право на оскарження і право на перегляд відрізняються. Їх співвідношення автор розуміє так, що реалізація першого може бути пов'язана з дотриманням певних вимог (підстав) для подання відповідного клопотання, тоді як другий означає автоматичний розгляд справи судом вищої інстанції... [147, с. 112]. Як видається, така думка не є безспірною. Кожному суб'єктивному праву особи, як вже зазначалось, кореспондує відповідний обов'язок державного органу (посадової особи). Встановлення у законі такого обов'язку і є відповідною

гарантією, спрямованою на здійснення суб'єктивного права особи. Отже, обов'язок прийняти касаційну скаргу та провести касаційний перегляд відповідно до встановлених правил слід визнати процесуальною гарантією права засудженого на оскарження судового рішення в касаційному порядку.

Набуття особою статусу засудженого обумовлюється наявністю відповідного судового рішення (вироку чи ухвали), що володіє ознакою набрання законної сили. Відповідно, і бажана втрата особою вказаного статусу також прямо та безпосередньо залежить від факту скасування цього рішення. Отже, від належно забезпеченої державою можливості оскаржити судові рішення прямо залежить і ймовірність подальшої (при новому розгляді в суді першої чи апеляційної інстанції) втрати особою статусу засудженого із трансформацією в інший, більш бажаний для нього статус – виправданого. Саме такий наслідок у багатьох випадках і є метою засудженої особи, яка подає касаційну скаргу.

Для реалізації права на оскарження в касаційному порядку законом визначено низку умов, наявність яких загалом не суперечить міжнародним стандартам. У рішенні від 20 травня 2010 року у справі «Пелевін проти України» Європейський суд з прав людини констатував: право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволенним за змістом обмеженням, зокрема, щодо умов прийнятності скарг [148]. З огляду на тему дослідження, можна виокремити такі особливості здійснення цього права засудженим:

- Судове рішення (обвинувальний вирок суду) до моменту подання касаційної скарги повинно бути переглянуте в апеляційній інстанції. Тобто за новими правилами кримінального судочинства право на касаційне оскарження виникає лише після апеляційного провадження, крім випадків, коли вирок скасовується і призначається новий розгляд у суді першої інстанції.

Варто вказати, що пропозиція «касація лише після апеляції» вже була предметом дискусії вчених. Окремі науковці (В.І. Шишкін, Р.О. Куйбіда, О.С. Ткачук, С.В. Глущенко [149, с. 118; 150, с. 103]) пропонували

запровадження саме такого порядку, а Ю.О. Фідря, наприклад, вважала його неприйнятним через істотне обмеження права особи обирати законні засоби захисту своїх порушених прав [151, с. 10]. Про обмеження конституційних прав у таких випадках зазначала також Г.М. Омеляненко [152, с. 92].

Як видається, такі нововведення закону можуть мати як позитивні наслідки (зменшення навантаження на суд касаційної інстанції можливістю виправлення судових помилок судом апеляційної інстанції, допуск до касаційного провадження лише якісно перевірених судом апеляційної інстанції матеріалів тощо), так і негативні (особа, яка вчасно не звернулася з апеляційною скаргою до суду апеляційної інстанції, автоматично втрачає і право на касаційне оскарження). Тому було б правильним одночасно з проголошенням вироку судом першої інстанції роз'яснювати засудженому не лише порядок і строки апеляційного оскарження, а й наслідки відмови від нього.

Обсяг оскарження повинен відповідати вимогам статті 424 КПК України, зокрема, вирок суду першої інстанції на підставі угоди, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку засудженим, його захисником, законним представником виключно з таких підстав: призначення судом покарання суворішого, ніж узгоджено сторонами угоди, ухвалення вироку без згоди засудженого на призначення покарання, невиконання судом вимог, встановлених частинами 4-7 статті 474 КПК України).

- Касаційна скарга повинна бути подана у передбачені законом строки. Такий строк для засудженого, незважаючи на чітке закріплення у КПК України в три місяці, все ж таки диференціюється залежно від призначеного виду покарання. Тобто його обрахування починає відліковуватися з різних моментів: для засудженого, який не тримається під вартою, з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, для засудженого, який тримається під вартою, з дня вручення копії судового

рішення. В останньому випадку день проголошення судового рішення та вручення його копії можуть співпадати.

Право на касаційне оскарження для засудженого законодавчо обмежене можливістю подання скарги «у частині, що стосується інтересів засудженого», а якщо він мав статус ще й цивільного відповідача, також «у частині, що стосується вирішення цивільного позову».

Зупинимося окремо на положенні КПК України щодо інтересів засудженого як критерію визначення допустимості касаційної скарги.

Як видається, обмеження права на подання скарги формулюванням «у частині, що стосується інтересів засудженого» містить загрозу помилкового, а то й умисного порушення права на оскарження в цілому. Це пов'язано передусім з тим, що поняття «інтереси засудженого» та його межі законодавчо не визначено. Не є достатнім для його тлумачення поняття «охоронюваного законом інтересу», вказаного у рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 [153]. Слушно зазначає Л.О. Богословська, що інтерес – категорія складна, внутрішньо суперечлива, і надати єдине поняття інтересу для всіх суб'єктів кримінально-процесуальних відносин неможливо [68, с. 122].

Отже, поняття «інтереси», «інтереси засудженого» є оціночними, нечітко визначеними, неконкретними (зокрема, в літературі, в тому числі й інших галузях права, вказується, що такими й є поняття «законні інтереси фізичних та юридичних осіб» [154, с. 11; 103, с. 425], «достатнє обґрунтування порушення прав та законних інтересів відповідної особи» [155, с. 7], «поважний інтерес», «інтереси сторін, що заслуговують на увагу» [156]), «інтереси держави» [157, с. 12], «інтереси правосуддя», «в інтересах громадського порядку», «в інтересах національної безпеки» [158, с. 115]). Тобто поняття «інтересу» не має однозначного нормативного тлумачення та регулювання, а тому у випадку, який розглядається (подання касаційної скарги) залежить від сприйняття судом матеріалів провадження та особи засудженого, а також від волевиявлення суду щодо перегляду того чи іншого

кримінального провадження. Оціночні поняття завжди мають ознаку їх довільного, власного, відмінного від інших тлумачення уповноваженими суб'єктами. При цьому у фаховій літературі зазначається, що майже половину всіх правозастосувальних помилок зроблено під час застосування норм із оціночними поняттями [158, с. 22]. Отже, факт внесення засудженим касаційної скарги в «його інтересах» розцінюється судом перш за все з позиції розуміння суддею поняття «інтересу засудженого» та його складових елементів, і, залежно від зроблених суддею висновків за наслідками оцінки, можуть виникати чи припинятися і правовідносини щодо перегляду судового рішення у касаційному провадженні. При цьому цікаво навести думку А.А. Солодкова, який зазначає, що суб'єкти касаційного оскарження наділені правом на таке оскарження винятково з установлених у КПК мотивів та/або підстав і є частково обмеженими у праві касаційного оскарження [159, с. 86]. Ведучи мову про «інтереси засудженого», зазначений автор звертає увагу, що «визначення критеріїв, які дадуть змогу конкретизувати поняття «інтерес» стосовно суб'єктів оскарження, передбачених у пунктах 1, 4, 7 ч. 1 ст. 425 КПК, значною мірою залежатиме від індивідуальної специфіки оскаржуваних рішень» [159, с. 87]. Варто вказати, що подібні формулювання КПК України 1960 року щодо стадії апеляційного перегляду та вимог подання засудженим апеляційної скарги в межах його інтересів стали предметом критики низки вітчизняних науковців (зокрема, О.Ю. Костюченко, В.І. Мариніва, Н.Г. Габлей, Н.В. Кіцен [160, с. 74; 161, с. 112; 162, с. 9; 17, с. 10]), і з їх доводами важко не погодитися. Але при цьому таку критику слід поширити і на стадію касаційного провадження, де законодавцем допущено аналогічну термінологічну неточність.

У фаховій літературі інтерес визначається як стимул вибору діяльності людини, який виражений у прагненні суб'єкта користуватись конкретним соціальним благом, а також у деяких випадках звертатись за захистом до компетентних органів з метою задоволення своїх потреб [163, с. 6], як об'єктивно зумовлені мотиви поведінки, реальна причина соціальних дій,

подій, що складаються завдяки усвідомлення особою власних потреб та з'ясування умов і засобів їх задоволення [49, с. 62].

У багатьох наукових працях та нормативно-правових актах йдеться передусім про законні інтереси особи. Який же критерій використовується для такого поділу? Автори науково-практичного коментаря до Конституції України, коментуючи терміни «законний» та «незаконний» з позиції Конституції України, вказують, що вони використовуються як критерій для встановлення відповідності чи невідповідності конкретних дій та вчинків учасників суспільних відносин вимогам закону та нормам інших нормативних актів [5, с. 141]. Також зазначаються такі ознаки законного інтересу як, зокрема, те, що він не може суперечити законодавству, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права [48, с. 18]. Тому, на думку Д.В. Шилової, в більшості випадків категорія «права й законні інтереси» вживається в юридичній літературі як усталена мовна конструкція без указівки на нормативне навантаження окремих її складників [164, с. 10].

Законні інтереси засуджених визначені як закріплені в законі прагнення (бажання) до володіння конкретними, особистими благами, зміни свого правового статусу, які задовольняються в процесі їх об'єктивної оцінки відповідними органами і організаціями [57, с. 84–85]. На думку Я.С. Авраха, інтерес обвинуваченого здійснювати захист законними засобами завжди законний, незалежно від того, чи вчинив він злочин, чи визнає себе винним і т.д. [165, с. 75].

Що стосується незаконного інтересу, то, як вбачається з вказаного вище рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, незаконним інтересом є такий, що не захищається ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки він спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загально визнаним принципам права [153]. При цьому цікавим є висновок

I. Тітка про те, що у ряді випадків юридичним фактом, що породжує, змінює або припиняє правовідносини, виступає інтерес особи, який не належить до категорії «законний інтерес». Навіть якщо подібний інтерес сам по собі не є протизаконним (з позиції чинного законодавства має право на існування), то його наявність у тих чи інших кримінально-процесуальних правовідносинах призводить до незаконності останніх [166, с. 257].

Проте у кримінальному судочинстві як особливій сфері правовідносин відсутність законодавчо встановлених критеріїв поділу інтересів засуджених на законні та незаконні унеможлиблює однозначне вирішення цього питання, адже, наприклад, інтереси засудженого щодо уникнення кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення чи пом'якшення призначеного покарання за відсутності відповідних на те підстав, з точки зору потерпілого навряд чи можна назвати законними (при цьому наведемо влучну думку Ю.М. Грошевого про те, що правова справедливість часто вимагає переваги публічного інтересу або інтересу одного учасника процесу приватному інтересу іншого [103, с. 275]). Водночас з погляду сторони захисту цілком можливо вважати такий інтерес законним. Тому будь-який інтерес засудженого, виражений у проханні скасування чи зміни обвинувального вироку щодо нього, та який знайшов відповідне вираження у касаційній скарзі, варто визнавати законним априорі. Відповідно, погоджуємося з А.Ю. Строган [167, с. 108], яка критикує думку А.Б. Соловйова, Г.С. Казиняна, Ф.Н. Багаутдінова [168, с. 637; 169, с. 91], про те, що інтерес обвинуваченого, який дійсно вчинив злочин, уникнути кримінальної відповідальності за це є незаконним інтересом. На жаль, межі дисертаційного дослідження не дозволяють у повному обсязі заглибитися у дослідження співвідношення законних та незаконних інтересів особи. Водночас можна зробити висновок, що немає підстав розглядати незаконними будь-які інтереси засудженого, які він прагне реалізувати у кримінальному провадженні шляхом оскарження судових рішень, оскільки сам шлях такого оскарження є законним.

На думку Л.О. Богословської, законний інтерес обвинуваченого характеризується його бажанням досягнути певних благ, задоволити особисті потреби, бути меш покараним [68, с. 134]. А.В. Озерська висловлює думку, що суттєвими передусім є інтереси обвинуваченого, які перебувають у своєчасному вирішенні у відповідності із законом питання про його винність, застосування кримінального покарання [170, с. 195]. Як зауважує О.Г. Яновська, законний інтерес підсудного полягає в тому, щоб до того, як буде вирішено його долю, з'ясувати все, що свідчить на його користь, що спростовує обвинувачення й виправдовує підсудного, що пом'якшує його відповідальність [171, с. 188].

Завчасне визначення зі змісту касаційної скарги, наскільки вона подана в межах «інтересів засудженого», не завжди є можливим. У фаховій літературі наводиться приклад неспівпадіння інтересів різних засуджених у справі, а саме: якщо інтереси двох засуджених суперечливі, то один із них, для якого вирок виявився таким, що не повністю задовольнив його інтереси, неминуче буде оскаржувати вирок не тільки стосовно себе, але й щодо іншого засудженого, наприклад, буде стверджувати, що суд безпідставно пом'якшив відповідальність останнього і тому неправомірно поклав увесь тягар відповідальності на нього [172].

Яким же чином взаємопов'язані суб'єктивне право та інтерес? На думку Н.А. Шайкенова, право - спосіб існування інтересу [50, с. 51]. М. Самбор, розмежовуючи вказані поняття, зазначає, що суб'єктивне право є найбільш розробленим правовим засобом реалізації інтересу [173, с. 90]. На думку О.В. Шпотаківської, кожен учасник кримінального процесу наділений суб'єктивними правами, тобто юридичною можливістю діяти з метою здійснення тих чи інших інтересів [163, с. 9]. Є.Г. Мартинчик вказує, що діяльність засудженого спрямована на досягнення певних цілей, на захист інтересів, що охороняються законом [174, с. 29]. О.Г. Шнягін відносить засудженого до суб'єктів, які захищають власні інтереси [74, с. 8]. Отож, слушним є висновок Е.Ф. Куцовой, що підсудний, подаючи касаційну скаргу,

добивається пом'якшення покарання, виправдання завжди у своїх інтересах [175, с. 20]. Тож засуджений намагається реалізувати свої інтереси шляхом ініціювання касаційного провадження та подальшого доведення власної позиції у суді. Підтримуючи вказані вище думки, варто зазначити, що право засудженого на подання касаційної скарги не слід обмежувати будь-якими рамками (в тому числі й наявністю його інтересів), оскільки таке право засуджений вже реалізує виключно з метою здійснення власних інтересів, а відповідне обмеження в нормах закону є зайвим. Це формулювання у законі обмежує право засудженого на доступ до правосуддя.

Таким чином, на відміну від цивільного чи адміністративного судочинства, де окремими авторами пропонується встановити більш жорстку форму доступу до касації [176, с. 8; 147, с. 128; 177, с. 140], а також не підтримуючи пропозиції про необхідність обмеження касаційного оскарження у кримінальному судочинстві процесуальними «фільтрами» [150, с. 103; 178, с. 26; 179, с. 30], потрібно визнати слушною думку М.І. Сірого про те, що право на касаційне оскарження не повинно мати зайвих формальних обмежень [180, с. 32], яким, зокрема, є вимога КПК України щодо подання касаційної скарги в межах «інтересів засудженого». З огляду на специфіку статусу цього учасника у кримінальному судочинстві такий доступ у вказаній формі правосуддя, безперечно, слід спрощувати.

Отже, пропонуємо змінити норму ч. 1 ст. 425 КПК України, а саме: виключити положення щодо подання засудженим касаційної скарги «у частині, що стосується інтересів засудженого».

Слід окремо зупинитися на дослідженні нормативного регулювання права законного представника, захисника засудженого подавати касаційну скаргу «у частині, що стосується інтересів засудженого», що передбачене тим же пунктом 1 ч. 1 ст. 425 КПК України.

За тлумачним словником, словосполучення «в інтересах» означає: 1) на користь кого-небудь; б) з метою, заради чого-небудь [181, с. 401]. Як зазначається, законний представник належить до тих суб'єктів функції

захисту, які відстоюють інтереси інших осіб, до яких належить і засуджений [74, с. 16].

Це свідчить про те, що вказані особи, подаючи касаційну скаргу, повинні виходити лише з тих ймовірних наслідків касаційного розгляду, які підуть на користь засудженому. Вочевидь, законодавець виходив з того, що інтереси засудженого та його законного представника (захисника не розглядаємо при цьому, так як його діяльність завжди обумовлена інтересами особи, яку він захищає) повинні повністю співпадати як учасників з боку захисту. До речі, в юридичній літературі висловлено цікаву думку з цього питання, а саме: законні інтереси засуджених пропонується розуміти розширювально, маючи на увазі законні інтереси не тільки засуджених, а й їх родичів, близьких, членів трудових колективів, акціонерів, інших осіб, з якими засуджений зв'язаний тими або іншими законними відносинами [57, с. 86; 182, с. 23].

Водночас на практиці може виникати дисонанс між інтересами засудженого та інтересами його законного представника. Це пояснюється тим, що як законні представники можуть бути залучені, зокрема, батьки (усиновлювачі), опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї (ч. 2 ст. 44 КПК України), власні інтереси яких в силу певних життєвих обставин не завжди є співрозмірними з інтересами засудженого. Вчені попереджують про подвійний характер кримінально-процесуальної діяльності законного представника [183, с. 14; 184, с. 99] і, як наслідок, односторонню у більшості випадків спрямованість його питань і клопотань [185, с. 194].

З огляду на висловлену вище пропозицію про недоцільність передбачення у законі положення щодо «інтересів засудженого», вважаємо, що стосовно законного представника варто вказати вимогу про подання ним касаційної скарги «у частині, що стосується покращення становища засудженого».

Враховуючи викладене вище, пропонуємо змінити ч. 1 ст. 425 КПК України та викласти її в такій редакції:

Касаційну скаргу мають право подати:

1) засуджений;

1-1) законний представник чи захисник засудженого – у частині, що стосується покращення становища засудженого (і далі за текстом статті).

Такі новели закону вважаємо, сприятимуть більш чіткому виконанню своєї функції законними представниками та унеможливлять порушення прав засуджених.

Повертаючись до права на оскарження судового рішення в касаційному порядку, слід вказати, що похідним від нього є право на повторне (в межах строку на касаційне оскарження) подання касаційної скарги у випадку, якщо раніше подану скаргу залишено без руху чи повернуто відповідно до ст. 429 КПК України.

2. Наступним правом засудженого у структурі його кримінального процесуального статусу у касаційному провадженні є право ознайомитися в суді з матеріалами кримінального провадження для вирішення питання про подання касаційної скарги (ч. 2 ст. 425 КПК України). Хоча деякі науковці називають його процесуальним засобом, який застосовується у цій стадії для виконання її завдань [142, с. 325], все ж таки пропонуємо іменувати його саме правом.

Як видається у статті 425 КПК України поняття «ознайомитися» не є рівнозначним поняттю «вивчити». Ознайомлення передбачає більш поверхневий перегляд шляхом пролистування матеріалів провадження, в той час як «вивчення» – це детальніше та глибше їх дослідження, опрацювання. До того ж, метою такого ознайомлення, як вбачається з ч. 2 ст. 425 КПК України, є не власне «підготовка касаційної скарги», а лише «вирішення питання про її подання», що, свідчить про обмежені часові рамки для цієї дії. При цьому не можна не звернути увагу на обсяг матеріалів, з якими має право ознайомитися засуджений. В.Т. Маляренко зазначає про те, що, як свідчить аналіз змісту апеляційних та касаційних скарг засуджених, дуже рідко ознайомлення з матеріалами справи мало значення для їх написання. У більшості випадків вимога про ознайомлення зумовлюється бажанням у такий

спосіб затягнути процес розгляду справи в апеляційному та касаційному порядку [20, с. 202, 268], відтак зазначений автор пропонує надавати засудженим право ознайомитися лише з новими матеріалами [20, с. 269], тобто тими, що були долучені до матеріалів в апеляційному провадженні. Не можемо погодитися із такою пропозицією. Законодавче формулювання передбачає словополучення «матеріали кримінального провадження», буквально тлумачення чого приводить до висновку, що йдеться про усі матеріали в повному їх обсязі, а не лише про нові матеріали. Штучне намагання обмежити особу у реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження фактично слід віднести до істотних порушень кримінального процесуального закону, оскільки особа має лише одну процесуальну можливість ініціювання подальшого перегляду судових рішень щодо неї, а тому повинна використати усі можливі прийоми та методи захисту, у тому числі й шляхом ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження. *Це підтверджується результатами проведеного опитування, згідно якого лише 56 (46%) із 135 засуджених Шепетівської колонії середнього рівня безпеки зазначили, що змогли повністю ознайомитись із матеріалами свого кримінального провадження (Додаток А).*

Тож у структурі прав засудженого на зазначеній стадії таке право займає чільне місце, оскільки саме за його допомогою, шляхом його належної реалізації може вирішуватися подальший рух кримінального провадження, а відтак – і доля засудженого.

3. Похідними права на подання касаційної скарги і такими, що, власне, й впливають з нього, є права на зміну чи доповнення касаційної скарги, та на відмову від неї (ст. 432 КПК України). Останнє, як вказано у фаховій літературі, знаходиться у нерозривному зв'язку зі свободою оскарження [186, с. 37].

Під відмовою засудженого від касаційної скарги, вважаємо, слід розуміти висловлене у письмовій формі прохання засудженого до суду касаційної інстанції не розглядати раніше подану ним касаційну скаргу. Якщо вирок не

був оскаржений іншими особами, тобто якщо засуджений є єдиним ініціатором касаційного провадження, останнє внаслідок відмови повинно закриватися. При цьому слід погодитися з думкою про некоректність використання терміну «відмова», на що звертає увагу Н.Р. Бобченко при дослідженні особливостей відмови від апеляційної скарги. Так, учений, посилаючись на словники, зазначає, що «відмова» – це відповідь про небажання або неможливість виконати прохання, наказ і т.ін., а «відмовлятися», «відмовитися» означає не погоджуватися щось робити, відмагатися, відпиратися, відхрещуватися. Виходить, що особа, яка звернулася зі скаргою, відрікається від своєї попередньої дії. Однак подання апеляційної скарги є доконаним фактом, заперечити який неможливо. Прийнятним видається термін, що використовувався у КПК 1960 р. – «відкличання» апеляційної скарги, тобто повернення до попереднього стану, припинення виконання апеляційною інстанцією обов'язків щодо розгляду апеляційної скарги [187, с. 110]. Ми цілком поділяємо зазначену пропозицію, вважаючи її слушною також щодо законодавчого формулювання «відмови від касаційної скарги».

КПК України не передбачає, в якій формі здійснюється така відмова. Проте цілком логічним є висновок, що до початку касаційного розгляду це повинна бути письмова форма. Так, ще радянський вчений-процесуаліст І.Д. Перлов, досліджуючи право на відмову від протесту, вказував, що усна форма звернення до суду про відклик повинна бути виключена... Виходячи із серйозності правових наслідків відклику, слід прийти до висновку, що він повинен бути оформлений спеціальним листом, адресованим суду, якому належить розглянути справу [21, с. 212]. Отже, видається правильним відмову від касаційної скарги складати у формі заяви на адресу суду касаційної інстанції від імені засудженого, із зазначенням дати та його особистого підпису.

Водночас виникає питання щодо форми такої відмови, якщо відповідний намір виник у засудженого безпосередньо під час касаційного розгляду.

Письмова форма отримання відповідної заяви може бути виключена, якщо здійснюється дистанційне судове провадження, і засуджений перебуває поза межами приміщення суду касаційної інстанції. У даному випадку слід процитувати Н.Р. Бобечка, який зазначає, що під час апеляційного розгляду така відмова може бути здійснена й усно [187, с. 111]. Аналогічно вважаємо, що у касаційному провадженні достатньо усної відмови, адже вона буде не лише сприйнята колегією суддів суду касаційної інстанції, а й зафіксована звукозаписувальною апаратурою на технічному носії інформації.

Доцільно зауважити, що з огляду на засаду диспозитивності мотиви та причини відмови не повинні мати значення для суду, а відтак – не повинні з'ясовуватися у судовому засіданні чи спричиняти неприйняття відмови.

Що ж стосується інших форм діяльності засудженого щодо касаційної скарги, то аналіз КПК України та правозастосовної практики дає змогу дійти висновку, що зміна касаційної скарги – це істотне оновлення змісту касаційної скарги у порівнянні зі змістом раніше поданої скарги. Є.Г. Мартинчик вказує: додаткова касаційна скарга може бути подана лише з метою більш переконливого обґрунтування одного чи декількох висновків касаційної скарги, розширення її аргументації [186, с. 32].

КПК України, чітко передбачаючи вимоги до форми та змісту касаційної скарги, не врегульовує відповідні вимоги щодо змін чи доповнень до касаційної скарги і взагалі відсилає до ст. 403 КПК України («Відмова від апеляційної скарги, зміна і доповнення апеляційної скарги під час апеляційного провадження»). У ч. 4 вказаної статті: «Внесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, за межами строків на апеляційне оскарження не допускається». Отже, вказане правило стосується й подання змін чи доповнень до касаційних скарг. У науковому середовищі по-різному сприймають зазначену норму. Так, В.Т. Маляренко критикує аналогічну норму КПК України 1960 року як таку, що суперечить конституційній засаді рівності сторін перед законом і судом (аргументуючи тим, що потерпілий має право подати зміни та доповнення до

касаційної скарги лише в межах касаційного строку, а засуджений – будь-коли [20, с. 264]). Протилежну думку висловлюють інші вчені, наприклад, Г.М. Омеляненко, Ю.П. Ковбаса, Е.Г. Мартинчик та інші [188, с. 13; 189, с. 153; 186, с. 36], наводячи при цьому низку аргументів щодо доцільності існування цієї норми. Не можна не зазначити й позицію авторів фундаментальної праці «Правова доктрина України» про те, що у цій ситуації маємо випадок так званої процедурної рівності, яка, у свою чергу, надає можливість належним чином реалізувати засаду забезпечення права на захист.... Засуджений, чітко усвідомлюючи межі обвинувачення в стадії касаційного перегляду та розуміючи, що дані межі не будуть розширені, має можливість належним чином підготуватись до захисту від обвинувачення у відповідній інстанції [190, с. 623]. Безперечно, думку другої групи вчених слід підтримати, оскільки саме у такій вимозі знаходить свою реалізацію гарантія недопустимості погіршення становища засудженого, яка буде розглядатися далі.

4. Право подавати заперечення на касаційну скаргу іншого учасника. Дане право є виокремленим суб'єктивним правом засудженого, оскільки воно спрямоване на реалізацію інтересу засудженого щодо залишення вироку щодо нього в силі чи небажання змін, про які йдеться у касаційній скарзі іншої особи. Прагнення засудженого, який цілком задоволений вироком щодо себе та призначеним покаранням, щоб вирок залишився в силі або небажання бути ймовірно засудженим за більш тяжке правопорушення, чи до більш суворого покарання (про що може йтися у касаційній скарзі інших учасників провадження), цілком входить у сферу його інтересу, який, як зазначалось, є законним апріорі.

Недоліком КПК України вважаємо положення про те, що заперечення подається упродовж встановленого судом касаційної інстанції строку. Кодексом не передбачено ні мінімальні, ні максимальні часові межі прийняття таких заперечень, тому його встановлення судом касаційної інстанції на власний розсуд може мати ознаку довільності. Очевидно, такий строк має

тривати до моменту початку першого судового засідання у касаційному провадженні.

5. Наступним є право засудженого на участь у касаційному розгляді.

Аналіз норм КПК України свідчить про те, що можливі такі варіанти участі засудженого в касаційному провадженні:

- **Обов'язкова**, яка може бути встановлена судом. У такому разі засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання, незалежно від того, тримається він під вартою чи ні. Також засуджений, що утримується під вартою, підлягає обов'язковому виклику в разі, якщо про це надійшло його клопотання. Щодо останнього правила варто зазначити: необхідність встановлення такого законодавчого положення, яке є додатковою гарантією прав засудженого до позбавлення волі, продиктована відсутністю паритету у його процесуальних можливостях з можливостями інших учасників, які можуть вільно пересуватися.

Варто вказати, що порядок виклику засудженого ставав предметом критики окремих учених, якими, до речі, пропонувалося закріпити норму про те, що клопотання засудженого, який утримується під вартою, про виклик його в суд касаційної інстанції повинно подаватися лише в межах строку на касаційне оскарження [20, с. 274]. Виникають питання і щодо того, як правильно слід розуміти словосполучення «підлягає обов'язковому виклику» у разі, якщо засуджений перебуває під вартою. Так, слово «викликається», що вжито в КПК України 1960 року, Н.Р. Бобечко вважає невдалим [191, с. 329], а В.Т. Малярєнко вказує, що в такому випадку засуджений, найімовірніше, доставляється в суд, оскільки не вільний вчиняти самостійні дії [20, с. 250].

Проблема доставки засудженого, який перебуває під вартою, до суду касаційної інстанції наразі є актуальною. Свого часу на важливість її розв'язання шляхом дистанційної участі засудженого в касаційному суді звернули увагу, зокрема, С.В. Глуценко, яка зазначила, що це відповідає визнаним стандартам кримінального судочинства та обраному курсу на його демократизацію [192, с. 13], Н.В. Кіцен, яка підкреслила необхідність

нормативної регламентації використання відеоконференцзв'язку у касаційному провадженні [17, с. 11]. Також піддана критиці ст. 85-3 попереднього КПК України, в якій у переліку суб'єктів, з якими могла здійснюватися слідча дія із застосуванням телефонної чи відеоконференції, не було зазначено про засудженого. Так, Ю.П. Аленін зазначає, що з такого формулювання закону складно зробити висновок про можливість застосування відеоконференції при допиті чи заслуховуванні пояснень засудженого у судово-контрольних стадіях кримінального процесу [193, с. 345]. Можливість проведення процесуальних дій в суді у режимі відеоконференції стала новелою КПК України, і на сьогодні вона широко застосовується на практиці. Частина 2 ст. 336 КПК України визначає: суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. Цією нормою також вказано, що суд не має права прийняти рішення про здійснення такого провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує. Оскільки йдеться про обвинуваченого, то логічним є висновок, що вказана норма стосується перш за все розгляду провадження в судах першої та апеляційної інстанцій. Водночас, як видається, доцільно було б на законодавчому рівні поширити її дію і щодо засудженого.

- Факультативна участь. Так, якщо особа не бажає брати участь у касаційному розгляді, вона зазначає це в касаційній скарзі (ч. 3 ст. 427 КПК України) або в запереченні на касаційну скаргу (ч. 3 ст. 431 КПК України). Якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності, суд касаційної інстанції має право ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження (ч. 1 ст. 435 КПК України). Але, слушно зауважує А.А. Солодков, суд касаційної інстанції не може трактувати «мовчання» скаржника як його небажання брати участь у судовому розгляді, тож такий розгляд справи має бути процесуально підтвердженим [194, с. 88].

Варто зазначити, що національні суди, які здійснюють перегляд, повинні вкрай обережно ставитися до питання його проведення за відсутності учасників кримінального провадження, зокрема, скаржника, яким може бути і засуджений, оскільки подібні випадки неодноразово ставали предметом оскарження громадянами різних країн у Європейському суді з прав людини. Наведемо такий приклад. Судом у справі «Абрамян проти Росії» (рішення від 9 жовтня 2008 року) встановлено: місцевий суд засудив заявника за ч. 3 ст. 30 та ч. 3 ст. 159 КК Російської Федерації на 7 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна та виправдав його за іншими пунктами обвинувачення. Згідно з протоколом судового засідання головуючий роз'яснив йому порядок і строки оскарження вироку та повідомив, що засуджений має право брати участь у розгляді справи судом касаційної інстанції. Заявник оскаржив вирок, не погодившись, зокрема, з кваліфікацією злочину крайовим судом. У касаційній скарзі він не просив, щоб йому повідомили про час та місце розгляду справи Верховним Судом Російської Федерації і про доставлення його в судове засідання. Захисник також не надіслав окрему заяву про повідомлення про дату розгляду касаційної скарги. Верховний Суд РФ розглянув кримінальну справу за касаційною скаргою заявника без участі останнього та його захисника. Вирок було залишено в силі. Заявник скаржився на те, що йому не повідомили про час та місце розгляду його касаційної скарги на вирок щодо нього, унаслідок чого було порушено рівність сторін, і що зміна кваліфікації судом вчиненого діяння з одержання хабара на шахрайство перешкодила йому належним чином реалізувати своє право на захист. Європейський суд погодився з доводами заявника та визнав, що відсутність заявника та захисника під час перегляду у Верховному Суді РФ позбавило першого можливості реалізувати своє право на захист щодо зміненого обвинувачення. Суд визнав, що у Верховному Суді РФ не було виправлено порушення права заявника на захист, допущене крайовим судом, а отже, мало місце порушення п. 1 та підпунктів «а» та «б» п. 3 ст. 6 Конвенції [195, с. 29–31]. Розгляд Верховним Судом України касаційної скарги за відсутності

заявника, але в присутності прокурора та потерпілого у кримінальній справі, у сукупності з деякими іншими порушеннями у справі «Пелевін проти України» було також розцінено Європейським судом як порушення Конвенції [148]. Таким чином, неприйняття участі засудженим у касаційному провадженні у разі обов'язкової участі прокурора може бути за певних умов розтлумачено як порушення судом засади рівності та змагальності.

В юридичній літературі вченими висловлено думку, що там, де вирішується доля особи, її інтереси, а тим більше, бути їй на свободі чи ні, особисту присутність обвинуваченого (засудженого [196, с. 80]) чи його захисника потрібно визнати необхідною (особливо тоді, коли про це просить засуджений незалежно від того, знаходиться він під вартою чи ні) [88, с. 305]. Але при цьому слід наголосити не лише на необхідності звичайної присутності в залі засідання, а й безпосередньо на участі як активній діяльності. Не випадково І.Д. Перлов розглядає присутність в судовому засіданні і участь в ньому як окремі поняття [21, с. 228]. Тому участь засудженого не слід зводити лише до його присутності у залі засідання. Він може здійснювати активні цілеспрямовані дії з метою забезпечення власних інтересів – заявляти відводи складу суду, висловлювати свою думку з окремих питань, а найголовніше – надавати пояснення. Як зазначає Н.Р. Бобченко, пояснення (саме вони є процесуальною формою виразу доводів під час касаційного розгляду) учасників судового провадження, з одного боку, є засобом захисту їх прав та законних інтересів, обґрунтування, відстоювання їхньої позиції, а з іншої – полегшують суду касаційної інстанції виконання покладених на нього завдань, оскільки надають йому можливість глибше вникнути в суть кримінального провадження, правильно оцінити зібрані у попередніх стадіях докази, краще зрозуміти позицію учасників судового провадження, докладніше з'ясувати їх процесуальні вимоги, зробити більш аргументовані висновки [197, с. 57].

Не можна не відмітити й наступну світову тенденцію останніх років. Як вказує Голова Верховного Суду України Я. Романюк, у рішеннях Європейського Суду з прав людини «Ж.Л. та С.Л. проти Франції», а також

«Табір проти Польщі» проаналізовано можливість виключного представництва інтересів особи в касаційному суді професійним адвокатом, яку ЄСПЛ визнав прийнятною. Таке представництво, з одного боку, забезпечуватиме надійний і найбільш ефективний захист прав громадян, а з другого – підвищить якість судочинства у вітчизняних судах [198, с. 4].

Елементом права на участь у розгляді є право на висловлення доводів. Хоча КПК й передбачає, що першою висловлює доводи особа, яка подала касаційну скаргу, з аналізу подальших норм випливає, що засуджений як обов'язковий учасник провадження (на відміну від його законного представника, захисника, які не завжди залучені як учасники) в разі його участі має пріоритет на таке висловлення. Це пов'язано з нормою про те, що в разі подання касаційних скарг обома сторонами кримінального провадження, першими висловлюють доводи учасники провадження зі сторони захисту. Видається, що вони на свій розсуд, з позиції тактики захисту визначають, хто з них виступатиме першим.

6. Право на отримання (в тому числі невідкладне) копій судових рішень. Як випливає з п. 1 ч. 1 ст. 430 КПК України, якщо надсилається копія ухвали про відкриття касаційного провадження, разом з нею надсилаються копії касаційних скарг інших учасників та інформація про права та обов'язки учасників. Зупинимося окремо на положенні закону щодо направлення такої інформації, буквально тлумачення якого дає змогу говорити, що в ній повинен міститися перелік відповідних прав та обов'язків учасника у касаційному провадженні. Ідея про видачу такого документа не є принципово новою у кримінальному судочинстві, подібні думки вже висловлювалися іншими авторами, наприклад Н.О. Бородовською, щодо надання засудженому переліку прав у кожній з судових інстанцій при перегляді судового рішення, виконанні вироку [196, с. 91]; В.М. Тертишником – щодо вручення учасникам «декларації прав» [120, с. 21]), А.Ю. Строган – щодо надання відповідної пам'ятки [167, с. 41]. Звичайно, така новація КПК України є позитивним надбанням. Розширюючи цю ідею, видається, що з метою надання можливості

вчасно та правильно скористатися правами у стадії касаційного провадження доцільно було б засудженим, особливо тим, яким призначено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, обмеження волі на певний строк, арешту (тобто позбавленим можливості вільно пересуватися), разом із наданням копії рішення суду апеляційної інстанції видавати пам'ятку про правила оскарження судових рішень до суду касаційної інстанції. У ній повинні бути відображені не лише перелік прав та обов'язків засудженого у цьому провадженні, а й дані про назву та адресу суду касаційної інстанції, роз'яснення підстав для касаційного оскарження, а також уніфікований орієнтовний бланк (зразок) касаційної скарги. Це пов'язано з тим, що необізнаність з тими чи іншими з перелічених питань може суттєво ускладнити реалізацію права на оскарження. О.М. Овчаренко слушно вказує на те, що процесуальні закони, визначаючи підсудність справ певним судам, не містять жодного правила щодо дислокації останніх... Таке законодавче визначення підсудності судів дещо ускладнює пошук належного суду для громадян, які мають наміри до нього звернутися [147, с. 89]. То що ж говорити про засуджених, особливо тих, які обмежені у пересуванні, доступу до мережі Інтернет, де можна було б знайти відповідну інформацію. Нагадаємо, що все це істотно впливає на можливість доступу засуджених до правосуддя. На думку В.П. Шибіка, доступ до правосуддя у кримінальному процесі означає певний процесуальний режим як систему відповідних процесуальних засобів, який дає можливість учасникам процесу знати про свої права на активну участь у справі, використовувати ці права для справедливого її вирішення [199, с. 41]. Лисюк Ю.В. окремою проблемою доступу до правосуддя вважає складність судового процесу та веде мову про недостатність обізнаності людини щодо її прав та свобод [200, с. 433].

Що стосується переліку прав, то Ю.І. Стецовський та А.М. Ларін ще в 1988 році констатували: хоча для здійснення суб'єктивного права на захист обвинуваченому потрібно знати всі свої права на всіх етапах руху справи, йому не роз'яснюються його процесуальні права в стадії, зокрема, наглядного

провадження [87, с. 179]. Також наша пропозиція щодо змісту пам'ятки пов'язана з тим, що засуджені, знаходячись у місцях позбавлення чи обмеження волі, нерідко використовують як зразки для касаційної скарги застарілі, напрацьовані десятиліттями, а відтак й такі, що не узгоджуються з новим законодавством скарги, які зберігаються і поширюються по установі виконання покарань іншими засудженими. З огляду на кардинальні зміни чинного кримінального процесуального законодавства і системи судоустрою та наведені нами вище доведення, ця пропозиція видається слушною та актуальною.

Характерною особливістю його процесуального статусу на цій стадії є те, що коло його процесуальних прав є значно ширшим кола процесуальних обов'язків. У касаційному провадженні, окрім загальних обов'язків, розглянутих в першому розділі, можна виділити один спеціальний обов'язок засудженого – з'явитися до суду касаційної інстанції, якщо суд визнає його участь обов'язковою. Так, зокрема, згідно з ч. 4 ст. 430 КПК України засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в касаційному розгляді, якщо суд визнає обов'язковою його участь (питання щодо участі розглянуто вище). Таким чином, такий обов'язок носить умовний характер, та виникає лише після прийняття судом відповідного рішення. У разі ж, якщо засуджений тримається під вартою, фактично відбувається трансформація цього обов'язку у обов'язок доставлення засудженого, який покладається на уповноважені державні органи.

Ще одним важливим елементом статусу засудженого є гарантії. Спеціальною ж гарантією статусу засудженого у касаційному провадженні є інститут непогіршення становища. Зазначений інститут притаманний процесуальному статусу лише засудженого. У цьому аспекті важливим є висновок В.А. Сердюка, який доводить наявність двох груп кримінально-процесуальних гарантій: тих, що розповсюджуються на усіх учасників кримінального судочинства, та тих, що розповсюджуються лише на деяких

учасників процесу [121, с. 261]). Тобто гарантія непогіршення становища засудженого належить саме до другої групи з наведеного поділу.

На монографічному рівні зазначену гарантію досліджували такі вчені, як В.П. Бойко, Н.Р. Бобечко, Н.Я. Калашникова, Ю.П. Ковбаса, М.А. Воробейников, Є.Г. Мартинчик та інші. Цей інститут науковці відносять до гарантій у механізмі захисту прав та законних інтересів засудженого (обвинуваченого) [201, с. 5; 145, с. 42], гарантій права обвинуваченого (підсудного) на захист та важливих гарантій правосуддя [202, с. 7], гарантій касаційного оскарження [21, с. 111; 203, с. 60; 204]. Він передбачає недопустимість погіршення становища засудженого порівняно з його становищем за вироком судів нижчих інстанцій та є проявом принципу *reformation in reus* (недопустимість повороту до гіршого) [205, с. 98], а також знаходиться в сфері дії принципу *non bis in idem* (недопустимість повторного притягнення особи до відповідальності або повторного покарання), що прямо закріплений в статті 4 Протоколу № 7 в редакції Протоколу № 11 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [201, с. 9]. Сутність гарантії непогіршення становища науковцями визначається як спрямована до вищестоящего суду вимога залишити без змін судові рішення, яке, на переконання цього суду, при відсутності вказаної заборони, підлягало б зміні або скасуванню з поверненням справи на новий розгляд не на користь обвинуваченого [206, с. 27]. Законодавець, закріпивши її як у касаційному провадженні (ст. 437 КПК України), так і у інших провадженнях з перегляду судових рішень, фактично визнав, що навіть висока мета досягнення справедливості у кримінальному провадженні не може мати переваги над правом засудженого на непогіршення становища, якщо касаційну скаргу подано лише ним. Значення цієї гарантії для засудженого полягає в тому, що він може вільно, на власний розсуд ініціювати касаційне провадження, активно доводити суду свою позицію у провадженні, вказувати на слідчо-судові помилки, які мали місце при його розгляді у попередніх інстанціях, не побоюючись, що такими своїми діями нашкодить собі.

Впевненість засудженого у тому, що «гірше не буде» стимулюватиме його до відповідних активних дій, результатом яких може стати й відповідне покращення становища цього учасника у провадженні.

Особливістю дії вказаної гарантії у касаційному провадженні є те, що на законодавчому рівні суд касаційної інстанції позбавлений можливості самостійно застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення, чи суворіше покарання, або в інший спосіб погіршити становище засудженого, оскільки повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги не передбачають ухвалення нового вироку (ст. 436 КПК України). Лише за умови наявності касаційної скарги прокурора, потерпілого чи його представника, поданих з мотивів необхідності застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, або в інший спосіб погіршити становище засудженого, суд може скасувати вирок за такими підставами.

Що ж стосується такого елемента процесуального статусу засудженого, як відповідальність, то у касаційному провадженні застосовуються загальні правила притягнення засудженого до процесуальної відповідальності (більш детально це питання розкрито у попередньому розділі).

2.2. Процесуальний статус засудженого у провадженні у Верховному Суді України

Наступним можливим (але лише за наявності відповідних підстав) провадженням з перегляду судового рішення, що набрало законної сили, є провадження у Верховному Суді України, порядок здійснення якого врегульовано главою 33 КПК України. Це порівняно новий процесуальний механізм у кримінальному судочинстві, який є певним чином специфічною, винятковою формою перегляду судових рішень з метою формування єдності судової практики, а також забезпечення дотримання державою міжнародних зобов'язань внаслідок прийняття рішень судовими установами, юрисдикція

яких визнана Україною (на сьогодні – Європейського суду з прав людини). Прийняття 7 липня 2010 року Закону України «Про судоустрій і статус суддів», 12 лютого 2015 року – Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства в цій частині неодноразово істотно переформатовувало сутність діяльності Верховного Суду України. На сьогодні функції останнього у кримінальному провадженні набули нового змісту. Тому оновлений порядок здійснення перегляду Верховним Судом України потребує глибокого наукового дослідження та якісно нового теоретичного обґрунтування положень зокрема, щодо особливостей правового статусу засудженого у цьому провадженні.

Варто відзначити, що рівень дискусії щодо доцільності запровадження такої форми перегляду та обсягу повноважень Верховного Суду України упродовж останніх років був надзвичайно високим. Окремі вчені, наприклад, І.В. Назаров [207, с. 68–69], критикували запровадження перегляду судових рішень Верховним Судом України, інші вели мову про нерегульованість його інстанційного положення (С.В. Глущенко [208, с. 21]). Піддавалися критиці і законодавчі новели того часу щодо обмеження повноважень Верховного Суду України (Сердюк В.В., Москвич Л.М. та інші [209, с. 37; 210, с. 141; 280; 179, с. 30]). На жаль, межі даного дослідження не дозволяють заглибитися у дане питання. Водночас, як видається, з огляду на інтереси засудженого, запровадження нового виду перегляду судових рішень за наявності певною мірою виняткових підстав, безперечно, стало позитивним надбанням держави та суспільства, і на сьогодні це підтверджується практикою. Проведення у Верховному Суді України можна вважати додатковою гарантією реагування держави на фактори, які не дають остаточної впевненості у правильності кінцевого рішення, що підтверджується іншими рішеннями повноважних суб'єктів (йдеться про неоднаковість судової практики, яка впливає з рішень суду касаційної інстанції щодо застосування норм права; невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку Верховного Суду

України, а також встановлення факту порушення Україною міжнародних зобов'язань, зокрема Європейської конвенції з прав людини, при вирішенні судом кримінального провадження, зафіксоване у рішенні міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною). Значимість цього виду провадження підкреслюється також авторитетом органу, який повноважний його здійснювати – Верховним Судом України, який відповідно до ст. 125 Конституції України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Так, упродовж 2014 року у провадженні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (суду, який здійснював перевірку відповідності заяв вимогам закону і у разі допуску спрямовував їх до Верховного Суду України) перебувало 405 заяв про такий перегляд, із них 121 заяву повернуто з різних підстав, 96 – залишено без розгляду, за 107 заявами постановлено ухвали про відмову у допуску до провадження, постановлено 40 ухвал про допуск справи до провадження, у 2 заявах постановлено ухвалу про відкриття провадження у справі, витребувано 2 справи та 39 заяв залишилися нерозглянутими. У 2014 році Верховний Суд України, переглянувши 28 судових рішень (ухвал) ВССУ у кримінальних справах, скасував 11 ухвал [212]. Отже, показники судової статистики свідчать про те, що кількість заяв, допущених до розгляду, тобто прийнятних, була досить незначною, а це підкреслює винятковий характер указанного виду провадження.

На відміну від звичайних (ординарних) видів перегляду судових рішень, далеко не в усіх випадках засуджений може ініціювати перегляд рішення щодо нього Верховним Судом України. У даному випадку виникнення права на подання заяви та її подальший розгляд пов'язані із наявністю відповідної підстави.

Законом визначено чотири підстави для провадження у Верховному Суді України, і лише за наявності будь-якої з них засуджений має право подати відповідну заяву. Першою підставою є неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом

України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання). Другою підставою є неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої КПК України, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень.

У 2014 році переважна кількість ухвал суду касаційної інстанції у кримінальних справах скасована Верховним Судом України саме з підстави неоднакового застосування норм закону України про кримінальну відповідальність, і лише 1 ухвала – у зв'язку із порушенням Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [212].

Третьою підставою є невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України. Вона є новою для нашої держави, відтак на сьогодні відсутня практика її застосування.

Четвертою підставою є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Більш детально зупинимось на проблематиці статусу засудженого у зазначеному провадженні, яка пов'язана з тим, що навіть довівши перед міжнародною судовою установою – Європейським Судом з прав людини, авторитет якого є безсумнівним, - наявність істотних порушень матеріального чи процесуального характеру, які підпадають під ознаки порушень Україною міжнародних зобов'язань, засуджений автоматично не отримує перегляд кримінального провадження щодо нього, а змушений і надалі здійснювати активну цілеспрямовану діяльність на свій захист. Не виключено, що при цьому засуджений продовжуватиме відбувати призначене покарання. *За результатами опитувань 135 засуджених, лише 6 осіб (4,5%) оскаржували вирок до Європейського суду з прав людини (Додаток А).* Вирішення цієї проблеми,

вважаємо, знаходиться у площині діяльності державних органів, тобто доцільно було б зобов'язати прокуратуру як орган, що представляє державу, своєчасно вивчати рішення міжнародної судової установи, в яких констатовано порушення Україною міжнародних зобов'язань при розгляді справи судом, з тим щоб за наявності істотних порушень прав заявника, зокрема засудженого, ініціювати відповідний перегляд судового рішення Верховним Судом України на користь такої особи. Самостійно допустивши порушення міжнародних зобов'язань чи не відреагувавши на них при первинному розгляді кримінального провадження судом, прокуратура повинна долучитися до того, щоб відновити порушені права особи, а це можна здійснити, взявши на себе обов'язок щодо ініціювання перегляду Верховним Судом України. Адже, як стверджує Л.Р. Грицаєнко, досвід розвинутих країни свідчить, що органи прокуратури завдяки своєму особливому статусу, широким повноваженням у царині забезпечення законності та правопорядку активно впливають на динаміку формування демократичної, правової держави, допомагають становленню громадянського суспільства, докладаючи значних зусиль щодо належного дотримання прав і свобод людини та громадянина [213, с. 6].

Є.М. Чупринська дійшла висновку, що у провадженні у Верховному Суді України до функцій прокуратури належить контрольно-пошукова функція, під якою вона розуміє виявлення судових рішень, які підлягають перегляду Верховним Судом України [214, с. 7].

Далі розглянемо спеціальні елементи процесуального статусу засудженого, якими він володіє поряд із загальними елементами (які вже були розглянуті у підрозділі 1.1) у провадженні, що досліджується.

Враховуючи специфічність перегляду судових рішень Верховним Судом України, винятковість випадків існування підстав для його ініціювання, слід констатувати факт певної обмеженості (на відміну від інших видів проваджень) спеціальних прав засудженого у ньому.

Аналіз норм КПК України дає змогу вважати, що до таких спеціальних прав засудженого належать права: на подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України у разі наявності відповідної підстави; на участь у розгляді заяви; на отримання копій постанов. Розглянемо їх детальніше.

1. Право на подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України у разі наявності відповідної підстави. У порівнянні з правом на касаційне оскарження воно має низку відмінностей, що свідчать про його специфічність, певну винятковість. Останнє підтверджується думкою, висловленою у Спільному висновку Венеціанської комісії та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 588/2010 від 11 жовтня 2010 року, а саме: юрисдикція, яку збережено за Верховним Судом, належить до питань дуже виняткового характеру [215]. Так, особа може реалізувати це право лише з моменту виникнення чи з'ясування однієї з указаних вище підстав, а це може мати місце далеко не в кожному кримінальному провадженні, і лише за виняткових обставин. За першими двома з підстав (неоднаковістю судової практики) такий момент пов'язується з фактичним отриманням особою рішень суду касаційної інстанції, зміст яких свідчить про неоднакове застосування одних і тих самих норм матеріального чи процесуального закону. Законодавець визначив строки подання заяви за цією підставою за двома альтернативними позиціями: упродовж трьох місяців або з дня ухвалення судового рішення, стосовно якого заявлено клопотання про перегляд, або ж з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження відповідної підстави, якщо воно ухвалене пізніше. Саме останнє положення викликає запитання: чи може засуджений, особливо той, що знаходиться у місцях позбавлення чи обмеження волі, вчасно, дотримуючись указанного строку, віднайти таке рішення, отримати його копію, скласти заяву та надіслати до судових органів? Вочевидь, на сьогодні пошук таких рішень може здійснюватися передусім шляхом

ретельного та постійного моніторингу особою Єдиного державного реєстру судових рішень, який функціонує в мережі Інтернет, або ж електронної бази рішень судів касаційної інстанції у разі її створення. Така діяльність потребує доступу особи до мережі, тривалого часу, наявності юридичних знань і відповідних фінансових витрат. З цього випливає, що значна частина засуджених штучно виключається з числа можливих ініціаторів перегляду Верховним Судом України саме через причину неможливості отримати доступ до судових рішень суду касаційної інстанції в інших кримінальних провадженнях.

Аналогічні проблеми можуть виникнути і з пошуком постанов Верховного Суду України, у яких викладено висновки щодо застосування норм права (при поданні заяви з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК України).

Зауважимо ще один суттєвий момент. У відповідності до ст. 449 КПК України, до заяви повинні додаватися копії різних за змістом судових рішень, в яких має місце неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність у подібних правовідносинах, чи норм КПК України, або ж копія постанови Верховного Суду України у разі подання заяви з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 445 КПК України.

Проте, можливість засудженого, особливо того, який перебуває в місцях позбавлення чи обмеження волі, отримати і додати такі копії, суттєво обмежена в силу вказаних вище причин. Отже, існує доцільність розширення можливості підготовки та подання засудженим заяви про перегляд судових рішень з підстав неоднаковості судової практики.

Н.С.Малихіна, досліджуючи транспарентність («прозорості», «доступності», «відкритості», «гласності», «публічності») судових рішень, запропонувала таку схему оприлюднення судових рішень: 1) проголошення судового рішення; 2) опублікування судових рішень в електронному вигляді на сайті суду, що виніс рішення по справі; 3) опублікування судових рішень у

тематичних збірках; 4) включення судових рішень, що вступили в законну силу і щодо яких сплинув термін їх можливого оскарження, у електронні пошукові бази нормативних документів; 5) опосередковане опублікування в межах узагальнень судової практики, оглядів, роз'яснень і постанов Пленуму Верховного Суду України та інших вищих спеціалізованих судів [216, с. 203–204]. На сьогодні зазначені рекомендації частково втілені в нашому законодавстві, але слід констатувати факт проблематичності доступу засуджених до таких судових рішень.

Як видається, існує два шляхи розв'язання вказаних проблем. По-перше, можна збільшити строки, протягом яких може бути реалізоване право на подання заяви про перегляд (наприклад, з 3 місяців до одного року). Це надасть засудженим достатню часову можливість щодо віднайдення відповідного судового рішення.

По-друге, забезпечити доступ засуджених до судових рішень у кримінальних провадженнях суду касаційної інстанції, а також постанов Верховного Суду України, у яких викладено висновки щодо застосування норм права. Це можна здійснити шляхом встановлення в місцях відбування покарань спеціального приміщення з комп'ютерною технікою, за допомогою якої засуджений мав би можливість своєчасно та у повному обсязі ознайомлюватися з текстом рішень у кримінальних провадженнях, ухвалюваних судом касаційної інстанції, чи постанов Верховного Суду України та роздруковувати їх текст.

Щодо четвертої з указаних вище підстав – право на подачу заяви виникає не лише після встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, а з дня набрання чинності відповідним рішенням. Це додаткові часові витрати, але вони є обов'язковою умовою для визнання наявності відповідної підстави.

Умовою прийнятності заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України є наявність однієї з указаних вище підстав. У разі порушення у

заяві інших питань вона не буде прийнятою та розглянутою. На сьогодні вже є судова практика, яка свідчить про намагання окремих учасників звернутися до Верховного Суду України також і з інших, не передбачених законом підстав. Наприклад, Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України 1 березня 2012 року розглянуто заяву засудженого про неоднакове застосування одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно-небезпечних діянь. При цьому у заяві засуджений також заперечував фактичні обставини справи, скаржився на порушення норм кримінально-процесуального закону та невідповідність призначеного покарання тяжкості злочинів та його особі. Тому Верховний Суд України щодо останніх доводів вказав у рішенні, що зазначені у заяві твердження не стосуються (виходять за межі) визначеного законом предмета перегляду судових рішень, а тому не можуть слугувати підставами для їх зміни чи скасування [217].

Як впливає з ч. 1 ст. 446 КПК України, з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно-небезпечних діянь, чи норм КПК України, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, а також з підстави невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному у постанові Верховного Суду України мають право подати відповідну заяву особи, визначені у ст. 425 КПК України. Зазначена стаття Кодексу передбачає перелік осіб, які мають право подати касаційну скаргу, і, водночас, регулює ці ж питання для провадження у Верховному Суді України. Отже, п. 1 ч. 1 ст. 425 КПК України містить положення про право засудженого, його законного представника чи захисника подати скаргу у частині, що стосується інтересів засудженого. При цьому на практиці може виникати таке питання: норма вказаної статті застосовується лише щодо переліку осіб чи й з урахуванням інших вказаних у ній обмежень? Маємо на увазі обмеження можливості подання засудженим касаційної скарги певними

межами, а саме: «у частині, що стосується інтересів засудженого». Проаналізувавши норми КПК України, приходимо до висновку, що закон не передбачає відповідної умови для заяви, відтак, на нашу думку, зазначена норма щодо подання документу «в інтересах засудженого» не повинна поширювати свою дію на провадження у Верховному Суді України. Крім того, нагадаємо, що нами запропоновано взагалі виключити це обмеження із закону.

Слід звернути увагу і ще на один істотний момент, пов'язаний з допуском справи до розгляду.

До прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» статтею 449 КПК України визначалося, що заява про перегляд судового рішення подається до Верховного Суду України через Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Така вимога закону стала предметом гострої дискусії як у наукових колах, так і з-поміж самих суддів. На думку О.С. Ткачука та С.В. Глущенко, повноваження Верховного Суду України не обмежуються і не звужуються розглядом скарги у вищих спеціалізованих судах, а лише забезпечується надходження справ до найвищої судової інстанції згідно з вимогами, визначеними процесуальним законодавством [150, с. 99]). Врешті-решт, Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» внесені зміни до процесуальних кодексів України, якими ліквідовано вищезазначену штучну перешкоду у доступі до найвищого судового органу держави, і передбачено подання заяви про перегляд безпосередньо до Верховного Суду України. Вважаємо, що такі нововведення певною мірою спростять можливість засуджених на звернення до Верховного Суду України у разі дійсної наявності відповідної підстави.

Варто вказати, що КПК України не передбачає можливості відкликати чи відмовитися від поданої заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України, що також є особливістю вказаного виду провадження.

Отже, в силу наведених обмежень та особливостей право, що розглядається, не є ідентичним праву на оскарження в касаційному

провадженні та може бути реалізоване засудженим лише за наявності відповідних підстав і у визначеному порядку.

2. Наступним у структурі прав засудженого є його право на участь у засіданні з перегляду Верховним Судом України, яке також відрізняється від права на участь у касаційному розгляді. При цьому слід зауважити наступне. У попередній редакції частини 5, 6 ст. 453 КПК України передбачали, що особа, яка подала заяву до Верховного Суду України, у разі її прибуття у судові засідання мала право надати пояснення по суті заявлених вимог... Неприбуття учасників судового провадження, які належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, для участі у судовому засіданні не перешкоджало судовому розгляду справи.

На сьогодні зазначену норму закону змінено, але з приводу участі осіб у досліджуваному провадженні не міститься жодних положень. У даному випадку слід звернутися до ч. 1 ст. 453 Кодексу, якою передбачено, що справи розглядаються Верховним Судом України за процедурою, визначеною главою 32, з винятками та особливостями, встановленими главою 33 КПК України.

Отже, закон фактично унеможливив участь засудженого, який перебуває в місцях позбавлення чи обмеження волі, у такому розгляді у разі його відповідного бажання, якщо суд не визнав його участь обов'язковою. Тому такі законодавчі положення дають привід науковцям для критики. Наприклад, О.М. Дроздов, досліджуючи аналогічний порядок проведення перегляду Верховним Судом України за нормами КПК 1960 року, критикує його у частині порушення принципу змагальності та пропонує передбачити у цьому виді кримінального провадження можливість безпосередньої участі обвинуваченого та його захисника з відповідним комплексом процесуальних прав [218, с. 14]. До того ж, порушується і принцип забезпечення засудженому права на захист (який, безперечно, діє у вказаному виді провадження), оскільки він, як слушно зазначає Є.Г. Мартинчик, включає в себе також можливість брати участь у судовому розгляді [186, с. 41]. Відповідно, незабезпечення такої можливості має наслідком порушення основних засад

кримінального судочинства. Як вже зазначалося вище, провадження у Верховному Суді України має винятковий характер і не є звичайним переглядом кримінального провадження, як-то апеляційне чи касаційне провадження. Навіть мета цього провадження є специфічною, а його підстави викликаються наявністю особливих обставин. Якщо заява буде визнана прийнятною, та буде прийнято рішення про допуск справи до провадження, це означатиме, що судові рішення, які потрапили на перегляд, не є звичайними, випадковими, а відтак – вони можуть бути скасовані чи змінені у цьому провадженні. Тому було б цілком логічно надавати можливість взяти участь у ньому передусім заявнику, навіть якщо він засуджений, та іншим учасникам. Цілком слушно вказано у фаховій літературі, що судові рішення Верховного Суду України в силу обов'язковості їх висновків мають бути взірцем для судів нижчого рівня, мають бути без перебільшення бездоганними. Авторитет судових рішень Верховного Суду України на сьогодні – це авторитет усієї судової системи [219, с. 41]. Отже, його статус як найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції вимагає максимально правильного та повного дотримання загальних засад кримінального провадження, до яких належать засади рівності перед законом і судом, доступу до правосуддя, змагальності сторін тощо, і які можуть певним чином обмежуватися в силу незабезпечення участі у розгляді засудженого, який виявив бажання її взяти.

Як вже зазначалося вище, раніше ст. 453 Кодексу передбачала можливість для учасника надавати пояснення, заявляти відводи, клопотання, тобто здійснювати активні цілеспрямовані дії з метою забезпечення власних інтересів. Враховуючи відсилку до глави 32 КПК України, можна вважати, що у разі участі засудженого у розгляді він зможе користуватися зазначеними процесуальними засобами. До того ж, як вказано в юридичній літературі, пояснення поряд з фактичними даними можуть включати також висловлювання про згоду чи незгоду з тими чи іншими твердженнями, міркування про значення для справи тих чи інших фактів, доказів і т.п. [220, с. 73]. Відповідно, цілком логічно вважати, що засуджений, особливо ініціатор

перегляду судових рішень, може прагнути взяти участь у ньому, але фактично не мати такої можливості в силу свого статусу учасника кримінально-виконавчих відносин. Тому необхідним, на наш погляд, є передбачення у законі можливості доставлення засудженого в судове засідання Верховного Суду України. У розвиток думки О.М. Дроздова, пропонується передбачити у ст. 453 КПК України норму про те, що, якщо від засудженого, який перебуває під вартою, надійшло клопотання про його виклик (доставлення) у судове засідання у провадженні Верховним Судом України, таке клопотання підлягає безумовному задоволенню.

При цьому певною мірою прийнятним шляхом розв'язання вказаної проблеми також є можливість проведення дистанційного судового провадження, міркування щодо якого наведено у підрозділі 2.1 дисертації.

3. У структурі прав засудженого під час провадження у Верховному Суді України також можна виділити право на отримання відповідного судового рішення. Важливість цього права обумовлена тим, що порядок розгляду справи Верховним Судом України не передбачає оголошення ухвали в судовому засіданні. Таким чином, зміст прийнятого рішення доводиться до відома учасників судового провадження лише шляхом подальшого інформування. Так, ст. 457 КПК України передбачає: постанова Верховного Суду України повинна бути виготовлена та направлена учасникам судового провадження не пізніше п'яти днів з дня закінчення розгляду справи. При цьому ця норма іменується як «Повідомлення про ухвалення рішення та його виготовлення», а у її змісті йдеться вже не про повідомлення, а саме про постанову. Отже, що саме мав на увазі законодавець у цій нормі – направлення учасникам повідомлення про результати прийнятого рішення чи направлення копії постанови? Як видається, звичайно, необхідно направляти копію постанови, бажано, разом з відповідним повідомленням. Незважаючи на те, що відповідно до ч. 3 ст. 458 КПК України, постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення, підлягають оприлюдненню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України

не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня їх прийняття, все ж таки направлення копій кожному з учасників, в тому числі й засудженому, є обов'язковим.

У попередньому підрозділі було запропоновано надавати засудженому після розгляду в апеляційній інстанції пам'ятку про правила оскарження судових рішень до суду касаційної інстанції з метою полегшення йому доступу до відповідного судового органу. Аналогічна пропозиція є актуальною і для провадження у Верховному Суді України, оскільки новели кримінального процесуального законодавства, зміни у судовій системі України, які пересічний громадянин не завжди в змозі осягнути, можуть ускладнити доступ до цього виду провадження. Отже, у пам'ятці про правила звернення до Верховного Суду України, повинні бути відображені: дані про назву та адресу Верховного Суду України, роз'яснення підстав та порядку звернення, перелік прав та обов'язків засудженого у цьому провадженні, а також орієнтовний уніфікований бланк (зразок) заяви про перегляд судових рішень за кожною з підстав. Оскільки за підставами, передбаченими п.п. 1-3 ч. 1 ст. 445 КПК України заява може бути подана лише після перегляду судового рішення в касаційному порядку, і така ж умова, як видається, стосується й іншої, четвертої підстави, то відповідну пам'ятку, на нашу думку, доцільно було б видавати засудженому після перегляду судового рішення щодо нього в касаційному провадженні.

Отже, розглянувши комплекс прав засудженого, якими він володіє на стадії перегляду судових рішень Верховним Судом України, варто відмітити, що засуджений не несе спеціальних обов'язків у цьому провадженні, окрім тих загальних обов'язків, які досліджено у розділі першому дисертації.

Елементом кримінального процесуального статусу засудженого під час провадження у Верховному Суді України є гарантія непогіршення його становища, загальні теоретичні положення щодо якої розкриті у попередньому підрозділі. При цьому у вказаному провадженні вона має свої особливості. Так, частиною 3 ст. 447 КПК України визначено, що перегляд виправдувального вироку, ухвали про закриття справи або інших судових

рішень з метою погіршення становища засудженого з підстав, передбачених пунктами 1-3 ч. 1 ст. 445 Кодексу, допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення.

Таким чином, гарантія непогіршення становища засудженого знаходить свій прояв у часових межах, протягом яких інші учасники можуть подати заяву про перегляд, в разі задоволення якої становище засудженого може погіршитися.

Що ж стосується такого елемента процесуального статусу засудженого як відповідальність, то як і у касаційному провадженні, так і у провадженні у Верховному Суді України застосовуються загальні правила притягнення засудженого до процесуальної відповідальності (більш детально це питання розкрито у підрозділі 1.1).

2.3. Процесуальний статус засудженого у провадженні за нововиявленими обставинами

На міжнародному рівні актом, який передбачає можливість встановлення національними законодавчими актами держав-учасниць провадження за нововиявленими обставинами, є Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 3 якого зазначено: «Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи» [221]. Також про можливість відновлення провадження у справі за наявності нових або нововиявлених фактів йдеться у ст. 4 вказаного Протоколу. Таким

чином, на міжнародному рівні визнано доцільність передбачення національними системами перегляду за новими та/або нововиявленими фактами. Для вітчизняної правової системи перегляд за нововиявленими обставинами не є принципово новим правовим інститутом, він був відомий ще радянському кримінальному процесу. Але КПК України 2012 року суттєво змінив порядок та підстави відповідного провадження, що наразі потребує наукового осмислення та детального опрацювання.

Цілком правильно вказують вчені, що значимість тієї чи іншої стадії процесу визначається не лише кількістю справ, що у ній розглядається. Важливо, що вона існує, завжди може бути використана у разі необхідності і що немає жодних перепон на шляху досягнення істини [222, с. 5]. Проблема не у кількості справ, провадження у яких відновлюється, а в тому, що будь-яка з них дуже важлива для правосуддя, оскільки доля кожного громадянина не менш значна, ніж інтереси всієї держави [223, с. 6]. *За результати узагальнення 100 кримінальних проваджень, які були розглянуті судами, лише 6 (6%) проваджень були переглянуті за нововиявленими обставинами (Додаток В).*

Кожне судове рішення, яким завершилося кримінальне провадження, має потенційну можливість за певних умов стати об'єктом перегляду у провадженні за нововиявленими обставинами. Така можливість може виникнути як щодо рішення суду першої інстанції, так і рішень вищестоящих судів, які набрали законної сили. Не існує також і часових параметрів ініціювання перегляду обвинувального вироку за нововиявленими обставинами (окрім прив'язки до моменту, з якого особа дізналася або могла дізнатися про ці обставини, яку становить строк у 3 місяці). Наведені умови визначають важливість вказаного виду провадження для учасників судового провадження, оскільки кожен з них, в тому числі і засуджений, за наявності відповідних умов можуть виступити в якості потенційних ініціаторів цього перегляду. Вочевидь, саме тому В.М. Блінов вважає відновлення справи за нововиявленими обставинами однією з додаткових гарантій правосуддя

[224, с. 8]. В.М. Беднарська зазначає про значимість цього інституту для захисту прав і законних інтересів засуджених [225, с. 8]. Дослідники вказують: аналіз прокурорської та слідчої практики свідчить, що найбільш поширеними причинами до порушення провадження за нововиявленими обставинами є заяви та скарги засуджених, їх захисників та родичів [226, с. 11]. Отже, висловлені думки підкреслюють роль та значення цього виду провадження для засудженого, який прагне перегляду судового рішення щодо нього. Н.Р. Бобченко влучно зазначає, що у провадженні за нововиявленими обставинами закладений значний потенціал, однак практика його застосування традиційно невелика порівняно з апеляційним та касаційним провадженнями [227, с. 197].

Поняття «нововиявлених обставин», яке є ключовим для вказаного виду провадження, законодавчо не визначено. Водночас частково їх тлумачення можна розробити шляхом перелічення видів цих обставин, що і зроблено у ст. 459 КПК України.

Новим КПК України перелік обставин, які визнаються нововиявленими, суттєво розширено. Так, відповідно до ч. 2 ст. 459 КПК України, нововиявленими обставинами визнаються: 1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; 2) зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути; 4) визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом; 5) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути. Отже, порівняно з КПК України 1961 року перелік обставин розширено. До того ж,

формулювання пункту 5 вказаного переліку свідчить про те, що він не є виключним.

Новим є й порядок здійснення провадження за нововиявленими обставинами. Так, КПК України не передбачає проведення розслідування нововиявлених обставин, як це було раніше. Таким чином, вся діяльність з перегляду є прерогативою виключно суду. Підґрунтям для встановлення такого порядку, вочевидь, стали праці вчених-процесуалістів [228, с. 181; 229, с. 220], в яких висловлені пропозиції щодо встановлення суто судового порядку цього перегляду.

При дослідженні інституту перегляду за нововиявленими обставинами виникає надзвичайно важливе питання, як слід іменувати засудженого, провадження щодо якого переглядається за нововиявленими обставинами, і, відповідно, якого статусу він набуває у ньому? У науковому середовищі ця проблема не знайшла однозначного розв'язання. Так, вирішуючи питання щодо процесуального положення засудженого, виправданого та особи, стосовно якої справа була закрита судом, при розслідуванні нововиявлених обставин (нагадаємо, що за новими правилами кримінального судочинства таке розслідування не здійснюється), Є.Г. Коваленко та В.Т. Маляренко дійшли висновку, що ці особи набувають статусу учасників процесу і права на захист [230, с. 586], хоча й не вказують, кого саме з учасників. М.О. Громов зазначає, що таких учасників потрібно допитувати відповідно до їх фактичного становища [231, с. 15; 226, с. 36]. В.М. Блінов вважає, що процесуальне становище засуджених і виправданих у разі порушення нової справи буде різним залежно від конкретних обставин [224, с. 106–107], а О.С. Кобліков – що ці особи повинні допитуватися за правилами допиту обвинуваченого [232, с. 12–13]. Їхню думку критикує О.Ю. Татаров, який зазначає, що в подібних випадках особи, відносно яких винесено рішення суду, повинні мати свій статус, тобто засудженого, виправданого чи особи, щодо якої кримінальну справу було закрито [233; 234, с. 16]. Аналогічних висновків дійшли і сучасні російські вчені (Зумакулов А.Д. [235]). Про

збереження такими особами свого статусу зазначає також В.М. Беднарська [236, с. 154], та вказує, що ці особи є суб'єктами, безпосередньо зацікавленими в результаті розгляду справи, а тому вони мають право: знати про факт і підстави порушення провадження; давати показання; надавати докази; порушувати клопотання; приносити скарги. Щодо них у повному обсязі діють принципи права на захист і презумпції невинуватості [236, с. 17].

З цього приводу можна зазначити наступне. Прийнявши КПК України, законодавець змінив процесуальний порядок вказаного провадження, що відповідним чином впливає і на висновки стосовно вказаної проблеми. Так як провадження за нововиявленими обставинами нині здійснюється лише в суді, то процесуальний статус особи, засудженої вироком у кримінальному провадженні, який переглядається, є наближеним або до статусу обвинуваченого (підсудного), або, власне, є статусом засудженого. Частина 3 ст. 43 КПК України визначає: засуджений має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 Кодексу, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження. Таким чином, вказана особа може користуватися усім масивом прав, наданих обвинуваченому, що, певним чином, і вирішує наукову дискусію з цього приводу. Отже, така особа має іменуватися все ж таки засудженим, оскільки вирок щодо неї на момент перегляду не скасовано і невідомо, чи буде скасовано взагалі, а тому жодних підстав вважати цю особу «не засудженою» та іменувати її по-іншому, немає. До того ж, наявність статусу засудженого (а не обвинуваченого), вважаємо, не зможе зашкодити особі у цьому виді провадження.

Дискусійним є й питання щодо того, чи повинен виконуватися далі вирок суду, щодо якого відбувається перегляд у провадженні за нововиявленими обставинами. Так, О.Ю. Татаров висловлює категоричний висновок про те, що зупинення вироку неможливе, оскільки до його скасування судом він є законним та обґрунтованим [234, с. 14]. Водночас В.М. Беднарська наводить аргументи щодо надання суду повноважень за певних умов і наявності відповідних підстав, на більш ранніх етапах провадження, ніж це передбачено

чинним законом, полегшувати долю несправедливо засудженого через припинення відбування ним покарання з відповідними гарантіями забезпечення його явки до суду у ході розгляду справ за нововиявленими обставинами [225, с. 8; 236, с. 32], тобто фактично призупинити виконання вироку. Ця ідея була сприйнята й іншими дослідниками. Наприклад, Ю.О. Фідря запропонувала закріпити у КПК можливість зупинення виконання судового рішення, яке набрало законної сили, у зв'язку з його переглядом за нововиявленими обставинами та віднести це до компетенції суду за ініціативи прокурора [151, с. 13]. До речі, і в Російській Федерації вчені дійшли висновків про доцільність запровадження такого зупинення у випадку, якщо обставини розцінені судом як такі, що можуть покращити становище незаконно засудженого [235]. Варто підтримати думки останніх авторів, і ось чому. І.Д. Перлов влучно зауважив, що в стадії відновлення справи за нововиявленими обставинами презумпція істинності вироку, що набрав законної сили, може бути спростована [21, с. 34], а відтак – виконання вироку може зашкодити помилково (незаконно) засудженій особі, утиснути її в тих чи інших правах. Згадуючи сумнозвісні випадки незаконно засуджених за злочини Пологівського маньяка С. Ткача (ці особи тривалий час відбували покарання, навіть під час перегляду справ щодо них за нововиявленими обставинами, при тому, що дійсний злочинець визнав свою вину за відповідними епізодами і дав визнавальні показання), можемо прийти до висновку, що практика підтверджує доцільність встановлення у законі запропонованого правила.

Слід вказати, що український законодавець, прийнявши новий КПК України, певним чином вирішив вказану проблему, оскільки передбачив, що суд своєю ухвалою має право зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими обставинами, до закінчення перегляду (ч. 3 ст. 466 КПК України). Але, на жаль, зазначена норма сформульована досить лаконічно і законом не передбачено випадки, за наявності яких таке рішення повинно зупинятися обов'язково, хоча, як свідчить правозастосовна практика,

така необхідність є. Вважаємо, що за наявності об'єктивних даних, які свідчать про відсутність події кримінального правопорушення чи відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення зупинення судом виконання судового рішення має бути здійснене в обов'язковому порядку. Звичайно, наявність відповідних даних належатиме до оціночних понять, які будуть оцінюватися в кожному конкретному випадку, залежно від обставин певного кримінального провадження, причому ця оцінка здійснюватиметься не в нарадчій кімнаті під час ухвалення остаточного судового рішення, а на попередньому етапі. Водночас уточнення ч. 3 ст. 466 КПК України випадками обов'язкового зупинення виконання судового рішення, на нашу думку, сприятиме кращому забезпеченню прав та інтересів засуджених, вироки щодо яких переглядатимуться. До того ж, такі зміни стануть орієнтиром для суддів щодо того, як має застосовуватися відповідна норма, оскільки відсутність у ній будь-якої конкретизації може ускладнювати розуміння особливостей її застосування.

Тож пропонуємо викласти ч. 3 ст. 466 КПК України у такій редакції: «Суд своєю ухвалою має право зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими обставинами, до закінчення перегляду. За наявності об'єктивних даних, які свідчать про відсутність події кримінального правопорушення чи відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення зупинення судом виконання судового рішення здійснюється обов'язково».

Розглянувши загальні особливості провадження за нововиявленими обставинами як різновиду проваджень з перегляду судових рішень, перейдемо до характеристики статусу засудженого у ньому.

У цьому виді провадження засуджений користується як загальними правами, про які йшлося в першому розділі дослідження, так і такими спеціальними правами: на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами; на відмову від заяви; на участь у розгляді судом

заяви; на отримання копій судових документів, ухвалюваних за результатами перегляду.

1. Право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

За новими правилами кримінального судочинства, учасники судового провадження мають право подати заяву про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили (ст. 460 КПК України). Заява подається до суду відповідно до ст. 463 КПК України. Таким чином, у цих випадках законодавець пішов шляхом спрощення доступу учасників до суду, надавши їм право звертатися безпосередньо до органу судової влади.

Умовами прийнятності вказаної заяви за КПК України є:

– судові рішення повинно набрати законної сили. Відповідно до ст. 532 КПК України вирок суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано; у разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції; судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх проголошення. При цьому закон не ставить як обов'язкову умову факт перегляду рішення в апеляційному, касаційному порядку, що свідчить про потенційну можливість судового рішення суду будь-якої інстанції, що набрало законної сили, за наявності відповідних підстав бути переглянутим за нововиявленими обставинами. Вважаємо, що ця особливість є такою, що діє на користь засудженого;

– заява про перегляд повинна бути подана в межах передбаченого законом строку, який становить 3 місяці після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. Водночас ч. 4 ст. 461 КПК України визначає: за наявності обставин, які підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого кримінального правопорушення, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами

строками не обмежено. Отже, фактично можна стверджувати, що стосовно засудженого, інтереси якого, як видається, завжди пов'язані з прагненням покращити своє становище, подання заяви не обмежено певними строками;

– заява про перегляд за нововиявленими обставинами подається в письмовій формі і повинна відповідати вимогам, визначеним ст. 462 КПК України. Однією з таких вимог є те, що до заяви повинні бути додані її копії в кількості, необхідній для їх надіслання сторонам кримінального провадження та іншим учасникам судового провадження. Проте така вимога не поширюється на особу, яка тримається під вартою, і з такою позицією законодавця слід цілком погодитися. Звичайно ж, необхідною умовою для реалізації права на подання заяви є наявність обставин, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою, під час судового розгляду, про які повинно бути зазначено у заяві.

Отже, як у попередніх випадках, що досліджувалися в дисертації, так і у провадженні за нововиявленими обставинами право на подання заяви, якою ініціюється цей перегляд, має низку обмежень, лише за умови дотримання яких воно може бути реалізоване засудженим.

2. Похідним від права подати заяву про перегляд за нововиявленими обставинами, і фактично, ініціювати цим такий перегляд, є право на відмову від неї. Під відмовою засудженого від заяви, вважаємо, слід розуміти висловлене у письмовій формі прохання засудженого до суду, в якому здійснюється провадження за нововиявленими обставинами, не розглядати раніше подану ним заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

КПК України не визначає, якою повинна бути форма такої відмови – письмовою чи усною. Як видається, виходячи із загальних правил кримінального судочинства, вказану відмову доцільно оформляти у вигляді офіційного письмового документа (заяви, клопотання) на адресу відповідного суду. Такий висновок пов'язаний із тим, що ч. 1 ст. 465 КПК України

передбачає можливість відмови «до початку судового розгляду», тобто факт відмови у такому випадку матиме певний документальний вираз. Водночас слід нагадати, що у попередньому підрозділі нами підтримано думку про те, що відповідна процесуальна дія має називатися не «відмовою», а «відкликанням».

Умовою реалізації цього права є вимога, передбачена ч. 1 ст. 465 КПК України: особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, має право відмовитися від заяви до початку судового розгляду. Проте наслідком цієї дії є те, що після такої відмови особа не матиме права повторного звернення до суду з такою самою заявою з тих самих підстав. Цим самим законодавець унеможливив зловживання будь-ким із учасників судового розгляду процесуальним правом подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Варто вказати, що ні для касаційного провадження, ні для провадження у Верховному Суді України закон не встановлює такої вимоги, а тому вона є особливістю провадження, що розглядається.

3. Наступним спеціальним правом засудженого у вказаному випадку є право на участь у розгляді судом заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (детально теоретичні положення щодо участі викладені у підрозділі 2.1. дисертації).

Частина 2 ст. 466 КПК України визначає, що учасники судового провадження повідомляються про дату, час та місце розгляду заяви. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення. Отже, за цією нормою закон не встановлює обов'язкової участі будь-кого з учасників, проте надає їм можливість скористатися цим правом на їх розсуд. Водночас щодо участі засудженого у розгляді виникає непроста ситуація, пов'язана з тим, що відповідно до ч. 1 ст. 466 КПК України перегляд здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України для кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка його здійснює. Таким чином, якщо провадження за

нововиявленими обставинами здійснюється в суді першої інстанції, участь засудженого буде визнана обов'язковою, у судах вищих інстанцій – вирішення цього питання залежить від певних факторів.

У попередніх розділах дисертаційного дослідження наголошено на тому, що участь засудженого у перегляді судових рішень судами за наявності його відповідного бажання, своєчасно доведеного до відома суду, повинна обов'язково забезпечуватися. Не повинно стати винятком і провадження за нововиявленими обставинами, незалежно від того, у суді якої інстанції воно здійснюється. Якщо заявником (ініціатором) вказаної форми перегляду є засуджений, це свідчить про його зацікавленість у результатах перегляду, то логічно стверджувати, що ця особа повинна мати можливість особисто виступити перед судом, надати власні пояснення та аргументи, а також вчиняти інші процесуальні дії протягом судового розгляду, на які він має право. З одного боку, законодавче формулювання норми, передбаченої ч. 2 ст. 466 КПК України, не перешкоджає участі засудженого в судах другої та третьої інстанцій. З іншого боку, в силу наявності кримінально-виконавчого статусу особа, яка знаходиться в місцях позбавлення чи обмеження волі, не матиме змоги прибути до суду. Буде позбавлений такої можливості і засуджений, який вчасно чи взагалі не отримав повідомлення суду про час та місце розгляду. Тому, видається, якщо заявник (яким може виступити засуджений) у заяві чи окремо надісланому клопотанні просить суд про його участь у перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами, суд будь-якої інстанції повинен забезпечити йому таку можливість.

Подібні пропозиції вже лунали у науці кримінально-процесуального права. Так, Н.Р. Бобечко дійшов висновку про необхідність розширення процесуальних гарантій прав та законних інтересів особи на цій стадії, зокрема шляхом забезпечення її участі в судовому засіданні [237, с. 5]. Прокритикувала порядок здійснення перегляду, при якому клопотання засудженого про його доставку і участь в судовому засіданні не є обов'язковим для суду, також Н.О. Бородовська [196, с. 88]. Радянськими

вченими Г.З. Анашкіним та І.Д. Перловим констатовано: на жаль, як показує практика, деякі суди не реалізують надане їм законом право виклику засудженого навіть у тих випадках, коли участь цієї особи в судовому засіданні, заслуховування його пояснень мають важливе значення для правильного вирішення справи, винесення обґрунтованого рішення [222, с. 54].

Отже, якщо засудженим до суду, що здійснює провадження за нововиявленими обставинами, подано клопотання про його участь у судовому розгляді, така участь має визнаватися обов'язковою незалежно від того, у суді якої інстанції відбувається перегляд. Якщо засуджений знаходиться під вартою, то суд повинен зобов'язати відповідних посадових осіб доставити його в судове засідання. Незважаючи на відсутність у главі 34 КПК України відповідних положень щодо участі засудженого, такий висновок випливає із норм КПК України, що регламентують провадження у першій інстанції, а також в судах апеляційної та касаційної інстанцій.

У зв'язку з цим ч. 2 ст. 466 КПК України потребує законодавчих змін, а саме: слід передбачити обов'язкову участь заявника у судовому засіданні у провадженні за нововиявленими обставинами. Відсутність заявника у судовому засіданні може бути допустима лише у разі його клопотання про розгляд заяви без його участі. Така пропозиція обумовлена передусім винятковістю випадків перегляду судових рішень у кримінальному провадженні за нововиявленими обставинами, складністю доведення наявності таких обставин, очевидною зацікавленістю заявника у здійсненні такого перегляду. Тож зазначена норма, на нашу думку, повинна бути викладена у такій редакції: «Учасники судового провадження повідомляються про дату, час та місце розгляду заяви. Участь заявника у судовому розгляді є обов'язковою, крім випадків, коли він заявив клопотання про здійснення судового розгляду за його відсутності. Неприбуття у судове засідання інших осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення». Такі зміни, на нашу думку, сприятимуть

реалізації засудженим своїх інтересів у зазначеному провадженні, зокрема, забезпечуватимуть йому право на безпосередню участь у розгляді судом заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

4. Наступним спеціальним правом засудженого у вказаному провадженні є право на отримання копій судових документів. Як випливає з ч. 4 ст. 464 КПК України, учасникам судового провадження надсилаються копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд та повідомлення про дату, час та місце судового засідання. При цьому у главі 34 КПК України, яка регулює вказане провадження, не передбачено обов'язку суду щодо надання копій ухваленого за наслідками перегляду судового рішення заявнику та іншим учасникам судового розгляду. До речі, у фаховій літературі вже наголошувалося на необхідності передбачення у КПК України 1960 року на стадії виключного провадження (елементом якої був перегляд за нововиявленими обставинами) положення щодо повідомлення зацікавлених осіб про результати розгляду справи і обов'язковість отримання копії прийнятого рішення [238, с. 4]. Проте, слід враховувати, що з ч. 1 ст. 466 КПК України випливає, що перегляд здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України для кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка його здійснює. Отже, у провадженні за нововиявленими обставинами діють механізми повідомлення учасників, передбачені для відповідних проваджень у інших інстанціях.

Розглянувши комплекс спеціальних прав засудженого у вказаному провадженні, перейдемо до інших елементів його процесуального статусу.

У розділі КПК України, який регулює порядок провадження за нововиявленими обставинами, не передбачено спеціальних обов'язків засудженого. Водночас, так як таке провадження здійснюється за правилами, передбаченими Кодексом для кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд, то засуджений, окрім загальних обов'язків, нестиме спеціальні обов'язки (у разі їх наявності), передбачені для тієї чи іншої стадії. Так, наприклад, під час провадження у суді першої інстанції участь

обвинуваченого є обов'язковою. Відповідно, в разі провадження за нововиявленими обставинами у суді першої інстанції засуджений, який не знаходиться під вартою, нестиме обов'язок явки до суду.

Крім того, у цьому виді провадження для засудженого діє гарантія непогіршення становища (її сутність розглянуто у підрозділі 2.1 дисертації). Частина 3 ст. 461 КПК України визначає: за наявності обставин, які підтверджують вчинення особою більш тяжкого кримінального правопорушення, ніж те, за яке вона була засуджена, судове рішення може бути переглянуто за нововиявленими обставинами протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжке кримінальне правопорушення. Отже, зміст гарантії непогіршення становища у вказаному провадженні полягає у встановленні часових меж перегляду судового рішення, за наслідками якого може бути погіршене становище.

Відповідальність засудженого як елемент його процесуального статусу досліджена у попередніх підрозділах роботи, при цьому слід зауважити, що здійснення провадження за нововиявленими обставинами не спричиняє специфічних, тобто відмінних від тих, про які було зазначено, особливостей притягнення засудженого до відповідальності.

Інші можливі особливості здійснення перегляду за нововиявленими обставинами залежать від того, судом якої інстанції здійснюватиметься такий перегляд. Якщо, наприклад, це буде перегляд судом касаційної інстанції, то спеціальні елементи процесуального статусу засудженого, які характерні для перегляду за нововиявленими обставинами, органічно поєднуються із спеціальними елементами його статусу у касаційному провадженні. Враховуючи певну «спорідненість» цих елементів, їх подібну правову природу, це, на наше переконання, не повинно спричиняти жодної невідповідності, жодного дисонансу у гарантуванні та забезпеченні прав засудженого у покладенні на нього відповідних обов'язків та притягненні його до відповідальності.

Завершуючи дослідження процесуального статусу засудженого у провадженні за нововиявленими обставинами, не можемо оминати ще одне питання, яке може виникати на практиці. Йдеться про можливість здійснення такого перегляду з ініціативи близьких родичів чи членів сім'ї засудженого у випадку його смерті з метою реабілітації останнього. Так, право подавати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають учасники судового провадження (ст. 460 КПК України). Але ж у переважній більшості кримінальних проваджень близькі родичі чи члени сім'ї засудженого не належать до таких учасників, а тому, фактично, позбавлені права ініціювати відповідне провадження. І якщо у провадженні не брав участь захисник чи законний представник, то у випадку смерті засудженого сторона захисту виявляється відсутньою. Тому навіть за наявності бажання близьких родичів чи членів сім'ї засудженого ініціювати перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами вони не матимуть такої змоги. Звичайно, не можемо погодитися з цією ситуацією. Так, якщо звернутися, наприклад, до порядку відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, визначеного розділом VII КПК України, то в ньому передбачене право близьких родичів обвинуваченого, який помер, подати заяву про відновлення, якщо це необхідно для його реабілітації (ст. 525 КПК України). Аналогічну норму, як видається, повинна містити і глава 34 КПК України. Дане положення стосується близьких родичів та членів сім'ї, оскільки перелік осіб, які становлять вказану категорію, передбачено у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Отже, на нашу думку, ч. 1 ст. 460 КПК України необхідно доповнити такою нормою: близькі родичі та члени сім'ї засудженого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації.

Висновки до Розділу 2

У кожному з проваджень із перегляду судових рішень, а саме: у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України,

провадженні за нововиявленими обставинами процесуальний статус засудженого включає як загальні елементи, які є спільними для всіх проваджень з перегляду судових рішень, так і спеціальні.

У касаційному провадженні засуджений має такі спеціальні права: на оскарження судового рішення (рішень) в касаційному порядку; на ознайомлення в суді з матеріалами кримінального провадження; на зміну чи доповнення касаційної скарги та на відмову від неї; на подання заперечень на касаційну скаргу іншого учасника; на участь у касаційному розгляді; на отримання копій судових документів. У провадженні у Верховному Суді України: на подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України; на участь у розгляді заяви; на отримання копій ухвали. У провадженні з перегляду за нововиявленими обставинами: на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами; на відмову від заяви; на участь у розгляді судом заяви; на отримання копій судових документів, ухвалюваних за результатами перегляду.

Характерною особливістю процесуального статусу засудженого у провадженнях з перегляду судових рішень є те, що коло його процесуальних прав є значно ширшим кола процесуальних обов'язків.

Окрім загальних обов'язків (прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це; підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду) можна виділити один спеціальний обов'язок засудженого – з'явитися до суду касаційної інстанції, якщо суд визнає його участь обов'язковою, але цей обов'язок носить умовний характер. В інших видах проваджень відсутні спеціальні обов'язки засудженого.

Що ж стосується відповідальності засудженого, то у кожному з перелічених проваджень вона має загальний характер.

Також в усіх видах проваджень з перегляду судових рішень для засудженого діє гарантія непогіршення становища, яка в кожному з проваджень має свої особливості.

За результатами дослідження слід внести і пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального закону. Так, положення ч. 1 ст. 425 КПК України щодо обмеження права засудженого на подання касаційної скарги «у частині, що стосується інтересів засудженого» містить загрозу помилкового, а то й умисного порушення права на оскарження в цілому, тому очевидно, що це обмеження слід виключити. Також необхідно удосконалити відповідне положення щодо права захисника, законного представника подавати касаційну скаргу стосовно засудженого. Частину 1 ст. 425 КПК України потрібно викласти в такій редакції: «Касаційну скаргу мають право подати: 1) засуджений; 1-1) законний представник чи захисник засудженого – у частині, що стосується покращення становища засудженого»; (і далі за текстом статті).

Є потреба щодо розширення суб'єктного складу осіб, які мають право звернутися із заявою до Верховного Суду України з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК України, шляхом включення до такого складу прокурора. Тож ч. 2 ст. 446 КПК України доцільно викласти у такій редакції: «Заяву про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 4 частини першої статті 445 цього Кодексу, вправі подати особа, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, а також її захисник, законний представник, представник юридичної особи чи прокурор». При цьому у відповідних підзаконних нормативних актах Генеральної прокуратури України (галузевих наказах Генерального прокурора України) слід передбачити покладення відповідних повноважень виключно на Генерального прокурора України чи його заступника у межах компетенції, що дозволить здійснювати таку діяльність на найбільш професійному рівні та підкреслить важливість та обґрунтованість такого перегляду.

Існує доцільність розширення можливості підготовки та подання засудженим заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави неоднаковості судової практики шляхом збільшення строків, протягом яких може бути реалізоване це право (наприклад, з 3 місяців до

одного року), а також шляхом вжиття організаційних заходів для забезпечення доступу засуджених до судових рішень у кримінальних провадженнях суду касаційної інстанції.

Також потребує удосконалення порядок здійснення провадження Верховним Судом України, оскільки закон фактично унеможливив участь засудженого, який перебуває в місцях позбавлення чи обмеження волі, у такому розгляді у разі його відповідного бажання. Тому, у розвиток думки О.М. Дроздова, пропонується передбачити у ст. 453 КПК України норму про те, що, якщо від засудженого, який перебуває під вартою, надійшло клопотання про його виклик (доставлення) у судове засідання у провадженні Верховним Судом України, таке клопотання підлягає безумовному задоволенню.

Винятковість підстав для ініціювання цього виду провадження свідчить про те, що коло процесуальних прав необхідно розширити шляхом надання засудженому права подавати клопотання про його обов'язкову участь у розгляді та кореспондуючого обов'язку суду забезпечити таку участь. Крім того, потребують удосконалення і деякі інші положення КПК України, що регулюють відповідне провадження.

У провадженні за нововиявленими обставинами законом не врегульовано, як слід іменувати засудженого, провадження щодо якого переглядається за нововиявленими обставинами, і, відповідно, якого статусу він набуває у перегляді. Видається, що така особа повинна йменуватися все ж таки засудженим, оскільки вирок щодо неї на момент перегляду не скасовано і невідомо, чи буде скасовано взагалі, а тому жодних підстав вважати цю особу «не засудженою» та іменувати її по-іншому, немає.

Частину 3 ст. 466 КПК України слід змінити та викласти у такій редакції: «Суд своєю ухвалою має право зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими обставинами, до закінчення перегляду. За наявності об'єктивних даних, які свідчать про відсутність події кримінального правопорушення чи відсутність в діянні особи складу кримінального

правопорушення, зупинення судом виконання судового рішення здійснюється обов'язково».

Крім того, з метою забезпечення інтересів засудженого зроблено висновок про необхідність зміни ч. 2 ст. 466 КПК України та викладення її в такій редакції «Учасники судового провадження повідомляються про дату, час та місце розгляду заяви. Участь заявника у судовому розгляді є обов'язковою, крім випадків, коли він заявив клопотання про здійснення судового розгляду за його відсутності. Неприбуття у судові засідання інших осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення».

Також ч. 1 ст. 460 КПК України необхідно доповнити такою нормою: близькі родичі та члени сім'ї засудженого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації.

З метою надання можливості вчасно та правильно скористатися правами у стадії касаційного провадження пропонується видавати засудженим разом із копією рішення суду апеляційної інстанції, пам'ятку про правила оскарження судових рішень до суду касаційної інстанції. У ній, як видається, повинні бути відображені не лише перелік прав та обов'язків засудженого у цьому провадженні, а й дані про назву та адресу суду касаційної інстанції, роз'яснення підстав для касаційного оскарження, а також уніфікований орієнтовний бланк (зразок) касаційної скарги.

Аналогічно, у пам'ятці про правила звернення до Верховного Суду України, повинні бути відображені: дані про назву та адресу Верховного Суду України, роз'яснення підстав та порядку звернення, перелік прав та обов'язків засудженого у цьому провадженні, а також орієнтовний уніфікований бланк (зразок) заяви про перегляд судових рішень за кожною з підстав. Відповідну пам'ятку доцільно видавати засудженому після перегляду судового рішення щодо нього в касаційному провадженні.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНОГО У СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

3.1. Процесуальний статус засудженого під час звернення вироку до виконання

Судове рішення – вирок або ухвала (а також постанова ВСУ) – що набрало законної сили, має бути обов'язково виконане. Практикою Європейського суду з прав людини розкривається зміст статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року, зокрема, що право на справедливий судовий розгляд включає в себе і виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, адже без виконання рішення, без належної реалізації прав та свобод особи, право на доступ до правосуддя втрачає свій сенс [239]. І хоч у цих справах йдеться про виконання рішень щодо цивільних прав та обов'язків, включення виконання судового рішення до поняття «справедливий судовий розгляд» є актуальним і для кримінальних проваджень, для захисту особи, суспільства та держави, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Те, що правосуддя не обмежується винесенням судового рішення, але й поширюється на стадію його виконання, вважають і представники судової гілки влади. Як зазначив С.Ф. Демченко: «Будь-який судовий процес повинен завершуватись реалізацією рішення, що набрало законної сили. Саме на стадії реалізації прав, обов'язків, охоронюваних законом інтересів, підтверджених рішенням суду, відбувається їхній реальний захист. Реалізація судового рішення виступає показником соціально справедливого розгляду конфлікту, життєвості застосованого судом закону, його авторитету, а також ефективності правосуддя» [240, с. 5]. І з цим важко не погодитись, адже неухильне виконання судового рішення – це перш за все триумф закону, ствердження авторитету не лише закону, а й суду, який виніс рішення, показник належного

здійснення функцій правосуддя. Не можна не згадати й того, що принцип обов'язкового виконання рішення суду в національному законодавстві закріплено на конституційному рівні – в ч. 5 ст. 124 Конституції України вказано, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України [241, Ст. 141].

Проте виконання рішень суду має бути законним. Порядок виконання рішень у кримінальних провадженнях передбачений у Розділі VIII Кримінального процесуального кодексу України. Лише неухильне дотримання відповідних процесуальних норм та принципів кримінального процесу забезпечуватиме належний правовий статус засудженого, а отже і виконання завдань кримінального провадження. При цьому важливо пам'ятати, що засуджені залишаються громадянами своєї держави, особами, наділеними правами і обов'язками [52, с. 39].

Стадія виконання судових рішень (вироку, ухвали) включає в себе дві частини: звернення судового рішення до виконання та вирішення питань, пов'язаних з виконанням судового рішення. З.Ф.Дільна пропонує розділу VIII чинного КПК України «Виконання судових рішень», який регламентує діяльність із виконання судового рішення застосувати більш доцільну назву – «Провадження щодо звернення судових рішень до виконання та розгляду питань, пов'язаних з їх виконанням» [242, с. 9]. Вважаємо дану пропозицію слушною, адже статус засудженого має свої особливості у кожній частині цієї стадії. До того ж окремі питання можуть виникати вже після відбуття засудженим кримінального покарання і потребувати свого вирішення в процесуальному порядку. Таким чином, питання, що вирішуються судом у стадії виконання вироку і можуть впливати на статус засудженого, логічно класифікують на три групи, залежно від часу їх вирішення, зокрема, це питання, що виникають: 1) після набрання вироком законної сили, але до фактичного звернення його до виконання; 2) у ході виконання вироку; 3) після виконання вироку [243, с. 131].

На практиці часто виникають питання, які безпосередньо зачіпають права засудженого, але в Кримінальному процесуальному кодексі України відсутня вказівка на порядок їх вирішення у стадії виконання вироку. До них належать, зокрема, питання:

- 1) про застосування Закону про амністію;
- 2) про зарахування попереднього ув'язнення у строк відбування покарання, якщо воно не проведене судом при ухваленні вироку;
- 3) про скасування заходів по забезпеченню цивільного позову чи можливої конфіскації майна, якщо про це не було прийнято рішення при визначенні міри покарання;
- 4) про виключення з акта опису майна, на яке законом не допускається звернення стягнення, якщо у вироку не вирішене питання про це майно;
- 5) про долю речових доказів, якщо її не вирішено вироком суду;
- 6) про визначення розміру і розподілення судових витрат, якщо суд не вирішив цих питань;
- 7) про оплату праці захисника, який здійснював захист за призначенням;
- 8) про долю неповнолітніх дітей засудженого, які залишилися без догляду і передачу їх опікунам;
- 9) про невиконання конфіскації майна, якщо законом про амністію або помилуванням засуджений повністю звільнений від покарання і на цей момент вирок у частині конфіскації майна не було виконано;
- 10) про звернення конфіскації на додатково виявлене майно засудженого;
- 11) про повернення сум, отриманих із засудженого до виправних робіт, якщо вирок згодом було скасовано і справу провадженням закрито тощо [244, с. 1079–1089].

Усі ці питання мають отримати процесуальний порядок вирішення, без необхідності застосування процедурних норм за аналогією. І хоч у п. 14 ч. 1 ст. 537 Кримінального процесуального кодексу України передбачено вирішення інших питань, але це стосується всякого роду сумнівів і протиріч, що виникають при виконанні вироку, а наведені вище питання зовсім іншого роду

– це питання, що істотно зачіпають права та законні інтереси засуджених і потребують свого вирішення по суті судом, за належної процедури. Тому тут не спрацьовує пропозиція про те, що подібні виправлення як такі, що не стосуються суті вироку, можуть бути здійснені судом шляхом винесення ухвали, що додається до вироку [245, с. 428–429]. До речі, ст. 411 КПК України 1960 р. була у цьому контексті сформульована більш вдало – передбачала вирішення питань «зв'язаних з виконанням вироку» без уточнення, які саме ці питання можуть бути [141, Ст. 93; 246].

Засуджений має право використовувати перелічені в ст. 42 КПК права обвинуваченого на підставах, у порядку та обсязі, які визначаються особливостями його процесуального статусу та специфікою стадії виконання вироку. Під час розгляду і вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку, засуджений є самостійним учасником кримінального провадження з певним процесуальним статусом, однак КПК не містить спеціальної статті, яка б регламентувала перелік процесуальних прав, необхідних для захисту прав та інтересів засудженого у стадії виконання вироку, а пропонує використати аналогію закону, яка полягає у наданні засудженому прав обвинуваченого, передбачених ст. 42 КПК без необхідної деталізації та конкретизації. На практиці повний правовий, а не доктринальний, захист інтереси особи отримують лише тоді, коли вони закріплені у нормах права [247, с. 353]. Це пояснює необхідність детальної регламентації прав, обов'язків засудженого, гарантій його статусу, у тому числі через конкретизацію процедур, чітке визначення обов'язків учасників кримінального провадження на цій стадії, чия діяльність має значення для реалізації прав та законних інтересів засудженого.

Звернення вироку до виконання є етапом виконання судових рішень, на якому суд першої інстанції здійснює підготовчу, організаційну та контролюючу діяльність з передачі вироку, що набрав законної сили, для його виконання тим органам чи установам, які уповноважені виконувати покарання.

В юридичній літературі [18, с. 506; 248, с. 220; 230, с. 404] як один з етапів виконання обвинувального вироку, згадується приведення його до

виконання. З такою думкою складно погодитись, оскільки приведення до виконання не можна вважати окремим етапом виконання судового рішення. Поняття «приведення до виконання» згадується в Кримінально-виконавчому кодексі України від 11.07.2003 р. (ст. 91, а також у ст.ст. 36, 41 у формулюванні «вирок суду приводиться до виконання»). Проте приведення до виконання у наведених контекстах потрібно розуміти як початок фактичного виконання покарання. Суд, звертаючи вирок до виконання, здійснює контроль над приведенням до виконання, адже органи, які виконують судові рішення, зобов'язані повідомити про виконання суд, що ухвалив судові рішення. Зважаючи на наведене, нелогічним було б вважати, що два самостійні етапи відбуваються одночасно.

Для врахування особливостей статусу засудженого на даному етапі важливо чітко розмежувати початок і закінчення етапу звернення вироку до виконання. Звернення до виконання пов'язане з моментом набрання судовим рішенням чинності, хоч і не збігається з ним. За загальним правилом, судові рішення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги (Кримінальний процесуальний кодекс України для вироку встановлює цей строк у 30 днів з дня його проголошення), якщо таку скаргу не було подано, а судові рішення апеляційного суду набирає законної сили з моменту проголошення.

Фактично, апеляційна скарга може бути поданою навіть у випадках, коли Кримінальний процесуальний кодекс України обмежує (взагалі чи в окремих ситуаціях, з окремих підстав) апеляційне оскарження окремих судових рішень. Зокрема, це стосується випадків оскарження вироку, ухваленого за результатами спрощеного провадження, заперечення обставин, які ніким не оспорювалися і дослідження яких було визнано судом недоцільним під час судового розгляду, оскарження вироку суду, винесеного на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, а також вироку суду, винесеного на підставі угоди з прокурором про визнання підозрюваним чи обвинуваченим винуватості. Подання апеляційної скарги у

наведених випадках також відтерміновує набрання чинності обвинувальним вирок, а отже, і набуття обвинуваченим статусу засудженого. Хоча особа не має підстав подавати апеляційну скаргу, але вирок все одно не набирає чинності, оскільки вирішення питання про наявність чи відсутність підстав для апеляційного оскарження покладається на суддю-доповідача суду апеляційної інстанції (ч. 4 ст. 399 КПК України). У такому разі потрібно виходити із загального правила для ситуації з поданою апеляційною скаргою, і вирок набере чинності з моменту винесення ухвали про відмову у відкритті провадження.

Ще два особливі випадки для особи, щодо якої винесено обвинувальний вирок, стосуються тих ситуацій, коли вирок у провадженні виносився щодо кількох осіб, але апеляційну скаргу подавали не всі обвинувачені, а також коли апеляційна скарга була подана особою з пропуском строку з поважних причин.

Перша обставина не складає особливих труднощів, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 400 прямо передбачає, що подання апеляційної скарги зупиняє набрання вирок законної сили та його виконання, крім випадків, коли вирок підлягає негайному виконанню. Винятків для особи, яка не подала апеляційної скарги, на відміну від інших обвинувачених, не передбачено. Тим більше, що суд апеляційної інстанції, розглядаючи апеляції інших осіб, може вийти за їх межі і прийняти рішення в тому числі й на користь особи, яка апеляційної скарги не подавала, якщо цим не буде погіршене її становище. Така практика була запроваджена у вітчизняний процес давно. Ще М. С. Строгович підкреслював, що якщо вирок оскаржений щодо частини підсудних, то вирок не набуває законної сили повністю, щодо всіх підсудних, доки справа не буде розглянута вищестоящою інстанцією [245, с. 423].

Що ж до другого випадку, то тут становище особи, щодо якої винесено обвинувальний вирок, є досить неоднозначним. З одного боку, після закінчення строку на апеляційне оскарження вирок набирає чинності і звертається до виконання. З іншого ж – пропущений з поважних причин строк

поновлюється ухвалою суду за клопотанням заінтересованої особи, хоч подання клопотання заінтересованою особою не припиняє виконання рішення, що оскаржується з пропуском строку [249]. До того часу, доки буде з пропущеним строком подана апеляційна скарга, вирок може бути звернений до виконання і засуджений може вже відбувати (або й відбути) покарання. У цьому випадку доречно передбачити повноваження суду, який здійснював провадження у першій інстанції і звертав вирок до виконання, винести ухвалу про тимчасове переведення особи, яка відбуває покарання, до статусу, який вона мала перед тим, як стала засудженою (наприклад, у форматі відстрочки виконання вироку, якщо він не був виконаний). Таке рішення може бути доцільним, якщо подана апеляційна скарга може потягнути скасування чи зміну вироку щодо засудженого, який не подав скарги.

Яким є правове регулювання статусу засудженого під час звернення обвинувального вироку до виконання? Крім загальних норм, які стосуються прав, обов'язків та інших складових статусу засудженого, на етапі звернення судового рішення до виконання застосовуються ст.ст. 532-536 Кримінально-процесуального кодексу України. Окремі проблемні питання практичного застосування звернення судових рішень до виконання розглядаються в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 1990 року «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків». Нескладно побачити, що правове регулювання етапу звернення судового рішення до виконання є більш ніж лаконічне – лише ст. 535 КПК регулює безпосередньо звернення судового рішення до виконання, інші норми стосуються визначення моменту та наслідків набрання судовим рішенням законної сили, загального порядку виконання судового рішення у кримінальному провадженні. Дозволимо не погодитися з наведеною думкою. Згадана Постанова Пленуму Верховного суду України роз'яснює найбільш поширені спірні моменти при зверненні судового рішення до виконання, проте це, по-перше, норми рекомендаційного для правозастосування характеру, а по-друге, враховуючи

реформування законодавства, Постанова потребує істотного корегування, що можливе лише з часом, після узагальнення напрацювань практики застосування нового кримінального процесуального законодавства.

Звичайно, окремі детальні моменти звернення вироку (як і іншого судового рішення) до виконання визначені в Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ (затверджена наказом Державної судової адміністрації України № 173 від 17 грудня 2013 року) – розділ 29 «Звернення судових рішень до виконання». Ця інструкція радше для суддів та апарату суду, аніж для засудженого та його захисника. Таким чином, можна констатувати недосконалість правового регулювання цієї частини кримінального провадження.

Вирок, на який не було подано апеляційної скарги у визначений законом строк, або який не був скасований судом апеляційної інстанції із закриттям кримінального провадження чи з призначенням нового розгляду у суді першої інстанції, набирає законної сили. З цього моменту особа, щодо якої було винесено обвинувальний вирок, стає засудженим. До фактичного відбуття покарання ще пройде певний час і мають бути здійснені відповідні формальні процедури.

Обвинувальний вирок, який набрав законної сили, звертається до виконання не пізніш як через 3 дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної інстанції чи касаційної інстанції або Верховного Суду України. Суд апеляційної інстанції не пізніше, як у семиденний строк після закінчення апеляційного провадження направляє матеріали кримінального провадження в суд першої інстанції.

Де-факто, з моменту набуття особою статусу засудженого до початку фактичного відбуття покарання може минути як кілька днів, так і кілька місяців, а у виняткових випадках навіть років.

Негайне виконання вироку передбачене в кримінальному процесі для обвинуваченого при звільненні його судом з-під варти у разі виправдання, звільненні від відбування покарання, засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, ухваленням обвинувального вироку без призначення покарання. Особа, щодо якої винесено обвинувальний вирок, у всіх цих випадках (лише при виправданні особа не стає засудженою) негайно має бути звільнена з-під варти. Аналогічно і засуджена особа після винесення судом апеляційної інстанції рішення про звільнення від відбування покарання, зміни покарання на таке, що не пов'язане з позбавленням волі, після ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання має бути негайно звільнена з-під варти. Враховуючи той момент, що набрання законної сили вирокіом після його перегляду за апеляційною скаргою і звернення до виконання судового рішення віддалені у часі, потрібно передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України, що у випадках, коли суд (незалежно від інстанції) приймає рішення, передбачене в ст. 377 КПК України, він зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти, а якщо особа (в тому числі засуджений) на момент винесення рішення не перебувала в судовому засіданні, то має надіслати відповідному органу чи установі розпорядження з копією відповідного судового рішення.

Можна виокремити наступний перелік спеціальних прав, які має чи повинен мати засуджений на етапі звернення вироку до виконання: право на побачення з родичами; знати про звернення вироку до виконання; подавати клопотання до суду про роз'яснення вироку; звертатись до суду з вимогою про приведення вироку у відповідність з новими (зміненими) нормами Кримінального кодексу чи про звільнення від покарання, зокрема, з підстав набрання чинності закону про амністію.

Також на етапі звернення вироку до виконання засуджений має права: право на звільнення від покарання; право про відстрочку виконання вироку (про особливості реалізації цих прав детально буде розглянуто в підрозділі 3.2.).

1. Право на зустріч з родичами. В чинному Кримінальному процесуальному кодексі дане право жодним чином не врегульоване. Натомість зарубіжний досвід має приклади позитивного вирішення цього питання – відповідно до ст. 395 КПК РФ до звернення вироку до виконання головуєчий в судовому засіданні у кримінальній справі чи голова суду надає на прохання близьких родичів засудженого, що утримується під вартою, можливість побачення з ним [250, Ст. 395]. Вважаємо, що така норма повинна бути і в Кримінальному процесуальному кодексі України. Адже особа ще не перебуває в місцях відбування покарання, при тому що обмеження її статусу вже набрали законної сили. З обмеженням набирають законної сили і права особи на побачення з близькими. Суд таким чином контролює реалізацію цих прав, а оскільки це відбувається на етапі звернення вироку до виконання, врегульованому процесуальним кодексом, то цілком логічно регулювати означену процедуру кримінальним процесуальним законодавством.

2. Право знати про звернення вироку до виконання У випадку невиконання вироку впродовж визначеного в ст. 80 КК України строку, настає звільнення засудженого від покарання. Тягар доказування відсутності умов звільнення від покарання лежить на стороні, яка в судовому засіданні підтримувала обвинувачення, – прокуророві. Тож засуджений і його законний представник чи захисник можуть клопотати перед судом про звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Або ж заперечувати проти приведення до виконання обвинувального вироку щодо нього державними органами, якщо сплинув строк, вказаний в статті 80 Кримінального кодексу України, подавати докази на підтримання своєї позиції.

Право знати про звернення вироку до виконання має значення для усвідомлення засудженим початку тих обмежень його загально-правового статусу, що зумовлені покаранням. Це стосується як строкових покарань (що означає початок перебігу строку тих чи інших обмежень), так і не строкових (які можуть бути пов'язані з необхідністю виконати покарання у певний строк, як, наприклад, штраф або з початком безстрокових обмежень щодо особи, зокрема, у випадку позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу). Знання засудженим про початок виконання вироку має значення для реалізації й інших його прав, пов'язаних, зокрема, з погашенням чи зняттям судимості. Також у випадку незвернення обвинувального вироку до виконання протягом строку давності виконання обвинувального вироку засуджений не зможе реалізувати свій законний інтерес, що полягає у звільненні від покарання, якщо не знатиме, чи звертався обвинувальний вирок до виконання.

Подібні клопотання повинні розглядатися в судовому засіданні з повідомленням зацікавлених осіб. За результатами розгляду клопотання суд повинен винести відповідне рішення.

Водночас засуджений може бути зацікавлений у тому, щоб вирок щодо нього був швидше звернений до виконання. Інтерес засудженого, наприклад, може полягати у тому, щоб швидше відбутися покарання для того, щоб вважатися таким, що не має судимості, або ж щоб судимість була швидше знята чи погашена. Також інтерес засудженого може проявлятися у тому, щоб якнайшвидше були скасовані обмеження в його правовому статусі, пов'язані із засудженням, встановлений над ним адміністративний нагляд, обмеження у пересуванні по території України і за кордон тощо.

Зокрема, у кримінальному провадженні щодо Г. судом першої інстанції призначено штраф. Вирок було оскаржено, проте суд апеляційної інстанції залишив рішення в силі. Справа до суду першої інстанції не поверталася більше трьох тижнів і особа не могла сплатити штраф, до звернення судового рішення до виконання [251]. Зважаючи на ст. 26 КВК, засуджена особа

повинна сплатити штраф у місячний строк після того, як вирок суду набрав законної сили (про сплату засуджений повідомляє відповідний суд шляхом представлення документа про сплату штрафу). Несплата штрафу може мати несприятливі наслідки для особи, передбачені ч. 5 ст. 53 Кримінального кодексу України (заміну штрафу громадськими роботами, виправними роботами чи позбавленням волі, залежно від розміру штрафу).

Як мінімум, засуджений має право вимагати в таких випадках, щоб дотримувалися передбачені в КПК строки. Хоч природа суспільних відносин зі зверненням вироку до виконання носить значною мірою організаційний та адміністративний характер, але все ж заява засудженого і її розгляд мають процесуальну природу, стосуються реалізації норм покарання, а отже, має застосовуватися кримінально-процесуальне правове регулювання. Заява має розглядатися в судовому засіданні з повідомленням зацікавлених осіб. За результатом розгляду клопотання суд, який виніс обвинувальний вирок, має виносити ухвалу, яку сторони матимуть право оскаржити.

3. Право клопотати до суду про роз'яснення вироку впливає зі змісту ст. 380 КПК. Для реалізації прав засудженого може виникнути необхідність у більш повному і зрозумілому викладенні судом вжитих юридичних термінів чи тих частин рішення, розуміння яких викликає труднощі у засудженого. Розглядаючи вказане клопотання суд не може вносити змін до рішення по суті і не може торкатись тих питань, які не були предметом судового розгляду. Очевидно, що тлумачити судові рішення повинен той суд, який виніс судові рішення. Цікаво, що у КПК не встановлено будь-яких обмежень щодо строків подання заяв про роз'яснення вироку суду. Таким чином, засуджений може подати відповідне клопотання будь-коли, якщо виникне необхідність у роз'ясненні вироку, навіть після його виконання. Аналогічна позиція щодо тлумачення судового рішення міститься і в Цивільному процесуальному законодавстві, де зазначена позиція про те, що рішення суду повинно бути зрозумілим. Зрозумілість рішення полягає в тому, що його резолютивна частина не припускає кілька варіантів тлумачення.

Припускається, що рішення суду, як би складно воно не було написане, є зрозумілим щонайменше для суду, який його ухвалив. Тому суд не може порушувати питання про його роз'яснення з власної ініціативи [252].

Копія ухвали про роз'яснення судового рішення має бути надіслана засудженому, який звернувся із заявою про роз'яснення судового рішення, не пізніше наступного дня після її постановлення. Так само копія згаданої ухвали має надсилатись засудженому, якщо інший учасник судового провадження звертався за роз'яснення судового рішення, а засуджений не був присутній у судовому засіданні при розгляді цього питання. Засуджений може оскаржити в апеляційному порядку як ухвалу про роз'яснення судового рішення, так і ухвалу про відмову у його роз'ясненні, незалежно від того чи звертався з клопотанням про роз'яснення особисто він чи інший учасник судового провадження.

4. Право звертатись до суду з вимогою про приведення вироку у відповідність з новими (зміненими) нормами Кримінального кодексу чи про звільнення від покарання, зокрема, з підстав набрання чинності закону про амністію. Таке право впливає зі змін матеріального закону, зокрема, у випадку, коли після винесення вироку суду нова кримінально-правова норма має зворотню дію. Закон про кримінальну відповідальність має зворотню дію у часі тоді, коли він скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи (якщо закон про кримінальну відповідальність частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи він має зворотню дію у часі лише в цій частині). Відповідно, засуджений безпосередньо зацікавлений у тому, щоб ці аспекти якнайшвидше були враховані судом.

Приведення у відповідність з новим законом, який звільняє від покарання або пом'якшує покарання, вироку щодо осіб, які відбувають покарання, вирішується в порядку, передбаченому частинами другою і третьою статті 5 Кримінального кодексу України, ухвалою суду за місцем відбування покарання.

3.2. Процесуальний статус засудженого в ході виконання вироку та після виконання вироку

На етапі виконання вироку стосовно засудженого може вирішуватись низка питань. Стаття 537 Кримінального процесуального кодексу України передбачає перелік питань із 14 пунктів, які має право вирішувати суд під час виконання вироків. Є. О. Матвієнко та В. М. Бібіло поділяють питання, що вирішуються судом у стадії виконання вироку залежно від характеру цих питань, на 6 груп, враховуючи, що питання викликані:

- 1) відкладенням виконання вироку – відстрочка виконання вироку;
- 2) зміною покарання та умов його відбування – заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, про заміну штрафу іншими мірами покарання та ін.;
- 3) звільненням від відбування покарання з підстав, які виникли в процесі відбування покарання – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, звільнення від відбування покарання за хворобою, звільнення від відбування покарання з випробуванням та ін.;
- 4) наявністю інших невиконаних вироків;
- 5) питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку;
- 6) відбуттям покарання – зняття судимості, включення часу відбування виправних робіт до загального трудового стажу [253, с. 67].

Перелік питань, що розглядається судом у стадії виконання вироку, звісно, не є вичерпним, проте така класифікація може розглядатись як орієнтовна.

Під час виконання вироків компетентний суд, визначений частиною другою статті 539 Кримінального процесуального кодексу України, має право вирішувати питання, передбачені у ст. 537 Кримінального процесуального кодексу України. Вони відповідають тим, які були віднесені до компетенції суду за КПК 1960 року в редакції станом до 2012 року. Нова редакція

кримінального процесуального закону на відміну від попередньої називає всі питання, що вирішуються судом під час виконання вироків, вже в єдиному переліку, а також передбачає відстрочку виконання вироку (ця норма була виключена у 2001 році).

Класичною є думка про те, що у разі наявності у вироку будь-яких неточностей чи помилок, що не стосуються суті самого вироку, суд, який виніс вирок, повинен роз'яснити сумнів, що виник, виправити помилку. Якщо неясності чи помилки стосуються суті самого вироку і покарання, виправлення вироку в цьому порядку не допускається¹ [245, с. 428–429; 254, с. 47–49].

Виникають логічні питання: що значить «не стосуються суті вироку», хто має ініціювати перегляд кримінального провадження і до якого часу?

У законодавстві не міститься визначення поняття того, що стосується суті вироку, а що – ні. Немає цього визначення і в постанові Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21.12.90 р. «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків» (з наступними змінами і доповненнями). Проте в цій постанові визначалося, що не підлягали розгляду питання, які зачіпали суть вироку та погіршували становище засудженого; звужували або розширювали обсяг обвинувачення; стосувались прогалин і недоліків вироків у частині кваліфікації злочинів, призначення покарання, вирішення цивільного позову. Зокрема, у постанові вказувалося, що не можна було у такому порядку:

- виключити з вироку кваліфікуючу ознаку злочину і посилання на обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність;
- уточнити призначене покарання (як основне, так і додаткове) щодо його виду та строку;
- виключити застосування відстрочки виконання вироку щодо додаткового покарання, коли при вирішенні питання про застосування ст. 46-1

¹У радянському кримінальному процесі у подібних ситуаціях вирок скасовувався або змінювався в порядку судового нагляду. Проте з 2001 року у зв'язку зі справедливою критикою європейської правової спільноти інститут судового контролю був скасований в рамках "малої" реформи кримінального процесу.

КК України (1960 р.) суд вказав про застосування відстрочки виконання вироку в цілому;

- призначити покарання за кожний злочин окремо, якщо суд призначив покарання тільки за сукупністю злочинів, або призначити покарання за сукупністю злочинів, якщо його було призначено за кожний злочин окремо;

- призначити покарання за сукупністю вироків, коли при винесенні останнього за часом вироку суду було відомо про наявність інших невиконаних вироків, але питання про призначення покарання згідно зі ст.43 КК України (1960 р.) не було вирішено;

- визначити чи змінити вид виправних робіт без позбавлення волі і розмір відрахувань із заробітку засудженого в доход держави;

- визначити чи змінити розмір штрафу;

- визнати засудженого особливо небезпечним рецидивістом, коли про це нема вказівки в резолютивній частині вироку;

- встановлювати дані про особу засудженого, які можуть потягти погіршення його становища (про наявність судимості тощо);

- змінити режим виправно-трудової колонії (без скасування вироку в цій частині вищестоящим судом);

- встановити або змінити розмір задоволеного цивільного позову чи безпідставно одержаного майна;

- звільнити засудженого від відшкодування матеріальних збитків;

- вирішити питання про виключення з акта опису майна за цивільним позовом третіх осіб;

- змінити вирок в частині запобіжного заходу [246].

Перелік цих випадків, сформований з урахуванням аналізу практики, дозволяє окреслити розуміння поняття, що «стосується суті вироку».

Сучасна кримінально процесуальна теорія визначає наступне коло питань, що можуть розглядатись судом як всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку:

а) про уточнення посади чи виду діяльності, якщо при призначенні покарання (основного або додаткового) у вигляді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю допущено неточні, неконкретні формулювання;

б) про усунення суперечностей і неточностей при написанні прізвища, імені, по батькові чи інших біографічних даних засудженого;

в) про усунення описок та арифметичних помилок, коли вони очевидні і виправлення їх не стосується суті вироку і не тягне погіршення становища засудженого тощо;

г) про звільнення з-під варти особи, засудженої до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, якщо підсудний був під вартою, і суд не вирішив питання про зміну запобіжного заходу;

г) про застосування закону про амністію, якщо його застосування є обов'язковим, і суд при ухваленні вироку не обговорив цього питання;

д) про зарахування дострокового тримання особи під вартою в строк відбування покарання, якщо таке зарахування не проведено судом або допущена неточність при його обчисленні;

е) про поновлення в правах особи, обмежених під час кримінального провадження, якщо таке поновлення не було зроблено судом при ухваленні виправдувального вироку;

є) про скасування заходів забезпечення кримінального провадження, якщо вони не були скасовані судом при ухваленні виправдувального вироку;

ж) про виключення з акта опису майна, на яке за законом не допускається стягнення, якщо у вироку не вирішено питання про це майно;

з) про долю речових доказів і документів, якщо їх не вирішено вироком суду;

и) про заходи піклування про неповнолітніх, непрацездатних і збереження майна засудженого, якщо у вироку немає такого рішення, тощо [244, с. 1079–1080].

Цей перелік не є вичерпним, зокрема, сюди можна додати і встановлення ідентифікаційного коду особи, що є необхідним для виконання покарань в частині майнових стягнень, якщо така інформація не було отримана раніше. До переліку відносять не лише питання про будь-які сумніви і суперечності, недоліки, допущені судом при ухваленні вироків, а й питання, що виникають у процесі виконання вироків, які належить вирішувати суду під час виконання вироків. Тому ця норма закону має бути уточнена, відповідно до змісту питань, які розглядаються за цим пунктом на практиці.

Для статусу засудженого важливо те, що під час виконання вироку суд може вирішувати лише ті питання, які не стосуються суті вироку і не тягнуть погіршення становища засудженого, якщо тільки таке погіршення прямо не передбачене в законі.

Свого часу таким питанням було і визначення виду установи, де особа має відбувати покарання. Якщо раніше таке питання належало до компетенції суду (зміну виду установи вже під час відбування покарання теж здійснював суд), то останнім часом у кримінально-процесуальній літературі виникла дискусія з приводу передання після 2001 року повноважень визначення та зміни виду кримінально-виконавчої установи від суду до центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарання (з 2010 року – це Державна пенітенціарна служба України).

Основними аргументами проти такого переведення повноваження від суду до органу виконавчої влади стали наступні: 1) важливість прав та свобод, в яких обмежується засуджений при позбавленні волі (право вибору місця проживання, вільного пересування, спілкування з сім'єю, близькими та знайомими, роботи та роду діяльності тощо, що залежить від режиму кримінально-виконавчої установи); 2) необхідність дотримання принципу судової індивідуалізації покарання (враховуючи, що вид режиму кримінально-виконавчої установи є нічим іншим як одним із компонентів покарання у виді позбавлення волі); 3) можливість проявів суб'єктивізму у вирішенні питань визначення режиму кримінально-виконавчої установи адміністрацією

установи поза судовим контролем [255, с. 102]. *За результатами проведеного опитування серед засуджених, 73 особи (54%) вказали на необхідність повернення суду компетенції щодо визначення виду та режиму кримінально-виконавчої установи. (Додаток А)*

Здавалось би, хто ж краще прослідкує за процесом виправлення особи, змінами у її поведінці під час відбування покарання, як не адміністрація установи, де засуджений відбуває покарання у вигляді позбавлення волі? Проте хороша ідея, як це часто буває, розбилась об посереднє виконання. Порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі зараз регулюється не Кримінальним, Кримінальним процесуальним чи Кримінально-виконавчим кодексом, а взагалі підзаконним нормативно-правовим актом [256, Ст. 524].

Відповідно до Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі від 08.02.2012 р. основними критеріями розподілу засуджених є тяжкість вчинення злочину, вік, стать особи, строк призначеного покарання та наявність чи відсутність попереднього «досвіду» відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Чи можна це порівняти з врахуванням характеристики особи, обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, визначенні оптимального рівня обмежень прав особи для досягнення мети покарання? Риторичне запитання. Це окрім того, що лише суд уповноважений оцінювати суспільну небезпеку особи і вчиненого нею злочину.

На практиці справи ще гірші. Посадові особи Регіональних комісій зобов'язані відвідувати СІЗО і розглядати матеріали особових справ засуджених, але реальна присутність їх усіх на засіданнях не є ефективною, оскільки вони у своїй більшості ставляться до виконання зазначених повноважень, як до прикрої необхідності. У результаті, практично визначення виду колонії здійснюється одним, максимум двома працівниками слідчого ізолятору. Всі інші – лише проставляють свої підписи на протоколах [257]. Звичайно, це зовсім інший рівень, якщо зважати на принцип необхідності

судової індивідуалізації покарання та потребу захищеності статусу засудженого. І далеко не кращий рівень.

Нещодавні дослідження Харківської правозахисної групи теж опосередковано підтверджують шкідливість існуючих позасудових повноважень державних органів визначати місце відбування покарання. За їх інформацією, «наявна можливість у членів Регіональних комісій направляти для відбування покарання засуджених не тільки у межах області на практиці дуже часто призводить до порушення принципу справедливості. У результаті за межами області «витісняються» засуджені, які набули репутації «кверулянтів» (патологічних скаржників), створюють інші проблеми для адміністрації, особи похилого віку, хворі та інші найбільш соціально незахищені категорії. Отже, Регіональна комісія в ході вирішення питання щодо місця відбування засудженого зазвичай надає суб'єктивну оцінку відомостям про нього, ставлячи на перше місце інтереси не особи, а кримінально-виконавчої системи області» [258, с. 176].

Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. При цьому суд не визначає, в яких умовах засуджений буде відбувати покарання, тобто суд виходить з рівності умов відбування покарання в усіх колоніях, оскільки у іншому разі це потребувало б окремої регламентації і входило б до змісту покарання. Наприклад, засуджуючи особу за вчинення злочину середньої тяжкості до позбавлення волі, суд визнає необхідним її ізолювання у спеціальній установі. Але Регіональна комісія на підставі Інструкції може встановити їй відбувати покарання в колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, в результаті чого засуджений фактично буде триматися майже в тих умовах, що й засуджені до покарання іншого виду – обмеження волі. Можливий також інший варіант – направити таку особу до колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Якщо виходити з того, що залежно від виду колонії обмеження можуть збільшуватися або

зменшуватися, можна стверджувати, що Регіональна комісія фактично здійснює правосуддя, тобто встановлює обсяг каральних заходів, що будуть застосовані до осіб, винних у вчиненні злочину, керуючись, при цьому тими ж правилами, що й суд [258, с. 172]. Тому навряд чи це є виправданим.

Можна погодитись, з тим, що адміністрація місця відбування покарання у вигляді позбавлення волі має слідкувати за процесом виправлення засудженого – змінами поведінки на краще чи на гірше, динамікою ставлення особи до праці чи навчання, процесом ресоціалізації тощо. За цих обставин немає кращого органу для здійснення цих повноважень, ніж орган, який забезпечує виконання покарання. Проте й такі повноваження не мають бути абсолютними, щоб не допустити зловживань. І в цьому сенсі активна позиція засудженого, наділеного комплексом прав, дозволяє забезпечувати контроль за застосуванням законодавства органами виконання покарань. Наприклад, у справі № 686/6478/13-К, що розглядалась Апеляційним судом Хмельницької області за скаргою засудженого, було скасовано Постанову Хмельницького міськрайонного суду від 23 травня 2013 року про закриття провадження щодо оскарженого рішення Райківецької виправної колонії № 78 від 18 жовтня 2011 року про відмову в направленні матеріалів до суду щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. У цій справі було встановлено, що голова спостережної комісії (чи член комісії за його дорученням) не були залучені до участі в засіданні комісії установи виконання покарань щодо розгляду питання про умовно-дострокове звільнення [259]. Предметом оскарження до суду першої інстанції стала постанова спостережної комісії (як така, що не відповідає дійсності). Таким чином, реалізація засудженим свого процесуального статусу сприяла реалізації законності.

У стадії виконання вироку засуджений має право на відстрочку покарання. У законодавстві на різних етапах його розвитку питання, пов'язані з відстрочкою, вирішуються у відповідності до кримінальної та виправної політики держави, яка відображає політичні, економічні та соціальні умови конкретних історичних етапів [360, с. 31]. Проте комплексна правова природа

цього інституту не виключає його важливого значення у кримінальному процесі, зокрема, для статусу засудженого. Рішення про відстрочку виконання обвинувального вироку може прийматися як під час його винесення, так і на етапі звернення до виконання, залежно від того, коли з'являться обставини, що є підставою для відстрочки.

На території України відстрочка виконання покарання згадується вже з XIX ст.² [261, с. 15–16; 245, с. 425–426]. У 2001 році ст. 405 КПК 1960 року була виключена. І ось у 2013 році норми про відстрочку виконання вироку знову з'явилися у кримінальному процесі України (ст. 536 КПК).

На відміну від кримінально-правового інституту звільнення від покарання, відстрочка виконання вироку означає, що суд лише переносить початок відбування покарання на більш пізній строк, не звільняючи при цьому засудженого від покарання [262, с. 28]. Втім під час відстрочки можуть з'явитись і інші обставини, що можуть бути підставами звільнення засудженого від покарання чи його відбування.

Яке значення волевиявлення засудженого при виникненні обставин, що дають підставу для застосування відстрочки виконання покарання? Найбільш зацікавленим суб'єктом для ініціювання застосування відстрочки виконання покарання є безпосередньо засуджений. Проте не можна виключати і те, що будь-яка інша особа зі встановленого у ст. 539 КПК переліку подасть відповідне клопотання, оскільки має на те всі юридичні підстави. У вітчизняній практиці були прецеденти, коли з клопотанням про відстрочення виконання вироку (в частині конфіскації майна) звертались державні виконавці, мотивуючи неможливість конфіскації земельних ділянок, що належать на праві власності засудженій особі, до зняття мораторію на купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного

² У 1886 році був прийнятий Закон «Про порядок заняття арештантами роботами і отриманого від цього доходу», який не допускав залучення до тюремних робіт засуджених вагітних жінок і жінок з дітьми до півтора років. У радянському кримінальному процесі тривалість відстрочки складала від 3 місяців (за наявності особливо скрутних сімейних обставин) до 1 року (після пологів для вагітних), для тяжкохворих засуджених передбачалася відстрочка до його видужання.

сільськогосподарського виробництва (відповідно до пункту 15 (б) Перехідних положень Земельного кодексу України). І хоч у цьому провадженні рішення суду першої інстанції про відстрочку виконання вироку було скасоване апеляційним судом [263], все ж прецедент було зафіксовано.

У ході вирішення питання про застосування відстрочки виконання покарання, на нашу думку, має враховуватись бажання засудженого. Адже усі обставини, що дають можливість відстрочки покарання, носять особистий характер, стосуються приватного життя засудженого чи його родини. Як зауважили Ю. М. Грошевий та О. В. Капліна, кримінальне судочинство здійснюється в інтересах всього суспільства в цілому і окремої людини зокрема [264, с. 217]. Відповідно обставини, що стосуються персонально засудженого, мають співставлятися судом із суспільним інтересом (хоч варто зауважити, що інтереси засудженого теж є частиною суспільних інтересів, зважаючи, скажімо, на завдання кримінального провадження).

Питання про відстрочку виконання вироку розглядається судом за наявності підстав як матеріальних (призначення відбування певного виду покарання, яке за законом може бути відстрочене, наявність визначених КПК України особистих обставин), так і процесуальної (наявність клопотання від суб'єкта, передбаченого ч. 1 ст. 539 КПК України).

Засуджені до службових обмежень для військовослужбовців не мають права на відстрочку, оскільки це покарання не включене до переліку. Невключення службових обмежень для військовослужбовців (які є фактично аналогом виправних робіт, тільки для військовослужбовців, окрім військовослужбовців строкової служби) до переліку покарань, виконання яких може бути відстрочено, складно зрозуміти.

Якщо проаналізувати особисті обставини, що становлять підставу відстрочки виконання вироку, засуджений може бути зацікавлений у відстрочці і таких покарань як громадські роботи чи службові обмеження для військовослужбовців. Зазначені покарання також мають бути включені в

перелік, передбачений ст. 536 Кримінального процесуального кодексу України.

Серед нестрокових покарань, які може відбувати засуджений, потрібно виділити штраф. У разі несплати засудженим у місячний строк штрафу суд розглядає питання про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу або заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі відповідно до ст. 53 Кримінального кодексу України. Розстрочку сплати штрафу можна вважати фактичною альтернативою відстрочки виконання цього покарання. Проте юридична природа і підстави розстрочки та відстрочки є різними, тому штраф також має бути у переліку, передбаченому ч. 1 ст. 536 КПК України [265]. З точки зору статусу засудженого, він повинен мати право клопотати перед судом про розстрочку чи відстрочку виконання покарання. Проте й для реалізації цього права мають бути чітко визначені законодавчі підстави встановлення розстрочки чи відстрочки, в тому числі і з ініціативи самого засудженого (а не лише суду).

Цілком логічно, якщо встановлено, що негайна сплата штрафу неможлива, потрібно визначити, чи зможе засуджений здійснити повну виплату, але пізніше (отримає заборговану заробітну плату, завершить правочин з відчуження майна тощо), чи зможе виплачувати суму невеликими частинами впродовж певного проміжку часу. Від цього залежатиме, яке рішення одночасно відповідатиме і законним інтересам засудженого, і завданням кримінального процесу.

Якщо питання про заміну несплаченого засудженим штрафу іншим покаранням регулюється Кримінальним процесуальним кодексом України, то порядок розстрочки сплати штрафу прямо не встановлений. Серед питань, які вирішуються судом під час виконання вироків (ст. 537 КПК України), розстрочка сплати штрафу не вказана.

І якщо це питання не вирішувалось судом при призначенні покарання у вигляді штрафу, то наступне клопотання засудженого чи його захисника на

етапі звернення вироку до виконання буде вирішуватись уже на підставі аналогії кримінально-процесуальних норм. Власне, така аналогія не суперечитиме запропонованим у теорії умовам застосування аналогії в кримінальному судочинстві: однорідний випадок, відповідність завданням кримінального судочинства, дотримання принципів кримінального процесу, не обмеження процесуальних прав учасників процесу, дотримання процесуальної форми [266; 267, с. 55–60; 268, с. 49–50].

На практиці ж засудженому (обвинуваченому) та його захиснику складно сформулювати тактику захисту, якщо вони розраховують на виправдання чи призначення іншого покарання. Про прийняте рішення щодо призначеного штрафу засуджений дізнається тільки після оголошення вироку. Але чинності він набере лише після рішення апеляційної інстанції або спливу встановленого законом строку для оскарження. Тому логічно, щоб клопотання про розстрочку сплати штрафу засуджений чи його захисник подавали на етапі звернення вироку суду до виконання.

Критерії вибору судом між розстрочкою виплати несплаченої суми штрафу та заміною несплаченої суми штрафу визначеним у ст. 53 КК України покаранням, не врегульовані у законодавстві. Ставлення засудженого до призначеного покарання має бути основним критерієм прийняття рішення суду. Несплата штрафу при реальній можливості сплатити (що має бути встановлено судом) повинна тягнути за собою заміну покарання більш тяжким. Якщо ж засуджений не ухилявся від покарання, проте не мав реальної можливості сплатити штраф, це може бути підставою для застосування відстрочки чи розстрочки сплати штрафу. Підставою для заміни штрафу на інше покарання може бути і несплата штрафу після закінчення терміну відстрочки. Наприклад, засудженому Л., після спливу наданого йому місячного терміну для відстрочки штрафу у 850 грн. і несплати ним штрафу з причин відсутності коштів, штраф було замінено на 240 годин громадських робіт [269].

Відстрочка засудженому таких юридичних наслідків злочину як конфіскація, а також задоволений у судовому вирокі цивільний позов (подібних до штрафу за характером майнового стягнення з засудженого) вирішується порізно. Відстрочка конфіскації в кримінальному процесуальному законодавстві України не передбачена і навряд чи можлива, адже конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі (корисливі) злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу.

Що ж стосується можливості відстрочки чи розстрочки виконання вироку в частині задоволеного цивільного позову, то варто підтримати висловлену позицію про позитивне вирішення цього питання [245, с. 426]. Така точка зору обґрунтовується аналогією з цивільним процесуальним законодавством, де така можливість передбачена. Для більш чіткого визначення статусу засудженого необхідним вбачається безпосереднє закріплення такого права.

Зрозуміло, що суд, приймаючи рішення за клопотанням про відстрочення виконання вироку, повинен враховувати позиції сторін, характер особистих обставин, що є підставою для прийняття рішення про відстрочку, призначене покарання, вчинене суспільно-небезпечне діяння, характеристику особи засудженого. Вважаємо, що зазначені критерії для прийняття рішення мають бути закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України, інакше суд зможе врахувати лише ті об'єктивні критерії, про які йдеться в законі (зараз це тяжкість злочину, особисті обставини та вид призначеного покарання).

Друга матеріальна підстава для відстрочки – наявність визначених Кримінальним процесуальним кодексом України особистих обставин, зводиться до наступного: 1) тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання; 2) вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини; 3) якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо).

Строк відстрочки виконання вироку за наявності першої обставини в Кримінальному процесуальному кодексі України встановлюється юридичним фактом видужання засудженого. Цей строк є невизначеним на момент прийняття рішення про відстрочку покарання. Щодо строку відстрочки другої обставини – він триває впродовж вагітності засудженої або до досягнення дитиною трьох років. Втім, ще в 70-х рр. минулого століття М. С. Строгович зауважив, що судова практика не знає прикладів, коли вирок, відтермінований через вагітність засудженої, приводився б до виконання після народження дитини. У подібних випадках справа переглядалася в порядку судового нагляду, покарання призначалося умовно чи знижувалось до фактично відбутого або ж застосовувалось помилування [245, с. 425–426].

Суттєвому поліпшенню процесуального статусу засудженого сприяло б встановлення чітких підстав для відмови надання відстрочки виконання вироку. Нині ж суд, зважаючи на формулювання ст. 536 Кримінального процесуального кодексу України, не зобов'язаний надавати відстрочку виконання вироку. Він лише вправі (за формулюванням закону – «може») відстрочити виконання вироку.

Аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України дозволяє визначити коло прав, якими володіє засуджений у ході виконання вироку. Засуджений користується правами обвинуваченого, передбаченими у ст. 42 КПК. З цього переліку засудженим на даному етапі можуть реалізовуватись, зокрема, наступні права:

- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення;

- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК та/або законом, що регулює

надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

- збирати і подавати суду докази;

- брати участь у проведенні процесуальних дій;

- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

- застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь;

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- заявляти відводи;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність судді в порядку, передбаченому КПК;

- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом;

- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави;

- висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

- виступати в судових дебатах;

- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

- оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Спеціальними правами засудженого у ході виконання вироку та після його виконання є такі права: право звертатися до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються прав, обов'язків чи законних інтересів засудженого; право бути викликаним у судові засідання з повідомленням про час та місце розгляду клопотання (подання); це право на оскарження в апеляційному порядку ухвалу суду, постановленої за наслідками розгляду клопотання (подання). Крім цього, оскільки клопотання чи подання про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається суддею згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 Кримінального процесуального кодексу (з урахуванням положень розділу VIII «Виконання судових рішень», засуджений має і ті права, якими наділений обвинувачений (підсудний) у судовому засіданні. Потрібно також зауважити, що наведений перелік процесуальних прав засудженого цим не вичерпується.

У ході виконання вироку засуджений має низку спеціальних прав, до яких належать:

1. Право подавати будь-які клопотання про вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів. Кримінальним процесуальним кодексом не встановлено вичерпного кола питань, з яких засуджений може заявляти клопотання. Не передбачено також і хронологічних меж для подачі таких клопотань. КПК лише визначає підсудність клопотань, залежно від питань, що там піднімаються.

До місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, подаються клопотання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, про звільнення від покарання за хворобою, про застосування до засуджених примусового лікування. Клопотання про

припинення примусового лікування подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, в якому засуджений перебуває на лікуванні.

До місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, подаються клопотання у разі необхідності вирішення питань про заміну покарання (у частині клопотань про заміну покарання відповідно до частини третьої статті 57, частини першої статті 58, частини першої статті 62 Кримінального кодексу України), про застосування покарання за наявності кількох вироків, про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених частинами 2 і 3 статті 74 Кримінального кодексу України.

До місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, подаються клопотання у разі необхідності вирішення питань про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вирокком; про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку.

До суду, який ухвалив вирок, подаються клопотання у разі необхідності вирішення питань про відстрочку виконання вироку, про заміну покарання (в частині клопотання про заміну покарання відповідно до частини п'ятої статті 53 Кримінального кодексу України), про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом кримінального провадження в суді (у разі якщо вирішення питання необхідне у зв'язку із здійсненням судового розгляду, воно вирішується судом, який його

здійснює); інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку, а також про зняття судимості із засудженого.

Клопотання засудженого може, наприклад, стосуватись відстрочки виконання вироку, якщо обставини, що є підставою застосування відстрочки відбування покарання, виникли під час відбування покарання. Так, тяжка хвороба чи вагітність засудженої особи, особливі обставини для засудженого чи його сім'ї не обов'язково є наявними на момент набрання чинності обвинувальним вироком суду, проте можуть виникнути згодом. Зокрема, під час виплати великого штрафу частинами (коли була застосована розстрочка виплати штрафу) з'являються обставини, які ускладнюють фінансове становище засудженого. Тоді продовження виконання вироку може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого.

У подібних випадках доцільно передбачити можливість відстрочки відбування покарання засудженим в частині, що залишилась (невідбутій частині). Відстрочка виконання вироку на етапі його виконання за вказаних умов відповідає інтересам засудженого та членам його сім'ї, і саме їм стає відомо про виняткові обставини в першу чергу. Тому саме засуджений чи законний представник (самостійно чи через адвоката засудженого) зацікавлені звертатися з клопотанням про застосування відстрочки. Члени сім'ї засудженого, які не є законними представниками, можуть ініціювати таку процедуру через осіб, наділених відповідним правом – засудженого, його захисника, законного представника, або ж звернувшись до прокурора, органу чи установи виконання покарань.

Якщо засуджена особа звільняється від відбування покарання за ст. 83 КК (звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років), то на статус засудженої особи впливає народження нею іншої дитини у визначений судом період звільнення від відбування покарання. Адже суд, вирішуючи питання про звільнення від відбування покарання вагітної засудженої чи засудженої, яка має дитину віком до трьох років, не знав і не міг знати про те, що засуджена через деякий час знову

завагітніє і народить дитину. Така обставина є новою відносно прийнятого раніше судового рішення і обумовлює підставу для звернення засудженої з клопотанням про перегляд судового рішення. Це окрім всього актуалізує питання про можливість дострокового звернення засудженої особи чи її представника (законного представника чи захисника) до суду про звільнення від покарання. Варто передбачити для такого випадку право засудженої особи чи її представника на звернення до суду з клопотанням про звільнення від покарання після спливу принаймні половини строку, визначеного судом.

Нині ж для цього немає ні матеріальної, ні процесуальної підстави. Навряд чи достатнім для прийняття позитивного рішення судом буде процесуальна підстава, передбачена в п. 14 ст. 537 КПК, чи в п. 4 цієї ж статті, має йтися про звільнення від покарання взагалі, а не тільки від відбування (від якого засуджена особа вже звільнена). Тому для зміни статусу засудженої в цій частині необхідні зміни як процесуального, так і матеріального законодавства.

Клопотання засудженого може обумовлюватись необхідністю розгляду питання про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням. Воно здійснюється після встановлення, що іспитовий строк пройшов благополучно, засуджений виконав покладені на нього обов'язки, не вчинив протиправних діянь [270, с. 178]. Засуджений може ініціювати розгляд питання про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений. Враховуючи заінтересованість засудженого, роль ініціювання згаданої процедури ним чи його захисником, законним представником, зростає. Водночас, зважаючи на необхідність об'єктивної оцінки поведінки засудженого в період іспитового строку, без участі органів, що здійснювали контроль за такою поведінкою (органів виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирів військових частин) судовий розгляд навряд чи буде повним.

За даними судової статистики у 2014 році надійшло 63979 клопотань/подань про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку, що становило найбільшу частку – 44,6% від загальної кількості звернень у порядку виконання судових рішень [271].

Варто зауважити ще про один момент. Звільнення особи від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку відбувається за визначеною процесуальною процедурою, а отже, займає певний період часу. Після закінчення іспитового строку і до вирішення питання про звільнення від покарання засуджений може вчинити новий злочин і тоді виникає потреба дати адекватну правову оцінку ситуації. Чи означатиме це автоматичну відмову у звільненні від покарання за попередній злочин?

Оцінка поведінки засудженого має здійснюватись виключно за період іспитового строку. Цей строк не підлягає не тільки скороченню, а й продовженню. Суд, встановлюючи іспитовий строк при призначенні покарання, врахував тяжкість злочину, особу винного та інші обставини, визначив, що саме такий час достатній для спостереження за поведінкою засудженого, для виправлення особи без відбування покарання. Також і ч. 1 ст. 78 КК України вказує на те, що після закінчення іспитового строку звільняється судом від покарання засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, тобто вимоги теж стосуються поведінки особи під час іспитового строку, а не після. Ч. 3 ст. 78 КК ще більш чітко зазначає про те, що лише вчинення нового злочину упродовж іспитового строку тягне за собою призначення покарання за сукупністю вироків.

Тому вчинення засудженим злочину уже після закінчення іспитового строку має означати обов'язкове звільнення від покарання, якщо особа виконала покладені на неї обов'язки та не вчинила іншого злочину під час такого строку, та засудження за новий злочин. У цьому разі за попередній злочин особа визнається такою, що не має судимості, відповідно до положень п. 1 ч. 1. ст. 89 КК України.

2. Право бути викликаним у судові засідання з повідомленням про час та місце розгляду клопотання (подання). Це право засудженого гарантується тим, що про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; лікарська комісія, що дала висновок щодо питань застосування до засудженого примусового лікування або його припинення, у випадку розгляду відповідних питань (ч. 4 ст. 539 КПК України). Процесуальна норма прямо не передбачає обов'язку передбачених органів повідомити засудженого про час та місце розгляду клопотання чи подання, проте таке повідомлення презюмується, виходячи із аналізу суміжних норм інших галузей права. Право засудженого знати про час та місце розгляду клопотання (поданого як ним, так і іншими особами) є важливою складовою його статусу.

Зокрема, у справі «Стрижак проти України» від 8 листопада 2005 року (справа про причини реабілітації) Уряд зазначав, що розгляд справи відбувався у відкритому засіданні, оскільки присутність громадськості не заборонялась і участь заявника у засіданні не обмежувалась діючим законодавством. Заявника належним чином повідомили про час та місце слухання справи, і його відсутність у судовому засіданні не була спричинена обмеженнями з боку держави. Заявник не погодився. Він зазначав, що його присутність на засіданні була важливою для справедливого і об'єктивного розгляду його справи. Європейським судом з прав людини було встановлено, що скарга заявника стосувалась його особистої присутності на слуханні, а не широкого питання присутності громадськості. На цій підставі у справі було встановлено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції [272].

Загальні положення про повідомлення та виклик у кримінальному процесі містяться в главах VI та XI КПК. Особливостей повідомлення засудженого норми кримінального процесу не містять, хоча де-факто засуджений, який перебуває в СІЗО чи в кримінально-виконавчій установі, викликається в особливому порядку. Засуджений повідомляється про дату, час та місце

проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію, зокрема, може повідомлятися про судові засідання, що відбуваються для розгляду його скарги або розглядаються інші питання (щодо виконання вироку абощо), які можуть зачіпати права та законні інтереси засудженого.

Засуджений викликається до суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. У разі тимчасової відсутності засудженого за місцем проживання повістка для передачі йому вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з ним проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Засуджений, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення. Якщо ж він перебуває в колонії, виклик суду оформлюється ухвалою суду, оскільки з колонії засуджений, що виявить бажання прибути до суду, має бути заздалегідь етапований до СІЗО, а вже звідти – до місця розгляду справи.

Частина 8 ст. 135 КПК передбачає, що особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше, ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. У випадку встановлення КПК строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом. Для засудженого, який перебуває під вартою, повідомлення/виклик має бути здійснений завчасно, щоб його встигли етапувати до проведення тих чи інших процесуальних дій. Таким чином, для належної реалізації засудженим його процесуального статусу до передбачених КПК трьох днів потрібно додавати час, необхідний для забезпечення явки особи у судові засідання.

3. Право оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Прикладом реалізації цього права може бути оскарження засудженим чи його захисником ухвали суду про відмову у застосуванні умовно-дострокового звільнення. В апеляції вони можуть зазначити обставини, які не були досліджені судом, докази, які не подавалися суду (із зазначенням причин цього).

Відповідно до ч. 5 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання зупиняє виконання цієї ухвали. З цим положенням погодитись не можна. Адже якщо при розгляді справи в суді першої інстанції щодо обвинуваченого, який утримується під вартою, приймається рішення про виправдання, звільнення від відбування покарання, засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, ухвалення вироку без призначення покарання, то така особа звільняється в залі судового засідання. До того ж незалежно від того, чи буде таке рішення оскаржене в апеляційному порядку (а отже, можливо, скасоване). Про це ж саме йдеться в ч. 3 ст. 534 Кримінального процесуального кодексу України: «Виправдувальний вирок або судові рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варти, виконуються в цій частині негайно після їх проголошення в залі судового засідання».

Чому ж тоді засуджений, до якого застосовується умовне, дострокове, але все ж звільнення від відбування покарання не отримує свободу негайно? Права та законні інтереси особи повинні все ж мати перевагу над кон'юнктурними інтересами. Навіть якщо апеляційна чи касаційна інстанція погодиться з доводами відповідно апеляції чи касації і визнає рішення суду про умовно-дострокове звільнення від покарання незаконним і скасує його, для цього випадку можна передбачити норму, що засуджений продовжує відбувати

покарання в частині, що залишилась, в загальному порядку після його взяття під варту чи затримання.

Не менш важливим є право засудженого знати про оскарження судових рішень іншими учасниками кримінального процесу. Призначення покарання за кількома вироками рішення, яке задовільняє засудженого, може не задовольняти прокуратуру. Важливим правом засудженого при цьому є його особиста присутність під час розгляду такого питання. Зокрема, у кримінальному провадженні Н., яка розглядалась Московським районним судом м. Харкова, засуджений був присутній при розгляді справи, яка зрештою була позитивно вирішена на його користь. У цьому кримінальному провадженні орган виконання покарань звернувся до суду з поданням, в якому зазначив, що в ході винесення останнього вироку суду не було відомо про наявність першого за часом вироку, який не був виконаний. Просив суд про застосування покарання за наявності кількох вироків або роз'яснення судового рішення. Вироком Київського районного суду м. Харкова від 01.11.2012 року Н. був засуджений за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 186 КК України до покарання у вигляді позбавлення волі строком на чотири роки, а на підставі ст. ст. 75, 76 КК України Н. був звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком три роки. Вироком Московського районного суду м. Харкова від 25.07.2013 року Н. був засуджений за ч. 2 ст. 185 КК України до покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки і звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки. Суд відмовив у задоволенні подання начальника Московського районного відділу КВІ, вмотивувавши своє рішення тим, що оскільки за обома вироками Н. був звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком, застосування покарання за наявності кількох вироків за правилами ст. 71 КК України є неможливим, вирок Московського районного суду м. Харкова від 25.07.2013 року відносно Н. може бути лише переглянутий за нововиявленими обставинами [273].

Далі буде проаналізовано зміст тих основних прав, які мають певні особливості у їх реалізації засудженим у ході виконання вироку.

1. Право брати участь у судовому засіданні. Детальніше питання про участь засудженого в судовому розгляді досліджувалося у підрозділі 2.2. нашої роботи.

Зупинимось лише на особливостях реалізації даного права на етапі виконання вироку. Засуджений, який належно повідомлений про час та місце судового засідання, має право брати участь у цьому судовому засіданні. Водночас тут проявляється диспозитивність у кримінальному процесі – неприбуття в судове засідання засудженого, якого було належним чином повідомлено про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або засуджений повідомив про поважні причини неприбуття.

Безпосередня участь засудженого у судовому засіданні – це водночас і необхідна передумова для реалізації інших його прав: згаданого вище права на відвід судді, на заявлення клопотань про проведення експертизи, на залучення спеціаліста, права задавати питання учасникам судового провадження тощо. Доки триває судовий розгляд, засуджений, будучи присутнім у судовому засіданні, певною мірою може впливати на його хід, що сприятливо відображається на реалізації його статусу.

Досить часто засуджені заявляють відводи прокурорам з мотивів, що ті брали раніше участь у провадженнях щодо них. І практично завжди такі клопотання судом залишаються без задоволення. Наприклад, як типову справу можна навести таку. В провадженні Самарського районного суду м. Дніпропетровська розглядалось клопотання засудженого про умовно-дострокове звільнення. В судовому засіданні засуджений заявив відвід прокурору, що брав участь у судовому розгляді, оскільки він раніше був задіяний участь у розгляді цього провадження. Вислухавши думку захисника засудженого, яка підтримала заяву про відвід, а також представника адміністрації виправного закладу, що покладався на розсуд суду, суд прийшов

до висновку про те, що заява засудженого про відвід прокурора задоволенню не підлягає, оскільки згідно з ч. 2 ст. 77 КПК України попередня участь прокурора у цьому ж кримінальному провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанції, у провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України як прокурора не є підставою для його відводу. На підставі викладеного суд ухвалив відмовити в задоволенні заяви засудженого про відвід прокурора [274].

Проте у судовій практиці можна знайти і задоволені клопотання засуджених про відвід. Зокрема, у провадженні, що розглядалось Колегією суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Івано-Франківської області засуджений у своїй заяві спирався на те, що суддя Д. вже брав участь у розгляді даної справи по суті і вже висловив свою думку відносно неї, а тому на його думку цей суддя міг бути не об'єктивним та упередженим в ході повторного розгляду даної справи. Вислухавши думку учасників апеляційного розгляду, колегія суддів завважила заявлений відвід як підставний, оскільки ст. 54 КПК України (в редакції 1960 року) суддя не може брати участь у розгляді кримінальної справи при наявності обставин, які викликають сумнів у його об'єктивності. Як вбачалось з матеріалів справи ухвалою апеляційного суду від 17 червня 2010 року був скасований вирок Городенківського районного суду по даній справі і направлений на повний судовий розгляд. Головуючим суддею був суддя Д., який висловив свою думку по даній кримінальній справі. У зв'язку з цим колегія суддів завважила, що з метою запобігання побоювання заявника (засудженого) щодо об'єктивності і безсторонності судді під час розгляду цієї апеляції, заяву про відвід слід задоволити [372].

2. Право бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення. Це право більш детально розглядалось в підрозділі 1.1 дисертації. В контексті аналізованої стадії можна звернути увагу на наступні особливості. Враховуючи, що пам'ятка про права засудженого (про яку вже обґрунтовувалась пропозиція раніше) до цього вже

має бути вручена, суддя має оголосити засудженому його права, запитати, чи зрозумілі йому ці права, роз'яснити, за необхідності, зміст прав, з'ясувати, чи вручена засудженому пам'ятка про права засудженого. У випадку якщо виявиться, що пам'ятка засудженому не вручена, йому має бути вручено таку пам'ятку невідкладно.

3. Право на захист. Це право у стадії виконання вироку включає для засудженого право мати захисника на першу вимогу (навіть якщо він раніше відмовився від захисника) і побачення з ним без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату. Щодо реалізації названого права, практика свідчить про фактичну неможливість його реалізації, а також про існування багатьох способів перешкоджання засудженому в користуванні цим правом. Покарання у виді позбавлення волі, як визначено у Кримінальному кодексі України, полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Отже, одною з основних ознак покарання даного виду, є саме ізоляція. Позбавлення волі визначає застосування до засудженого доволі вагомих правообмежень, здатних суттєво змінити правовий статус особи. Найбільш вагомим елементом ізоляції є обмеження спілкування засудженого з особами, що перебувають на свободі, за межами установи виконання покарань. КВК передбачає можливість спілкування засуджених з рідними, завдяки яким вони в окремих випадках можуть реалізувати право на правову допомогу (саме рідні можуть знайти адвоката або звернутися до правозахисних організацій). Однак контакти з рідними значно обмежені (побачення та телефонні дзвінки надаються у певній кількості; доставляння листів потребують часу), з огляду на що особи, що перебувають в місцях позбавлення волі не зможуть отримати правову допомогу оперативно та своєчасно. І ще складніше отримати

необхідну правову допомогу особам, які не мають рідних або не підтримують з ними контакт, а також тим, які через фізичні або інші вади не здатні на самостійні дії. Це нагадує «замкнуте коло»: адміністрація установи виконання покарань має можливість, але не зобов'язана законом забезпечити реалізацію права на правову допомогу (простіше – підшукати та забезпечити спілкування засудженого з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права), засуджений – має таке право, але об'єктивно не може цього зробити через перебування в умовах ізоляції та необхідність здійснювати всі дії через адміністрацію. Тому норма про правову допомогу залишається «мертвою», а засуджені – незахищеними, в тому числі й від свавілля адміністрації. Можливо, саме тому кримінально-виконавча служба України залишається чи не єдиною структурою, що жодного разу не піднімала питання про необхідність створення механізму та врегулювання порядку оплати безкоштовної правової допомоги засудженим [276].

4. Право збирати і подавати суду докази. Це право може бути реалізоване засудженим у ході розгляду будь-яких питань, що стосуються його прав та законних інтересів. Збирання та/чи подання доказів засудженим може бути спрямованим на встановлення різних фактів, що мають юридичне значення.

Зокрема, у випадку вирішення питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою засуджений має право брати участь у доказуванні не лише факту хвороби, а й характеристики його поведінки, вимагаючи надати документи, які б свідчили про відсутність стягнень, оспорювати негативні дані, що не відповідають дійсності. Адже лише активна діяльність сторін, спрямована на доведення своїх правових позицій перед судом, зможе розкрити поняття змагальності не у статиці, а в динаміці процесу реалізації цього принципу [277, с. 199].

При розгляді питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою серед доказів центральне значення може відігравати висновок лікарської комісії. При призначенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи засуджений чи його представник (захисник чи законний

представник) також мають право пропонувати питання, які мають бути поставлені експерту. Проте ці питання можуть бути і не включені до ухвали про доручення проведення експертизи, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження, або не мають значення для судового рішення. Таке рішення судді має бути обґрунтоване і викладене письмово в ухвалі.

Докази, що подаються у ході вирішення судом питання про звільнення засудженого від відбування покарання, можуть свідчити про характер і тяжкість вчиненого злочину, дані про особу засудженого та про інші обставини, на підставі чого приймається рішення про звільнення від покарання та його відбування [278]. Так, наприклад, Ч. був засуджений 23.09.2011 року Солом'янським районним судом м. Києва за ч. 2 ст. 309 КК України до 3 років позбавлення волі. Засуджений внаслідок захворювання на туберкульоз легенів прибув 21.07.2012 р. на лікування до спеціалізованої туберкульозної лікарні при Жовтневській ВК (№17). За висновком спеціальної лікарської комісії, у засудженого була виявлена хвороба СНІД 4 стадії. За поданими до суду матеріалами засуджений характеризувався задовільно, заохочень та стягнень не мав. Заходи медичного характеру відвідував, зауважень з боку медичних працівників не надходило. Одночасно вказувалося, що засуджений зовнішньо не завжди охайний, участі у реалізації програми диференційованого впливу не брав. Правил поведінки та розпорядку дня дотримувався під контролем адміністрації. За висновком характеристики, за час відбування покарання не став на шлях виправлення.

Представники колонії, спеціальної лікарської комісії та прокурор проти задоволення клопотання не заперечували. Представник спостережної ради та засуджений у судові засідання не прибули, останній надав заяву про розгляд подання за його відсутності. Судом ухвалено провести розгляд подання за їх відсутності, у т. ч. з огляду на утримання засудженого в умовах ізоляції від суспільства та неможливість бути присутнім у судовому засіданні за станом здоров'я. Судом ухвалено рішення про звільнення засудженого від покарання на не відбуту його частину в 1 рік 8 місяців та 4 дні [279].

Особливе значення для охорони законних інтересів засудженого має захист конфіденційної інформації під час оголошенні висновків судово-психіатричних експертиз. Враховуючи положення ст. 6 Закону «Про психіатричну допомогу» та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. № 46/119 «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» [280] щодо конфіденційності відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання психіатричної допомоги, Пленум Верховного Суду України рекомендував судам заслуховувати висновки судово-психіатричних експертиз у закритих судових засіданнях [281].

Засуджений має необмежене право на звільнення від відбуття покарання через хворобу, навіть якщо суд відмовив у звільненні засудженого з цієї підстави, але згодом стан здоров'я засудженого погіршився. Тому відповідні докази можуть подаватись і надалі. На підставі відповідного висновку комісії подання про звільнення від відбуття покарання повторно надсилається до суду незалежно від часу, який сплинув з дня винесення судом рішення про відмову.

5. Право брати участь у проведенні процесуальних дій. Це право особливо може бути важливим для засудженої особи, якщо певне питання залежить від дискретних повноважень суду. Зокрема, це стосується звільнення відбування покарання засуджених вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Безпосередня участь засудженої особи у проведенні процесуальних дій може краще допомогти встановити необхідні юридичні факти. Для вирішення питання про звільнення від відбування покарання вагітних засуджених і засуджених, які мають дітей віком до трьох років такими юридичними фактами є:

1) наявність вагітності, що повинна мати місце під час відбування покарання або народження в цей самий період дитини;

2) засудження до такого покарання як обмеження волі або позбавлення волі, крім засуджених до позбавлення волі за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини на строк більше п'яти років;

3) встановлення судом недоцільності тримання таких засуджених у місцях позбавлення волі у зв'язку з вагітністю або народженням дитини.

Застосування названої підстави зміни у статусі засудженої пов'язаний з виникненням особливих передумов психологічних змін особи. Вплив на психіку засудженої особи розглядається як один із шляхів запобігання вчинення злочину, альтернативно до позбавлення засудженого фізичної можливості вчиняти злочин, погрози застосування покарання за вчинений злочин, запобігання під час відбування покарання [282, с. 47–48].

Як правильно вказує В. О. Попелюшко, засуджений до позбавлення волі у випадках, що розглядаються, у справі про злочин, вчинений іншою особою, не перебуває у статусі засудженого. Він є свідком, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, спеціалістом, експертом чи іншим суб'єктом процесу, з участю якого є потреба провести слідчі чи судово-слідчі дії. Тому в таких випадках повинні неухильно дотримуватися ті його процесуальні права, у якому процесуальному статусі він потрібен слідчому та суду, а порядок виклику його у цьому статусі мусить бути врегульований в нормах закону про досудове слідство та судовий розгляд кримінальних справ, а не в нормах про виконання судових рішень [255, с. 103].

Якщо тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі чи в тюрмі або переведення його з виправно-трудової установи в слідчий ізолятор чи в тюрму були необхідні у зв'язку з розглядом справи в суді, ці питання вирішувались судом, в провадженні якого знаходиться справа [122].

Усі подібні питання за КПК 2012 року вирішуються місцевим судом, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок.

Одним з можливих випадків, коли є потреба залишити засудженого в слідчому ізоляторі або перевести туди, є розслідування жорстокого поводження з ув'язненими. У таких ситуаціях засуджені мають визнаватись потерпілими і реалізація їх подвійного статусу є ускладненою. Зокрема, аналіз практики Європейського суду з прав людини у подібних справах виявляє однією з проблем в ході проведення слідства відсутність доступу для заявників

чи родичів можливих жертв до засобів правового захисту, включаючи неможливість отримати інформацію про хід чи результати слідства і відсутність подібної інформації, або ж затримки у наданні інформації подібного характеру [283, с. 102]. Реалізувати права та обов'язки засудженого у новому статусі має сприяти ефективна правова допомога.

6. Право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо. Право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій може, наприклад, реалізуватись при вирішенні питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою. Без висновку лікарської комісії матеріали щодо засудженого не можуть бути направлені до суду. Тому важливо передбачити у нормах Кримінального процесуального чи Кримінально-виконавчого кодексу України право засудженого вимагати проведення огляду лікарською комісією, проведення повторного огляду комісією в іншому складі, оскаржувати бездіяльність адміністрації кримінально-виконавчої установи щодо відмови в організації лікарського огляду. Названі пропозиції сприятимуть наступній реалізації законних інтересів засудженого в порядку кримінального судочинства.

Передбачене в матеріальних нормах примусове лікування має застосовуватись лише у тому випадку, якщо засуджений відмовляється від лікування добровільно. Ні у кримінальному, ні у кримінальному процесуальному законі можливості для засудженого добровільно пройти лікування взагалі не передбачено. Проте така можливість закріплена в Кримінально-виконавчому кодексі. У статті 8 КВК серед прав засуджених передбачено, що засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від вказаних захворювань. Тому спочатку засудженому має бути запропоновано пройти курс лікування у добровільному порядку.

Пропонується також, щоб засуджений мав право заявити клопотання про проведення такої дії добровільно у строк, який міг би визначити суд.

Реалізація права на добровільне лікування залежить від особливостей статусу засудженого. Особи, засуджені до покарання, не пов'язаного з обмеженням чи позбавленням волі, можуть безперешкодно здійснити добровільне лікування. Засуджені до обмеження волі мають право на короткочасні виїзди за межі виправного центру за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку. Направлення засуджених до лікувальних закладів визначається згідно з порядком обслуговування населення органами охорони здоров'я.

Щодо конституційно-правового регулювання примусового лікування, то цікавим є такий аспект. Примусове лікування – це фактично обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України). Відповідно до ч. 1 ст. 64 Конституції конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Обмеження права на свободу та особисту недоторканність передбачені тільки у виді арешту чи тримання під вартою, інших винятків в Основному законі країни не передбачено. Більше того, у статті 64 Конституції серед прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану, вказана і стаття 29. Враховуючи це, питання конституційності застосування до засудженого примусового лікування залишається більш, ніж дискусійним. Тому свобода розсуду засудженого щодо клопотання про добровільне виконання лікування, визнаного судом як необхідного, має бути тут розширена.

Право заявляти клопотання про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо за змістом не відрізняється від цього права, яке реалізується на інших стадіях кримінального процесу і розглянуто нами у попередніх розділах дисертації.

7. Право користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави. Про це право уже йшлося у підрозділі 1.1 цієї роботи, проте у стадії виконання вироку у засудженого, особливо якщо він реально відбуває покарання, пов'язане з позбавленням волі, можуть виникнути певні труднощі.

Право на безоплатний переклад передбачене в підпункті *e* пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. як складова гарантій справедливого правосуддя, і очевидно що поширюється і на розгляд у судовому порядку різних питань щодо засудженого. Європейський суд з прав людини широко тлумачить право на безоплатну допомогу перекладача у тих випадках, коли обвинувачений не розуміє мови, якою послуговується суд. У справі Людике, Белкацем і Коц проти Федеративної Республіки Німеччини (1978) Суд ухвалив рішення про те, що це положення прийнятне для «всіх документів або висловлювань під час судового процесу, ... які обвинуваченому необхідно розуміти, щоб скористатися своїм правом на справедливий судовий розгляд». Пізніше суд уточнив це положення, визначивши окремі документи, які мають бути обов'язково перекладені (усно або письмово) за рахунок держави: пред'явлене обвинувачення, підстави для арешту та матеріали судового розгляду [284]. Відповідно, для засудженого особливе значення можуть мати матеріали судового розгляду, зокрема, судові рішення, яке стосується його інтересів.

Зазначена вище практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що сама особа повинна розуміти суть всіх аспектів своєї справи. Проте у справі Камасинського (1989), у якій адвокат, що водночас був і кваліфікованим перекладачем з англійської мови, Суд не знайшов порушення положень підпункту *e* пункту 3 статті 6 [285].

Засудженому копії документів надаються на його клопотання безкоштовно. КПК не обмежує обсяг запитуваних документів. Копії документів, запитувані засудженим, що перебуває в місцях позбавлення волі,

надсилаються йому за місцем відбування покарання. Таким чином, засуджений продовжує реалізувати свої права та законні інтереси навіть перебуваючи в ув'язненні (подавати касаційні скарги, заяви про перегляд справи, звертатись до Європейського суду з прав людини). Не виключаються при цьому зловживання засудженим своїм правом. Наприклад, засуджений Нетішинським міським судом до довічного позбавлення волі А. заявив у 4-х клопотаннях про отримання копій справи у 3-ох томах (майже 700 сторінок), а за деякий час повторно звернувся з клопотанням про отримання копій справи мотивуючи тим, що він втратив попередні надіслані йому матеріали [286]. Проте законодавчі обмеження права на отримання копій документів є неприпустимими.

8. Право висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження. Таке право може бути реалізоване, наприклад, у випадку заперечення проти внесеного органом кримінально-виконавчої системи подання до суду про направлення засудженої особи для відбування покарання, призначеного вироком. Таке заперечення буде дієвим, якщо особа насправді не порушувала передбачені для неї законом обов'язки, або ж, наприклад, вчинила менше трьох адміністративних правопорушень, за які до неї застосовувались стягнення, або ж вчинила три та більше адміністративні правопорушення, але адміністративні стягнення застосовувались до неї лише раз чи два. Також обґрунтованим буде заперечення засудженої особи, що вчинення нею конкретних адміністративних правопорушень не свідчить про її небажання стати на шлях виправлення. Адже визначення небажання засудженого стати на шлях виправлення – це питання оцінки судом, який має врахувати характер, системність (а не просто сукупність) порушень, ставлення особи до них (умисне чи необережне) тощо.

Висловлення в судовому засіданні своєї думки засудженим щодо клопотань інших учасників судового провадження може мати місце з приводу будь-яких клопотань, що заявляються учасниками судового провадження.

Цьому праву кореспондує обов'язок судді з'ясувати думку засудженого з приводу заявлених клопотань.

У випадку розгляду питання про звільнення засудженого від покарання за хворобою відсутність представників адміністрації кримінально-виконавчої установи у випадку подання про звільнення від відбування покарання не є перешкодою для реалізації законних інтересів засудженого, оскільки їх позитивна позиція уже викладена в поданих документах. Як слушно зауважив про суб'єктивне право засудженого Р. Лемак, воно характеризується забезпеченістю: правова норма не тільки визначає юридичну можливість поведінки засудженого, а й зобов'язує адміністрацію колонії поводитись належним чином [287, с. 71].

Згідно з нормами Кримінально-процесуального кодексу України (1960 року) начальник виправно-трудової установи чи слідчого ізолятора на вимогу суду повинен був забезпечити явку в судове засідання для участі в розгляді подання представника адміністрації установи та представника комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого (ст. ст. 408, 409, 411). Тепер же про час і місце розгляду клопотання чи подання орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого, повідомляються, але неприбуття представника адміністрації в судове засідання не перешкоджає проведенню судового розгляду. Винятком є повідомлення особою про поважні причини неприбуття або визнання їх участі судом обов'язковою. Таким чином засуджений навіть у випадку відсутності представників адміністрації установи, будучи присутнім у судовому засіданні, може висловити свою думку з приводу заявлених адміністрацією клопотань. Якщо ж засуджений не планує бути у судовому засіданні, він може реалізувати це право, виклавши свою позицію у письмовій формі (наприклад, у формі заяви чи клопотання про підтримку подання адміністрації про звільнення від покарання).

Обов'язків у засудженого, як це було досліджено у підрозділі 1.1 цієї роботи, є небагато. Разом з тим, у ході виконання вироку процесуальний

статус засудженого також включає певні обов'язки. На цьому етапі кримінального провадження засуджений має такі загальні обов'язки у кримінальному провадженні, як: 1) прибути за викликом до суду; 2) підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду, додержуватися порядку в судовому засіданні, підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого в судовому засіданні.

Засуджений, який не утримується під вартою зобов'язаний прибути за викликом особисто, а якщо він відбуває покарання, пов'язане з позбавленням волі (чи очікує в СІЗО на відправлення до кримінально-виконавчої установи), особа викликається через адміністрацію місця ув'язнення. В останньому випадку обов'язок прибуття до суду покладається на відповідних посадових осіб.

Наслідками неприбуття за викликом засудженого є відкладення судового розгляду, призначення судом дати нового засідання і вживання заходів до забезпечення прибуття засудженої особи до суду. Суд також має право постановити ухвалу про привід та/або ухвалу про накладення на засудженого грошового стягнення.

За невиконання засудженим обов'язків настає юридична відповідальність: кримінально-процесуальна чи адміністративна. Про що нами вже було зазначено у підрозділі 1.1 дисертації.

Однією з важливих гарантій реалізації прав засудженого у ході виконання вироку, є обов'язки інших учасників кримінального провадження, зокрема тих, які виконують офіційну функцію. Як зазначив Т. О. Лоскутов, у випадку неможливості реалізувати свої законні інтереси учасники кримінального провадження можуть звертатися до слідчого, прокурора та суду задля захисту прагнень, що не суперечать положенням кримінального процесуального законодавства [288]. В теорії це називається «офіційний, посадовий захист» (третья складова захисту, поряд із самозахистом та діяльністю адвоката-захисника) – діяльність органів, яка виявляється у створенні передбачених законом процесуальних умов для використання особою та її захисником

наданих їм законом можливостей [247, с. 351]. Це важлива, хоч часто і дискретна, гарантія статусу засудженого.

Однією з гарантій є забезпечення прав засудженого судом. Для прикладу, активна позиція суду могла б мати істотне значення при умовно-достроковому звільненні від відбуття покарання. У п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 квітня 2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» зазначено, що суд може вирішити питання про повне або часткове звільнення засудженого від відбування додаткового покарання не тільки тоді, коли про це порушено питання у поданні органу, який відає виконанням покарання, а й за своєю ініціативою [289, с. 410]. Таке правозастосовче тлумачення ч. 1 ст. 81 КК України було важливою гарантією прав засудженого. Втім, якщо проаналізувати положення Кримінального процесуального кодексу України, подібне розуміння суперечить чинним процесуальним нормам. Відповідно до ч. 3 ст. 26 Кримінального процесуального кодексу України, суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його повноважень цим кодексом. Ч. 1 ст. 539 говорить про те, що питання, які виникають під час та після виконання вироку вирішуються судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом. Таким чином, ініціатива суду у пореформованому кримінальному судочинстві мінімізована. А отже, для звільнення засудженого від відбування додаткового покарання необхідне клопотання якщо не органу, який відає виконанням покарання, то принаймні засудженого чи його захисника. Тому роль цих суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, необхідність їх активної участі на цій стадії зростає. Уявляється, що позиція суду мала б бути більш активною, якщо це сприятиме реалізації прав засудженого.

У період умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання вона все ще залишається засудженою, хоч її статус істотно змінюється у бік пом'якшення обмежень, розширення прав та обов'язків. У цей період продовжується нагляд за поведінкою засудженого. Зокрема, в літературі висловлена пропозиція, що наглядові заходи повинні стосуватись обмеження місця роботи, проживання і пересування, на контакти з певними особами [290, с. 98]. Л. В. Брусніцин вважає, що таке правообмеження має бути застосоване для осіб в разі їх умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, при заміні покарання більш м'яким, при відстрочці відбування покарання та в інших випадках. Втім, суть таких обмежень статусу засудженого надто серйозна, а тому має оформлюватися виключно в судовому рішенні, з чіткою конкретизацією змісту та визначених судом меж. До речі, у французькій моделі інституту слідчого судді він уповноважений залежно від характеру справи призначити соціальну реабілітацію у в'язниці та випробування з наглядом [291, с. 345]. Тому активний суд може істотно змінювати статус засудженого, а якщо ці зміни є сприятливими для засудженого, то немає підстав їх не допускати.

Можна повністю погодитись з позицією, що засуджений не повинен ставати «заручником» неправильно зібраних і поданих адміністрацією кримінально-виконавчої установи до суду матеріалів [292, с. 154–155]. Для ефективної реалізації прав та законних інтересів засудженого варто було б передбачити в КПК України можливість повернення судом матеріалів адміністрації установи, яка виконує покарання, для додаткового доопрацювання, з вказівкою підстав повернення. Адже якщо подання про застосування умовно-дострокового звільнення було подане неякісно, а засуджений чи його захисник не змогли бути присутніми особисто під час судового засідання, щоб переконати суд в наявності необхідних підстав для застосування цього правового інституту, суд відмовить у задоволенні клопотання, а це несприятливо відобразиться на статусі засудженого.

У разі ж набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може мати місце не раніше, як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених, не раніше як через шість місяців. Засуджений, який сумлінно поводить себе та відповідно ставиться до праці, може розчаруватися в справедливості правосуддя, а тривалий термін до наступного перегляду з нешвидкими судовими процедурами може взагалі нівелювати соціальну та правову цінність цього інституту. Тим більше, що на практиці досить часто справи з умовно-достроковим звільненням завершуються позитивно для особи вже під кінець загального строку відбування покарання і не мають належного ефекту.

У випадку відсутності засудженого у судовому засіданні важливість діяльності інших учасників судового розгляду, що спрямована на реалізацію законних інтересів засудженого, зростає. Зокрема, в ході розгляду питань звільнення від відбування покарання за хворобою (у відповідності до ст. 84 КК) засуджений має дуже обмежений статус: він виключений з процесу ініціювання процесу їх розгляду. Подання про звільнення від покарання через хворобу вносить начальник установи, де засуджений відбуває покарання (ч. 5 ст. 154 Кримінального виконавчого кодексу України). Одночасно з поданням у суд направляються висновки лікарської комісії (у разі психічної хвороби – висновки спеціальної психіатричної експертної комісії, а у випадку іншої тяжкої хвороби – висновки спеціальної лікарської комісії) й особова справа засудженого. Знову ж таки, суд, а не засуджений може вимагати направити інші матеріали, які мають значення для вирішення питання про звільнення засудженого.

Гарантією прав засудженого може виступати участь у процесі спеціалістів. Зокрема, для більш об'єктивної оцінки стану виправлення засудженого і його відповідних показань у процесі застосування умовно-дострокового звільнення варто активніше залучати у кримінальний процес спеціалістів-психологів. Водночас є також і альтернативна позиція про те, що недостатній розвиток практики залучення у кримінальний процес спеціалістів-психологів може бути в перспективі подоланий завдяки подальшому зростанню психологічної підготовки працівників правозастосовчої юстиційної сфери (в тому числі прокурорів, суддів, адвокатів та ін.) [293, с. 195].

Після відбуття засудженим призначеного покарання зміни у його статусі можуть бути пов'язані з питаннями зняття чи погашення судимості, реабілітації.

Погашення судимості регулюється матеріальним законом (Кримінальним Кодексом). Погашення судимості засудженого відбувається автоматично, за досягнення передбачених законодавством умов, і означає припинення її статусу як засудженого і неврахування факту засудження у подальшому. Оскільки погашення судимості для особи означає сприятливі зміни у її статусі, вона може бути зацікавлена у спростуванні визнання її судимою у будь-яких суспільних правовідносинах.

Питання зняття судимості засудженому вирішується судом з урахуванням як матеріального (ст. 91 КК), так і процесуального закону (ст. 538 КПК).

У статті 538 Кримінального процесуального кодексу України передбачено, що після відбуття покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з особи за її клопотанням. Так само і відповідно до ст. 91 Кримінального кодексу України, якщо особа після відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК [294, с. 237], за умови, що минуло не менше половини цього строку.

Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання (ч. 1 ст. 90 КК) [248, с. 274]. До закінчення зазначених у ст. 89 КК строків суд може зняти судимість з особи, засудженої до позбавлення чи обмеження волі і яка відбула покарання, якщо вона довела своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці, і при цьому закінчилось не менше половини строку, зазначеного у статті 89 Кримінального кодексу [295, с. 313–315].

Розгляд питання про зняття судимості передбачений лише за клопотанням особи, яка відбула покарання. Коло суб'єктів звернення з клопотанням про зняття судимості все ж має бути розширене. Зокрема, сюди мають бути включені захисник, законний представник, прокурор. У разі подання клопотання чи подання цими суб'єктами особа, яка відбула покарання (колишній засуджений), має бути повідомлена про початок процедури зняття судимості.

Варто звернути увагу на поняття «зразкова поведінка особи» та «сумлінне ставлення до праці», які стосуються характеристики особи, яка відбула покарання.

Зразкова поведінка особи проявляється у стійких правомірних вчинках у побуті, колективі, спілкуванні з оточуючим середовищем, у додержанні норм моралі.

Сумлінне ставлення до праці включає своєчасне і належне виконання особою своїх професійних або виробничих обов'язків, суворе додержання умов праці і вимог виробничої дисципліни.

І саме додержання всіх вимог, що охоплюються цими двома поняттями, підтверджує наскільки ця особа виправилася.

Зняття судимості є правом, а не обов'язком суду. Тому, якщо з урахуванням обставин справи суд дійде висновку, що особа не довела свого виправлення, він вправі відмовити у достроковому знятті судимості [296, с. 513].

З моменту зняття судимості особа, яка до цього мала судимість, визнається не судимою, і всі правові наслідки, пов'язані з наявністю судимості, анулюються.

Якщо раніше після відбуття засудженим покарання у вигляді позбавлення волі судом могло вирішуватися питання про включення часу відбування виправних робіт до загального трудового стажу [297, с. 297], то тепер, відповідно до ст. 122 Кримінально-виконавчого кодексу України час роботи засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством.

Інші питання щодо колишніх засуджених (отримання паспорта, працевлаштування, забезпечення житлом тощо) вирішуються не в кримінальному процесуальному, а в адміністративному та іншому порядку, тому знаходяться поза предметом нашого дослідження.

З винесенням виправдувального вироку і набранням ним законної сили засуджений перестає бути засудженим, тому в межах предмету нашого дослідження можна звернути увагу лише на статус засудженого, який прагне реабілітації. Власне, цей статус врегульований у КПК України дуже скупо. Засуджений має право подати заяву про перегляд справи Верховним Судом України з підстав, передбачених ст. 445 КПК України. Відбуття покарання як і смерть засудженого не є перешкодами для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

Можна підтримати пропозицію роз'яснити право особи на реабілітацію у разі скасування вироку суду як неправосудного і у разі постановлення виправдувального вироку суд (суддя) в його резолютивній частині окремим пунктом має визнати за виправданою особою право на реабілітацію. Саме таке судове рішення буде підставою для початку процедури реабілітації та поновлення доброго імені й репутації незаконно засудженої особи, зокрема й реального відшкодування завданих збитків [298].

Привертає до увагу і інститут реабілітації у тому вигляді як він існує у Європейському Союзі. За своїм змістом і значенням для статусу засудженого він поєднує елементи реабілітації та зняття судимості. Громадяни країн ЄС, і тих що не входять до Євросоюзу, які були засуджені до кримінального покарання, мають право подати заяву на реабілітацію, тобто повне скасування покарання. У кожному суді є електронний архів, де зберігаються усі постанови суду, як ті що виправдали звинуваченого, так і ті, що засудили його в скоєнні злочину. У разі реабілітації кримінальне провадження засудженого буде повністю анульоване. Засуджені мають право отримати в суді сертифікат про судимості, у якому вказується можливі порушення закону, скоєні прохачем. Судова реабілітація полягає в анулюванні звинувачення у порушеннях закону, та вилучення його із сертифікату про судимості. Згідно із законом отримати реабілітацію можуть лише ті, хто з плином часу продемонстрував фактичні докази доброї поведінки, не вчинив інших злочинів, погасив витрати, пов'язані з його слуханням та можливі компенсації за завдані збитки [299]. Особа може подати заяву до Кримінального суду за місцем винесення вироку безпосередньо або через адвоката без спеціальних форм. Засудженому і його представнику ця процедура є безкоштовною.

Висновки до Розділу 3

Питання, що вирішуються судом у стадії виконання судових рішень і можуть впливати на статус засудженого, класифікуються залежно від часу їх вирішення, зокрема, це питання, що виникають: 1) після набрання вироком законної сили, але до фактичного звернення його до виконання; 2) у ході виконання вироку; 3) після виконання вироку. Також є питання, які можуть вирішуватись як до фактичного звернення до виконання, так і в ході виконання, оскільки їх виникнення не залежить від етапу проходження кримінального провадження.

Статус засудженого має свої особливості на кожному з етапів стадії виконання судових рішень (вироку, ухвали) – при зверненні судового рішення до виконання та фактичному виконанні судового рішення.

Засуджена особа в ході винесення судом апеляційної інстанції рішення про звільнення від відбування покарання, зміни покарання на таке, що не пов'язане з позбавленням волі, в разі ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання має бути негайно звільнена з-під варти. Враховуючи той момент, що набрання законної сили вирокom після його перегляду за апеляційною скаргою і звернення до виконання судового рішення віддалені у часі, потрібно передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України, що у випадках, коли суд (незалежно від інстанції) приймає рішення, передбачене в ст. 377 КПК України, він зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти, а якщо особа (в тому числі засуджений) на момент винесення рішення не перебувала в судовому засіданні, то має надіслати відповідному органу чи установі розпорядження з копією судового рішення.

Пропонується наступний перелік спеціальних прав, якими має бути наділений засуджений на етапі звернення вироку до виконання: на побачення з родичами; знати про звернення вироку до виконання; на роз'яснення вироку; звертатись до суду з вимогою про приведення вироку у відповідність з новими (зміненими) нормами Кримінального кодексу чи про звільнення від покарання, зокрема, з підстав набрання чинності закону про амністію. В ході виконання вироку та після виконання вироку: звертатися до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються прав, обов'язків чи законних інтересів засудженого; бути викликаним у судові засідання з повідомленням про час та місце розгляду клопотання (подання); оскаржувати в апеляційному порядку ухвалу суду, постановленої за наслідками розгляду клопотання (подання).

Проаналізовано зміст тих основних прав, які мають певні особливості у їх реалізації засудженим у ході виконання вироку.

Право на побачення засудженого з родичами (до направлення засудженого у місця позбавлення чи обмеження волі) варто врегулювати в процесуальному порядку, адже хоч особа ще не перебуває в місцях відбування покарання, обмеження її статусу вже набрали законної сили. Суд таким чином контролюватиме реалізацію згаданого права.

Доки вирок не виконано, інтерес засудженого може проявлятися у тому, щоб бути звільненим від відбування покарання у зв'язку з невиконанням вироку або навпаки – у тому, щоб швидше відбутися покарання з метою, щоб вважатися таким, що не має судимості, щоб судимість була швидше знята чи погашена.

Право клопотати до суду про роз'яснення вироку може бути реалізоване засудженим будь-коли, якщо виникне необхідність у роз'ясненні вироку, навіть після його виконання. Засуджений може оскаржити в апеляційному порядку як ухвалу про роз'яснення судового рішення, так і ухвалу про відмову у його роз'ясненні, незалежно від того чи звертався з клопотанням про роз'яснення особисто він чи інший учасник судового провадження.

Право звертатись до суду з вимогою про приведення вироку у відповідність з новими (зміненими) нормами Кримінального кодексу чи про звільнення від покарання, зокрема, з підстав набрання чинності закону про амністію. Таке право впливає зі змін матеріального закону, зокрема, у випадку, коли після винесення вироку суду нова кримінально-правова норма має зворотню дію

Обставини, що є підставою застосування відстрочки відбування покарання, можуть виникати і під час відбування покарання. Тоді продовження виконання вироку може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого. У подібних випадках доцільно було б передбачити можливість відстрочки відбування покарання засудженим у невідбутій частині.

Варто передбачити право засудженої особи (яка звільнена від відбування покарання за ст. 83 КК) чи її представника на звернення до суду з клопотанням

про звільнення від покарання після спливу принаймні половини строку, визначеного судом.

Важливою гарантією реалізації прав засудженого є його участь та участь його захисника в судовому засіданні при розгляді питання про звільнення від покарання за хворобою, особливо у випадку психічного захворювання, що підкреслене міжнародними нормами.

Зауважено щодо того, що примусове лікування – це фактично обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність, з якого сам Основний закон країни не передбачає винятків.

Безпосередня участь засудженого у судовому засіданні – це водночас і необхідна передумова для реалізації інших його прав. Доки триває судовий розгляд, засуджений, будучи присутнім у судовому засіданні, певною мірою може впливати на його хід, що сприятливо відображається на реалізації його статусу. Тому завчасне повідомлення засудженого про судовий розгляд сприяє реалізації його прав та законних інтересів.

Підтримано позицію щодо того, що засуджений до позбавлення волі у справі про інший злочин, вчинений іншою особою, не перебуває у статусі засудженого. Тому повинні неухильно дотримуватися ті його процесуальні права, у якому процесуальному статусі він перебуває у іншому кримінальному провадженні, а порядок виклику його у цьому статусі має бути врегульований не в нормах про виконання судових рішень, а в нормах КПК про досудове розслідування та судовий розгляд.

Кримінально-процесуальні обов'язки засудженого у стадії виконання судових рішень не відрізняються від його обов'язків як обвинуваченого: прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду; підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду, додержуватися порядку в судовому засіданні, підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого в судовому засіданні.

Гарантіями засудженого на етапі виконання судових рішень виступають обов'язки органів забезпечити його права.

Звільнення засудженого від покарання внаслідок декриміналізації має відбуватись у більш простому та прискореному порядку. Судовий розгляд цього питання має відбуватися у максимально короткі строки.

Розгляд питання про зняття судимості передбачений лише за клопотанням особи, яка відбула покарання. Коло суб'єктів звернення з клопотанням про зняття судимості має бути розширене, за рахунок включення сюди захисника, законного представника, прокурора. У разі подання клопотання чи подання цими суб'єктами особа, яка відбула покарання (колишній засуджений), має бути повідомлена про початок процедури зняття судимості.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження запропоновано нове вирішення теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із процесуальним статусом засудженого у кримінальному провадженні України. До найважливіших результатів належать такі висновки:

1. Під процесуальним статусом засудженого запропоновано розуміти закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність прав, обов'язків, відповідальності та гарантій прав засудженого, яка надає йому можливість ініціювати перегляд судового рішення у касаційному провадженні, провадженні у Верховному Суді України чи за нововиявленими обставинами, доводити власну позицію суду відповідної інстанції, що забезпечує його інтереси в разі такого перегляду, а також у стадії виконання судових рішень, що дає змогу засудженому реалізувати свої інтереси.

До складових елементів процесуального статусу засудженого належать: права, обов'язки, гарантії здійснення прав та відповідальність. Дослідження статусу слід проводити через призму поділу його елементів на *загальні*, якими засуджений володіє на усіх стадіях кримінального провадження, де є можливою його діяльність, та *спеціальні*, які притаманні його статусу лише на окремих стадіях чи навіть етапах стадій кримінального провадження.

2. Правове регулювання інституту засудженого у кримінальному процесі України пройшло складний і довготривалий шлях. Генезис статусу цього учасника кримінального провадження багато в чому детермінований особливостями державного устрою та суспільного ладу, які існували на території України у різні епохи та часи. Вперше номінально поняття «засуджений» починає фігурувати в Литовських статутах 1529, 1566, 1588 років. Більше норм щодо особи засудженого містив Статут кримінального судочинства 1864 року, який був чинний на території Російської імперії. Основні положення щодо процесуального статусу засудженого відображались ще у кодифікованих актах, які діяли на українських землях під час

перебування їх у складі Австро-Угорської імперії (Кримінальний процесуальний кодекс 1873 року). Про процесуальний статус засудженого можна вести мову лише в радянський період, в кримінально-процесуальних кодексах 1922, 1927 та 1960 років, де він набуває досконалішого правового регулювання.

3. До загальних прав засудженого, які він може реалізувати як учасник кримінальних процесуальних відносин належать: бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення; знати, у вчиненні яких кримінальних правопорушень його визнано винним; мати побачення із захисником з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; право не говорити нічого з приводу обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, давати показання з приводу обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; заявляти відводи; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; право користуватися рідною мовою (та пов'язані з ним права).

Загальними обов'язками засудженого у кримінальному провадженні є: обов'язок прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк, заздалегідь повідомивши про це; обов'язок підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду, а також дотримуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого в судовому засіданні.

Видами відповідальності засудженого за невиконання його процесуальних обов'язків може бути кримінальна процесуальна відповідальність, заходами якої є попередження, видалення із зали судового

засідання і накладення грошового стягнення, та адміністративна відповідальність, встановлена ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу.

Загальними гарантіями забезпечення прав засудженого у кримінальному провадженні є ті, що стосуються й інших учасників кримінального провадження: встановлення законодавцем загальних засад кримінального провадження; наявність у державного органу кореспондуючих обов'язків; процесуальна форма, відповідно до якої повинні діяти суд та інші суб'єкти, які здійснюють владні повноваження.

4. У касаційному провадженні засуджений має такі спеціальні права: 1) на оскарження судового рішення (рішень) в касаційному порядку; 2) на ознайомлення в суді з матеріалами кримінального провадження; 3) на зміну чи доповнення касаційної скарги та на відмову від неї; 4) на подання заперечень на касаційну скаргу іншого учасника; 5) на участь у касаційному розгляді; 6) на отримання копій судових документів. У провадженні у Верховному Суді України: 1) на подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України; 2) на участь у розгляді заяви; 3) на отримання копій ухвали. У провадженні з перегляду за нововиявленими обставинами: 1) на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами; 2) на відмову від заяви; 3) на участь у розгляді судом заяви; 4) на отримання копій судових рішень, що ухвалювалися за результатами перегляду. Кожне з цих прав має свої особливості реалізації.

Особливістю процесуального статусу засудженого у провадженнях з перегляду судових рішень є те, що коло його процесуальних прав є значно ширшим кола процесуальних обов'язків. У касаційному провадженні можна виділити один спеціальний обов'язок засудженого – з'явитися до суду касаційної інстанції, якщо суд визнає його участь обов'язковою, але цей обов'язок носить умовний характер. В інших видах проваджень відсутні

спеціальні обов'язки засудженого, а тому відсутня і юридична відповідальність за їх невиконання.

Також в усіх видах проваджень з перегляду судових рішень для засудженого діє спеціальна гарантія непогіршення становища, яка в кожному з проваджень має свої особливості.

З метою надання засудженому можливості вчасно та правильно скористатися правами у відповідних стадіях кримінального провадження пропонується видавати йому окремі пам'ятки: 1) з моменту набуття статусу засудженого після перегляду вироку судом апеляційної інстанції – разом із копією рішення суду видавати пам'ятку про правила оскарження судових рішень до суду касаційної інстанції, з переліком прав та обов'язків засудженого у цьому провадженні, даними про назву та адресу суду касаційної інстанції, роз'ясненням підстав для касаційного оскарження, а також уніфікованим орієнтовним бланком (зразком) касаційної скарги; 2) після перегляду судом касаційної інстанції – разом із копією рішення суду пам'ятку про правила звернення до Верховного Суду України, з даними про назву та адресу Верховного Суду України, роз'ясненням підстав та порядку звернення, переліком прав та обов'язків засудженого у цьому провадженні, а також орієнтовним уніфікованим бланком (зразком) заяви про перегляд судових рішень за кожною з підстав.

5. У стадії виконання судових рішень існує низка особливостей реалізації засудженим своїх прав при вирішенні окремих питань, пов'язаних з виконанням вироку.

Спеціальними правами, якими наділений засуджений на етапі звернення вироку до виконання є: 1) побачення з родичами; 2) знати про звернення вироку до виконання; 3) на роз'яснення вироку; 4) на звернення до суду з вимогою про приведення вироку у відповідність з новими (зміненими) нормами Кримінального кодексу чи про звільнення від покарання, зокрема, з підстав набрання чинності закону про амністію. В ході виконання вироку та після виконання вироку: 1) на звернення до суду з клопотаннями про

вирішення питань, які безпосередньо стосуються прав, обов'язків чи законних інтересів засудженого; 2) бути викликаним у судове засідання з повідомленням про час та місце розгляду клопотання (подання); 3) на оскарження в апеляційному порядку ухвали суду, яка постановлена за результатами розгляду клопотання (подання).

Проаналізовано зміст тих основних прав, які мають певні особливості у їх реалізації засудженим у ході виконання вироку.

Поки вирок не виконано, зацікавленість засудженого може проявлятися у тому, щоб бути звільненим від відбування покарання у зв'язку з невиконанням вироку або навпаки – у тому, щоб швидше відбути покарання для того, щоб вважатися таким, що не має судимості, щоб судимість була швидше знята чи погашена.

Право знати про звернення вироку до виконання має значення для усвідомлення засудженим початку тих обмежень його загально-правового статусу, що зумовлені покаранням. Також це має значення для реалізації й інших його прав, пов'язаних, зокрема, з погашенням чи зняттям судимості, реалізацією законного інтересу, що полягає у звільненні від покарання за давністю виконання обвинувального вироку.

Право клопотати до суду про роз'яснення вироку може бути реалізоване засудженим будь-коли, якщо виникне необхідність у роз'ясненні вироку, навіть після його виконання. Засуджений може оскаржити в апеляційному порядку як ухвалу про роз'яснення судового рішення, так і ухвалу про відмову у його роз'ясненні, незалежно від того чи звертався з клопотанням про роз'яснення особисто він чи інший учасник судового провадження.

Право звертатись до суду з вимогою про приведення вироку у відповідність з новими (зміненими) нормами Кримінального кодексу чи про звільнення від покарання з підстав набрання чинності закону про амністію. Таке право впливає зі змін матеріального закону, зокрема, у випадку, коли після винесення вироку суду нова кримінально-правова норма має зворотню дію.

Засуджений, до якого застосовується умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, повинен отримувати свободу негайно. Коли ж судові рішення буде скасоване, можна передбачити, що засуджений продовжує відбувати покарання в частині, що залишилась, в загальному порядку після його взяття під варту чи затримання.

Звільнення засудженого від покарання внаслідок декриміналізації має відбуватись у більш простому та прискореному порядку, а судовий розгляд цього питання повинен відбуватися у максимально короткі строки.

Розгляд питання про зняття судимості передбачений лише за клопотанням особи, яка відбула покарання, відтак коло суб'єктів звернення з таким клопотанням має бути розширене за рахунок включення захисника, законного представника, прокурора. У разі подання клопотання особою, що відбула покарання чи подання вищеназваними суб'єктами особа, яка відбула покарання (колишній засуджений), має бути повідомлена про початок процедури зняття судимості.

Процесуальні обов'язки засудженого у стадії виконання судових рішень не відрізняються від його загальних обов'язків.

Однією з важливих гарантій реалізації прав засудженого у ході виконання судових рішень, є обов'язки інших учасників кримінального провадження сприяти в реалізації прав засудженого: судом, спеціалістами.

6. За результатами дослідження слід внести пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального закону, зокрема:

1) ч. 1 ст. 425 КПК України викласти у такій редакції: «Касаційну скаргу мають право подати: 1) засуджений; 1-1) законний представник чи захисник засудженого – у частині, що стосується покращення становища засудженого»; (і далі за текстом статті);

2) розширити можливості підготовки та подання засудженим заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави неоднаковості судової практики шляхом збільшення строків, протягом яких може бути реалізоване це право;

3) передбачити у ст.ст. 453, 466 КПК України норму про те, що у разі подання засудженим клопотання про його участь у судовому розгляді, така участь має визнаватися обов'язковою;

4) ч. 1 ст. 460 КПК України доповнити нормою: «Близькі родичі та члени сім'ї засудженого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації»;

5) у процесуальному порядку врегулювати право засудженого на побачення з родичами (до направлення його у місце позбавлення чи обмеження волі);

6) передбачити можливість відстрочки відбування покарання засудженим у невідбутій частині;

7) встановити право засудженої особи (яка звільнена від відбування покарання за ст. 83 КК України) чи її представника на звернення до суду з клопотанням про звільнення від покарання після спливу принаймні половини строку, визначеного судом.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Кафедра правосуддя та кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. І Малиновського Національного університету "Острозька академія" проводить дослідження реалізації процесуального статусу засудженого у кримінальному провадженні України. Опитування в якому пропонується взяти участь, є абсолютно анонімним. Тому прохання бути максимально відвертими і щирими при відповідях на запитання.

На Вашу думку, з якого моменту особа повинна набувати статусу засудженого?

- а) з моменту проголошення вироку; 30%
- б) з моменту вручення копії обвинувального вироку суду;
- в) з моменту набрання обвинувальним вироком законної сили; 70%
- д) Ваш варіант _____

Чи підтримуєте Ви рішення про передачу повноважень суду щодо визначення виду кримінально-виконавчої установи Державній пенітенціарній службі України:

- а) так, вид кримінально-виконавчої установи повинна визначати Державна пенітенціарна служба України; 25%
- б) ні, вид кримінально-виконавчої установи повинен визначати суд; 73%
- в) Ваш варіант відповіді _____

Чи оскаржували Ви постановлений вирок суду і до якої інстанції:

- а) до суду апеляційної інстанції; 28%
- б) до суду касаційної інстанції; 19%
- в) до Верховного суду України; 10%
- г) до Європейського Суду з прав людини; 4,5%
- д) не оскаржував взагалі. 34%

Чи користувались Ви послугами захисника (адвоката):

- а) ні, не запрошував; 27%
- б) так, запросив сам; 21%
- в) за проханням захисник мені був призначений; 52%
- г) Ваш варіант _____

Чи ознайомлювались Ви з матеріалами кримінального провадження:

- а) так, ознайомився в повному обсязі; 46%
- б) лише частково; 42%
- в) Ваш варіант _____

ПРОПОЗИЦІЇ ПРО ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

1) Частина першу статті 425 викласти у такій редакції: «Касаційну скаргу мають право подати:

1) засуджений;

1-1) законний представник чи захисник засудженого – у частині, що стосується покращення становища засудженого»; (і далі за текстом статті);

2. Частина першу статті 447 змінити і викласти у такій редакції: «Заява про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 1 або 2 частини першої статті 445 цього Кодексу, подається протягом **одного року** з дня ухвалення судового рішення, стосовно якого заявлено клопотання про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження підстави, передбаченої пунктом 1 або 2 частини першої статті 445 цього Кодексу, якщо воно ухвалено пізніше».

3. Частина першу статті 460 доповнити такою нормою: «Близькі родичі та члени сім'ї засудженого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації».

4. Частина другу статті 466 доповнити такою нормою: «Якщо засудженим подано клопотання про його участь у судовому розгляді, така участь має визнаватися обов'язковою».

5. Розділ VIII «Виконання судових рішень» доповнити: статтею 534-1 «Право на побачення з засудженими» і викласти в такій редакції: «До звернення вироку до виконання головуючий в судовому засіданні у кримінальному провадженні чи голова суду надає на прохання близьких родичів, членів сім'ї засудженого, що утримується під вартою, можливість побачення з ним».

6. Пункт перший частини статті 537 після слів «про відстрочку виконання вироку» доповнити таким положенням: «під час відбування засудженим покарання у частині невідбутого покарання».

Додаток В

Результати узагальнення кримінальних проваджень місцевих судів ³

№ п\п		Кількість справ	% від кількості справ	
1.	Загальна кількість узагальнених проваджень	100	100%	
2.	Кількість проваджень, у яких судом ухвалений обвинувальний вирок	86	86%	
3.	Обвинувальні вироки ухвалені у підготовчому провадженні на основі угоди:	41	41%	
	під час судового розгляду:	45	45%	
4	Кількість ухвалених обвинувальних вироків	з призначенням покарання:	81	81%
		без призначення покарання:	5	5%
5.	Кількість проваджень, у яких судом ухвалений виправдувальний вирок	4	4%	
6.	Кількість проваджень, які були переглянуті судами за нововиявленими обставинами	6	6%	

³ Острозького, Здолбунівського місцевих судів Рівненської області, Нетішинського і Шепетівського місцевих судів Хмельницької області, Ленінського районного суду м. Полтави за 2014 -2015 роки

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001–2010 роках : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
2. Дивні особливості пенітенціарної статистики у 2014 році. Тюремний портал. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/articles/1424379272>.
3. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zasudzhenyj>.
4. Коментар до Конституції України / В.Б. Авер'янов, В.Ф. Бойко, В.І. Борденюк та ін.; Гол. ред. колегії В.Ф. Опришко. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 157.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
7. Городовенко В.В. Правові наслідки тлумачення терміна «засуджений» для правильності призначення покарань на підставі ч. 4 ст. 70 або ч. 1 ст. 71 Кримінального кодексу України [Текст] / В.В. Городовенко, В.М. Білоконєв // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 5. – С. 75–88.
8. Кримінально-виконавче право України: підруч. / За заг. ред. О.М. Джужи. – К., Атіка, 2009. – 642 с.
9. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я. Сухарев. – М.: Советская энциклопедия. – 1987. – 528 с.

10. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко [та ін.] за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

11. Михайленко О. Соціологічні дослідження щодо засуджених до позбавлення волі / О. Михайленко, Н. Бородовська // Вісник прокуратури. – 2007. – № 5. – С. 70–75.

12. Бородовська Н.О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу особи, засудженої судами України до позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Бородовська Наталія Олександрівна. – К., 2006. – 20 с.

13. Габлей Н.Г. Підстави набуття особою кримінально-процесуального статусу виправданого / Н.Г. Габлей // Прикарпатський юридичний вісник. – 2011. – Вип.1 – С. 224–233.

14. Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Крижанівський Віктор В'ячеславович. – К., 2007. – 20 с.

15. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Костюченко Олена Юріївна. – К., 2005. – 18 с.

16. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : монографія / О.Ю. Костюченко – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 182 с.

17. Кіцен Н.В. Загальні умови перевірки вироків, постанов, ухвал суду, які не набрали законної сили : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Кіцен Наталія Валентинівна. – Одеса, 2011. – 20 с.

18. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

19. Попелюшко В.О. «Мала» судова реформа та захист прав громадян: навч. посібн. / В.О. Попелюшко. – К.: Кондор, 2006. – 236 с.
20. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: моногр. / В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
21. Перлов И.Д. Право на защиту: учебн. пособие / И.Д. Перлов. – М.: Знание, 1969. – 80 с.
22. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського суду з прав людини / В.Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1. – С. 1–23. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11nvtzpl.pdf>.
23. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Юдківська Ганна Юріївна. – К., 2008. – 20 с.
24. Яворський Б. Принцип презумпції невинуватості потребує удосконалення / Б. Яворський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 271–282.
25. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В.Т. Томин. – М.: Юрид. лит., 1991. – 240 с.
26. Бойко В. Деякі проблемні питання процесуального статусу підозрюваного та обвинуваченого за новим КПК України / В. Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. ХІХ звітної наук.-практ. конфер. (7–8 лютого 2013 р.). – Львів: Юридичний факультет Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2013. – 380 с.
27. Фоміна Т.Г. Проблемні аспекти нового Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення статусу обвинуваченого / Т.Г. Фоміна, О.О. Юхно // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 192–195.

28. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шилю. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

29. Городовенко В.В. Правові наслідки тлумачення терміна «засуджений» для правильності призначення покарань на підставі ч. 4 ст. 70 або ч. 1 ст. 71 Кримінального кодексу України / В.В. Городовенко, В.М. Білоконєв // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 5. – С. 75–88.

30. Павлишин А.А. Види вироків та підстави їх постановлення за Кримінально-процесуальним кодексом України / А.А. Павлишин // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3–4. – С. 273–277.

31. Грошевий Ю.М. Правові властивості вироку – акта правосуддя: навч. посіб. / Ю.М. Грошевий. – Х., 1994. – 48 с.

32. Надь Л. Приговор в уголовном процессе. Пер. с венг. / Лайош Надь. – М.: Юридическая литература, 1982. – 224 с.

33. В'юник М.С. Законна сила вироку у кримінальному процесі / М.С. В'юник // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 102–107 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12vmsukr.pdf>.

34. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П.А. Лупинская. – М.: Юридическая литература, 1976. – 168 с.

35. Бобечко Н.Р. Регламентация початку і закінчення апеляційного та касаційного провадження у КПК України / Н.Р. Бобечко // Теоретичні та практичні проблеми адаптації національного законодавства України до світових стандартів правового регулювання: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Грудень 2012 року). – Донецьк: Донецький ун-тет економіки та права, 2012. – С. 35–37.

36. Теория государства и права: курс лекций / М.И. Байтин, Ф.А. Григорьев, И.М. Зайцев и др.; под. ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1999. – 672 с.
37. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / О.І. Осауленко. – К.: Істина, 2007. – 336 с.
38. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підруч. / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.
39. Теория государства и права: учебн. / Денисов А.И., Зорькин В.Д., Кененов А.А., Кудрявцев Ю.В. и др. ; под ред. А.И. Денисова. – М.: Юридическая литература, 1980. – 432 с.
40. Мозгова В.А. Структурні елементи правового статусу засуджених до покарання / В.А. Мозгова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2013. – Випуск № 16. – С. 351–354.
41. Кричун Ю.А. Теоретичні положення визначення поняття та змісту правового статусу засуджених до позбавлення волі / Ю.А. Кричун // Держава та регіони. Серія «Право». – 2014. – № 2. – С. 83–87.
42. Сурилов А.В. Теория государства и права: учебн. пособ. / А.В. Сурилов. – К.; Одесса: Выща шк., 1989. – 439 с.
43. Малейн С.Н. Гражданский закон и права личности в СССР / Н.С. Малейн. – М.: Юридическая литература, 1981. – 216 с.
44. Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз / Наталія Якимчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 11–18.
45. Кобзар В.В. Теоретико-правові підходи до визначення поняття правового статусу особи в науці адміністративного права / В.В. Кобзар // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 165–170.

46. Общая теория государства и права: учебн. / В.С. Афанасьев, А.П. Герасимов, В.И. Гойман и др.; под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2000. – 520 с.
47. Общая теория прав человека / В.А. Карташкин, Н.С. Колесова, И.А. Ледях и др.; отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 520 с.
48. Окунев І.С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Окунев Ігор Сергійович. – К., 2009. – 22 с.
49. Бородовська Н.О. Засуджених: проблеми забезпечення його статусу : моногр. / Н.О. Бородовська. – Івано-Франківськ: Видавництво «Нова зоря», 2008. – 145 с.
50. Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности / Н.А. Шайкенов. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 200 с.
51. Голубов А.Є. Види правового статусу та їх значення для кримінального процесу / А.Є Голубов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2000. – № 11. – С. 153–158.
52. Миняева Т.Ф. Правовой статус личности осужденных в Российской Федерации / Т.Ф. Миняева. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – С. 43–44.
53. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР / В.А. Патюлин. – М.: Наука, 1974. – 246 с.
54. Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определения / М. Бартошек. – М.: Юридическая литература, 1989. – 448 с.
55. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 210 с.
56. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. – М., 1997. – 526 с.
57. Чеботарьова Ю.А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чеботарьова Юлія Анатоліївна. – Х., 2005. – 193 с.

58. Кримінально-виконавче право України: підруч. / [Трубников В.М., Харченко В.М., Лисодід О.В. та ін.] ; за ред. В.М. Трубникова. – Харків: Право, 2001. – 384 с.
59. Лукашева Е.А. Социалистическое право и личность / Е.А. Лукашева. – М.: Наука, 1987. – 160 с.
60. Мальцев Г.В. Социальная справедливость и право / Г.В. Мальцев. – М.: Мысль. – 1977. – 255 с.
61. Шаповал Т. Правовий статус фізичної особи: деякі питання теорії / Тетяна Шаповал // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2008. – № 3. – С. 32–88.
62. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права: навч. посібн. / С.Л. Лисенков. К.: Юрисконсульт; КНТ, 2006. – 355 с.
63. Гуцуляк М.Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт / М.Я. Гуцуляк // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 138–142.
64. Осауленко О.І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Осауленко Олександр Іванович. – К., 1997. – 24 с.
65. Кам'янець Т.В. Загальнотеоретична характеристика правового статусу осіб, засуджених до покарання у виді обмеження волі / Т.В. Кам'янець // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 432–438 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10ktvvov.pdf>.
66. Литвинчук О.І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Литвинчук Олександр Іванович. – К., 2007. – 14 с.
67. Безусий В.В. Окремі питання правового статусу людини в державі / В.В. Безусий // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 44–49 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2009_2_9.pdf.

68. Богословська Л.О. Законний інтерес обвиняемого в уголовном процессе / Л.О. Богословська // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Мат-ли міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 грудня 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – 240 с.

69. Льовкін В.Л. Показання обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Льовкін Вячеслав Леонідович. – К., 2007. – 18 с.

70. Карпов Н.С. Правовий статус присяжного / Н.С. Карпов, В.М. Щерба // Митна справа. – 2013. – Спеціальний випуск. – С. 64–69.

71. Шульгач Н.М. Поняття та зміст правового статусу судді / Н.М. Шульгач // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – Вип. 8. – С. 23–25.

72. Нестеренко О.С. Правовий статус керівника органу досудового розслідування / О.С. Нестеренко // Проблеми законності. – 2014. – Вип. 127. – С. 129–136.

73. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Маланчук Петро Михайлович. – К., 2008. – 24 с.

74. Шнягін О.Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Шнягін Олександр Геннадійович. – К., 2010. – 20 с.

75. Дроздов О. Правове регулювання статусу засудженого у кримінальному судочинстві / О. Дроздов // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 9 (39). – С. 114–120.

76. Выдря М.М. Участники судебного разбирательства и гарантии их прав: учебн. пособ. / М.М. Выдря. – Краснодар, 1979. – 100 с.

77. Корчева Т.В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т.В. Корчева // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 367–371. :

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12ktvpku.pdf>.

78. Теут З. Деякі питання реалізації принципу забезпечення засудженому права на захист у стадії виконання вироку, ухвали, постанови суду / З. Теут // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 456–463.

79. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна А.П. щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/paran2#n2>.

80. Батюк О.В. Правовий статус обвинуваченого на досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Батюк Олег Володимирович. – К., 2007. – 22 с.

81. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

82. Молдован В.В. Поняття та зміст права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України та ФРН / В.В. Молдован, С.М. Мельник // Адвокат. – 2009. – № 8. – С. 31–34.

83. Черняк Н.П. Забезпечення права обвинуваченого на захист у системі кримінального судочинства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Черняк Наталія Петрівна. – К., 2008. – 16 с.

84. Ніколаєв О.О. Проблеми забезпечення процесуальних прав та законних інтересів обвинуваченого на досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ніколаєв Олексій Олексійович. – К., 2001. – 19 с.

85. Литвин Н. Функція захисту за новим КПК України та її реалізація на стадії виконання вироку / Н. Литвин // Проблеми державотворення і

захисту прав людини в Україні: матер. ХІХ звітної наук.-практ. конфер. (7–8 лютого 2013 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. – 380 с.

86. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація / П.М. Рабінович // Право України. – 2010. – № 2. – С. 20.

87. Стецовский Ю.И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту / Ю.И. Стецовский, А.М. Ларин. – М.: Наука, 1988. – 320 с.

88. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / А.Р. Михайленко. – К.: Юринком Интер, 1999. – 448 с.

89. Попелюшко В.О. Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти) / В.О. Попелюшко. – Острог: Острозька академія, 2001. – 196 с.

90. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: навч. посіб. / Є.Г. Коваленко – К.: Юрінком Интер, 2003. – 576 с.

91. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

92. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В.А. Бадира, О.П. Букалов, А.П. Гель, М.В. Романов, І.С. Яковець; за заг. ред. Є.Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. Х.: Права людини, 2011. – 368 с.

93. Микитась І.М. Юридичні гарантії правового статусу засудженої особи в системі виконання покарань / І.М. Микитась // Вісник університету «Україна». – 2011. – № 14. – С. 124–128.

94. Грушицький А.І. Щодо змісту права засуджених на правову допомогу / А.І. Грушицький // Митна справа. – 2011. – № 2. – Ч. 2. – С. 362–367.

95. Кучевська С.П. Право обвинуваченого на неправдиві показання як елемент *favor defensionis* / С.П. Кучевська, Б.І. Яворський // Адвокат. – 2011. – № 2. – С. 18–25.

96. Конвенція про захист прав людини і основних свобод : [Електронний ресурс]: – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

97. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

98. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України / В.М. Тертишник. – К.: А.С.К., 2003. – 1120 с.

99. Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование) / Л.В. Брусницын. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 400 с.

100. Про затвердження Інструкції про організацію конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України, Генеральної прокуратури України №613/785/5/30/29/67/68 від 26 травня 2015 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0698-15>.

101. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України: моногр. / Л.М. Лобойко. – Дніпропетровськ: Юридична академія Міністерства внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2004. – 215 с.

102. Баев О.Я. Усмотрение в уголовном судопроизводстве / О.Я. Баев // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2010. – № 1. – С. 438–450.

103. Грошевий Ю.М. Вибрані праці / Ю.М. Грошевий ; упорядники: О.В. Капліна, В.І. Маринів. – Х.: Право, 2011. – 656 с.
104. Мелихов В.А. Процессуальная ответственность как особая форма государственного принуждения (теоретико-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мелихов Вадим Александрович. – Саратов, 2010. – 191 с.
105. Скачкова О.С. Процессуальная ответственность: понятие и содержание: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Скачкова Ольга Сергеевна. – Самара, 2007. – 204 с.
106. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Лукіна Ірина Михайлівна. – Х., 2010. – 204 с.
107. Столяров А.Г. Судебные расходы как элемент состава гражданской процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Столяров Александр Георгиевич. – СПб, 2004. – 205 с.
108. Новиков А.Г. Гражданская процессуальная ответственность: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Новиков Алексей Геннадьевич. – Саратов, 2002. – 211 с.
109. Чечина Н.А. Об уголовно-процессуальной и гражданско-процессуальной ответственности / Н.А. Чечина, П.С. Элькинд // Советское государство и право. – 1973. – № 9. – С. 33–42.
110. Юдин А.В. Гражданское процессуальное правонарушение и ответственность / А.В. Юдин. – СПб.: Юридическая книга, 2009. – 624 с.
111. Вепрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности / В.С. Вепрев. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 232 с.
112. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова. – М.: Наука, 1987. – 111 с.
113. Чабанюк В.Д. Кримінально-процесуальна відповідальність за вчинення кримінально-процесуальних правопорушень / В.Д. Чабанюк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2012_4/chabanyk.htm.

114. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ветрова Галина Николаевна. – М., 1981. – 176 с.
115. Игнатов С.Д. Уголовно-процессуальная ответственность и ее применение / С.Д. Игнатов, Н.Н. Сафин. – Ижевск: Изд-во Удмуртск. ун-та, 1988. – 80 с.
116. Мединська Л.В. Кримінально-процесуальна відповідальність сторін кримінального провадження / Л.В. Мединська // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3. – С. 463–468.
117. Вепрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Вепрев Виталий Сергеевич. – Челябинск, 2006. – 22 с.
118. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, М.І. Іншин, І.М. Шопіна та ін. – К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 712 с.
119. Інформація з Єдиного державного реєстру судових рішень : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
120. Тertiшник В.М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / Тertiшник Володимир Митрофанович. – Дніпропетровськ, 2009. – 42 с.
121. Сердюк В.А. Загальна характеристика процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод особи у кримінальному процесі (при здійсненні кримінального переслідування) / В.А. Сердюк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 258–262.
122. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року: зі змінами та доповненнями: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
123. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / В.М. Горшенев, П.Е. Недбайло, В.С. Основин, В.О. Лучин и др. ; под общ.

ред. П.Е. Недбалайло, В.М. Горшенева. – М.: Юридическая литература, 1976. – 280 с.

124. Іванов В. М. Історія держави і права України: Навч. посіб. / В. М. Іванов – К.: МАУП, 2002 – Ч. I. – 264 с.

125. Статут Великого князівства Литовського 1529 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2012/11/1529.html>.

126. Статут Великого князівства Литовського 1566 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.

127. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.

128. Статут кримінального судочинства 1864 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/ust_ugprav.php.

129. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В.С. Кульчицький, І.Й. Бойко, О.І. Мікула, І.Ю. Настасяк. – Львів : Тріада плюс, 2002. – 88 с.

130. Худоба Н. Джерела, структура та основні положення Австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. Н.Худоба : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/home/24322-1873-html>.

131. Стебельський П. Австрійський процес карний [Текст]: коментар/ П. Стебельський. – Львів, 1901. – (Правнича бібліотека; Т,1) Вип. 1. – [Б.м.]; [б.в.], 1901. – С. 195.

132. Худоба Н.В. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини / Худоба Н.В. / Форум права. – 2009. – №2. – С.417–422.

133. Песцов Р.Г. Историчний розвиток інституту заочного провадження у кримінальному процесі України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/25551-Istorichnijj_rozvitok_instit/1.html.
134. Про створення військових польових судів : Наказ командира Осадного корпусу; за станом на 22 листопада 1918р. / Директорія УНР: офіц. вид. // Вістник Української Народньої Республіки. – 1918. – № 7. – 8 с.
135. Закон про деякі зміни закону з дня 26-го січня 1919 року про Надзвичайні Військові Суди : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920\(08\)04.zakon_sud.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920(08)04.zakon_sud.php).
136. Кримінально-процесуальний кодекс Української радянської соціалістичної республіки, затверджений 13 вересня 1922 р.: Видавництво Наркомюста. – Харків, 1922. – Ст. 186.
137. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 року: Прийнятий 2-ю сесією ВУ ЦВК X скликання, 1927 р., № 58-59. – Ст. 86.
138. Основи кримінального судочинства союзу РСР та союзних республік від 25 грудня 1958 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrb067.htm>.
139. Конституція Української радянської соціалістичної республіки 1978 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.
140. Тertiшник В.М. Науково-практичний коментар до кримінально-процесуального кодексу України./ В.М.Тertiшник – К.: А. С. К., 2005. – 1056 с.
141. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 348.
142. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. / Л. М. Лобойко – К.: Істина, 2007. – 456 с.
143. Воробейников М.А. Запрет преобразования к «худшему» в советском уголовном процессе / М.А. Воробейников. – Ярославль, 1976. – 24 с.

144. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса: моногр. / А.В. Смирнов. – СПб.: Наука, 2000. – 223 с.
145. Калашникова Н.Я. Гарантия права обвиняемого на защиту при изменении обвинения и наказания / Н.Я. Калашникова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1975. – 144 с.
146. Перлов И.Д. Надзорное производство в уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М.: Юридическая литература, 1974. – 256 с.
147. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: моногр. / О.М. Овчаренко – Х.: «Право», 2008. – 304 с.
148. Справа «Пелевін проти України» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.7412.0>.
149. Шишкін В.І. Оскарження і перегляд судових рішень в Україні / Віктор Шишкін, Роман Куйбіда. – К.: Факт, 2003. – 128 с.
150. Ткачук О.С. Сучасне реформування судової системи України в аспекті єдності суду касаційної інстанції / Ткачук О.С., Глущенко С.В. // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 1(4). – С. 95–106.
151. Фідря Ю.О. Діяльність прокурора в контрольних стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Фідря Юлія Олександрівна. – Одеса, 2010. – 20 с.
152. Омеляненко Г. Поняття, суть і форми перегляду вироків, постанов і ухвал суду в кримінальному судочинстві / Г. Омеляненко // Право України. – 2003. – № 10. – С. 90–94.
153. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.

154. Ботнарєнко О.М. Дискреція в слідчій діяльності: юридико-психологічні особливості : авторєф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06 / Ботнарєнко Олексій Миколайович. – К., 2010. – 18 с.

155. Тітко І.А. Нормативна сутність оцінних понять в кримінально-процесуальному праві України : авторєф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Тітко Іван Андрійович. – Х., 2009. – 22 с.

156. Жук М.С. Історичні аспекти становлення оціночних понять у цивільному праві / М.С. Жук // Часопис національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2 (4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11zmsutp.pdf>.

157. Азарова М. Прокурор в адміністративному судочинстві / М. Азарова // Наше право. – 2010. – № 4. – Ч. 1. – С. 9–13.

158. Косович В.М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: моногр. / В.М. Косович. – Львів: Тріада-плюс, 2010. – 212 с.

159. Солодков А.А. Роль вищого спеціалізованого суду у системі судів загальної юрисдикції / А.А. Солодков // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 4. – С. 84–89.

160. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України: моногр. / О.Ю. Костюченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 182 с. – С. 74.

161. Маринів В. Суб'єкти права на апеляційне оскарження у кримінальному судочинстві України / Володимир Маринів // Вісник прокуратури. – 2012. – № 4-5. – С. 108–114.

162. Габлей Н.Г. Засуджений, виправданий як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності: авторєф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09./ Н.Г. Габлей – Одеса: Б.в., 2009. – 20с.

163. Шпотаківська О.В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві : авторєф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.0 / Шпотаківська Олена Володимирівна. – К., 2006. – 16 с.

164. Шилова Д.В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Шилова Дарія Володимирівна. – Х., 2014. – 22 с.

165. Аврах Я.С. Психологические проблемы защиты по уголовным делам / Я.С. Аврах. – Казань: Изд-во Казанс. ун-та, 1972. – 106 с.

166. Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права / І. Тітко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3. – С. 249–258.

167. Строган А.Ю. Клопотання як самостійний інститут кримінально-процесуального права: заявлення, розгляд та вирішення клопотань на досудовому слідстві: моногр. / А.Ю. Строган. – К.: Істина, 2009. – 456 с.

168. Соловьев А.Б. К вопросу о соотношении публичного и личного интересов в уголовном судопроизводстве / А.Б. Соловьев, Г.С. Казинян // Актуальные проблемы правовой науки и практики. – Кемерово, 1999. – С. 636–639.

169. Багаутдинов Ф. Категория интереса в уголовном судопроизводстве / Ф. Багаутдинов // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 90–92.

170. Озерська А.В. Правові гарантії обвинуваченого в процесуальній ізоляції / А.В. Озерська // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Мат-ли міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 грудня 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – 240 с.

171. Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: моногр. / О.Г. Яновська. – К.: Прецедент, 2011. – 303 с.

172. Теремецький В.І. Проблеми реалізації захисником процесуальних повноважень при апеляційному оскарженні вироку / В.І. Теремецький :

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_38.pdf.

173. Самбор М. Реалізація суб'єктивного права й інтересу у праві: єдність відмінностей / М. Самбор // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 87–90.

174. Мартынич Е.Г. Гарантии прав осужденного в надзорном производстве / Е.Г. Мартынич. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 159 с.

175. Куцова Э.Ф. Советская кассация как гарантия законности в правосудии / Э.Ф. Куцова. – М.: Госюриздат, 1957. – 228 с.

176. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович. – Х., 2011. – 35 с.

177. Заяць Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції / Н. Заяць // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 48. – С. 137–141.

178. Москвич Л.М. Удосконалення судової процедури як складова підвищення ефективності функціонування суду / Л.М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 22–29.

179. Москвич Л.М. Напрями оптимізації судоустрою України / Л.М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 4. – С. 25–31.

180. Сірий М.І. Касація – основна функція Верховного Суду України / М.І. Сірий // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 4. – С. 29–34.

181. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1440 с.

182. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / [рук. авт. колл. А.И. Зубков]. – М.: Изд. группа ИНФРА.М–НОРМА, 1997. – 408 с.

183. Ландо А.С. Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе / А.С. Ландо. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1977. – 132 с.

184. Копетюк М. Участь законного представника неповнолітнього на досудовому слідстві / М. Копетюк // Юридична Україна. – 2009. – № 1 (73). – С. 98–105.

185. Миньковский Г.М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних / Г.М. Миньковский. – М.: Госюриздат, 1959. – 207 с.

186. Мартынчик Е.Г. Охрана прав осужденного в кассационном производстве / Е.Г. Мартынчик. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 120 с.

187. Бобечко Н.Р. Відмова від апеляційної скарги згідно КПК України / Н.Р. Бобечко // Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності: мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції (м. Одеса, Україна, 14-15 березня 2014 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 110–112.

188. Омеляненко Г. Питання заборони «повороту на гірше» в касаційній практиці / Г. Омеляненко // Юридичний вісник України. – 1996. – № 24. – С. 12–13.

189. Ковбаса Ю.П. Правова характеристика кримінально-процесуального інституту недопустимості повороту до гіршого: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ковбаса Юрій Петрович. – Х., 2008. – 206 с.

190. Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013. – Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – 1240 с.

191. Бобечко Н. Проблеми участі сторін в апеляційному та касаційному розгляді кримінальної справи / Н. Бобечко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 328–339.

192. Глуценко С.В. Касаційне оскарження як конституційна засада перевірки судових рішень в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Глуценко Світлана Володимирівна. – К., 2010. – 23 с.

193. Аленин Ю.П. Видеоконференція и телефонная конференція як способ забезпечення права на конфронтацію при виробстві по уголовному делу / Ю.П. Аленин // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск В.М. Дрьомін / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 344-346.

194. Солодков А.А. Роль вищого спеціалізованого суду у системі судів загальної юрисдикції / А.А. Солодков // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 4. – С. 84–89.

195. Справа «Абрамян проти Росії». Рішення від 9 жовтня 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 9. – С. 29–31.

196. Бородовська Н.О. Засуджений: проблеми забезпечення його статусу: моногр. / Н.О. Бородовська. – Івано-Франківськ: Видавництво «Нова зоря», 2008. – 145 с.

197. Бобечко Н.Р. Напрями удосконалення механізму захисту прав особи у стадії касаційного провадження згідно з КПК України / Н.Р. Бобечко // *L'udske a občianske prava a slobody: mechanismus ich implementacie a ochrany v roznych odvetviach prava: zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckey konferencie.* – Bratislava, 2014. – 319 с.

198. Судова реформа в Україні: європейський вектор // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 4. – С. 3–13.

199. Шибіко В.П. Участь захисника у забезпеченні права обвинуваченого на доступ до правосуддя / В.П. Шибіко // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Мат-ли міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 грудня 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – 240 с.

200. Лисюк Ю.В. Деякі питання доступу до правосуддя як загальної засади кримінального провадження / Ю.В. Лисюк // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 травня 2013 р.) Т. 2 / відп.

за випуск д.ю.н. проф. В.М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2013. – 814 с.

201. Ковбаса Ю.П. Правова характеристика кримінально-процесуального інституту недопустимості повороту до гіршого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ковбаса Юрій Петрович. – Х., 2008. – 23 с.

202. Бойко В.П. Заборона «повороту на гірше» в судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Бойко Володимир Петрович. – Львів, 1997. – 24 с.

203. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э.Ф. Куцова. – М.: Юридическая литература, 1973. – 200 с.

204. Сухова О.А. Кассационное обжалование судебных решений в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сухова Ольга Алексеевна. – Саранск, 2004. – 361 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kassatsionnoe-obzhalovanie-sudebnykh-reshenii-v-rossiiskom-ugolovnom-protssesse>.

205. Молдован В.В. Кримінальний процес України. Практикум. / В.В. Молдован, Р.С. Кацавець. – К.: Алерта, 2006. – 297 с.

206. Мотовиловкер Я.О. Проверка законности и обоснованности приговора / Я.О. Мотовиловкер. – Ярославль, 1984. – 231 с.

207. Назаров І.В. Судова реформа як частина правової реформи в Україні [Текст] / І.В. Назаров // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1. – С. 63–76.

208. Глущенко С. Функциональные и организационные принципы судебной власти в деятельности высшего специализированного суда / С. Глущенко // Закон и жизнь. – 2013. – № 6. – С. 17–21.

209. Сердюк В.В. Верховний Суд України і реформування системи правосуддя: організаційно-правовий аспект / В.В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 35–41.

210. Сердюк В.В. Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції / В.В. Сердюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 2. – С. 138–141.

211. Невтішні підсумки судової реформи // Закон і Бізнес. – 2011. – №9 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/1662-nevtishni_pidsumki_sudovoi_reformi.html.

212. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних прав у 2014 році // Офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

213. Грицаєнко Л.Р. Прокурорська діяльність в Україні в світлі сучасного світового досвіду: моногр. / Л.Р. Грицаєнко. – К., 2009. – 576 с.

214. Чупринська Є.М. Правова природа перегляду Верховним Судом України судових рішень у кримінальних справах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Чупринська Євгенія Михайлівна. – К., 2015. – 20 с.

215. Висновок Венеціанської комісії щодо судової реформи. Документ (оновлено) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/1952.html>.

216. Малихіна Н.С. Транспарентність судових рішень як елемент належної реалізації прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві / Н.С. Малихіна // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Мат-ли міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 грудня 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – 240 с.

217. Рішення Верховного Суду України. Постанова від 1 березня 2012 року № 5-2кх12 // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/b3524a63294b88dec22579d0003b3c49/\\$FILE/5-2%D0%BA%D1%8112.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/b3524a63294b88dec22579d0003b3c49/$FILE/5-2%D0%BA%D1%8112.doc).

218. Дроздов О.М. Аксіологічний підхід до перегляду судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України / О.М. Дроздов // Адвокат. – 2012. – № 2. – С. 11–19.

219. Романюк Я.М. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення / Я.М. Романюк, І.В. Бейцун // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 37–42.

220. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А.М. Ларин. – М.: Юридическая литература, 1986. – 160 с.

221. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_804.

222. Анашкин Г.З. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам / Г.З. Анашкин, И.Д. Перлов. – М.: Юридическая литература, 1982. – 80 с.

223. Ведищев Н.П. Возобновление производства по делу ввиду новых или вновь открывшихся обстоятельств / Н.П. Ведищев. – М.: Юрлитинформ, 2003. – 256 с.

224. Блинов В.М. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам / В.М. Блинов. – М.: Юридическая литература, 1968. – 120 с.

225. Беднарська В.М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.09 / Беднарська Валентина Марцинівна. – К., 2007. – 23 с.

226. Громов Н.А. Возбуждение производства по вновь открывшимся обстоятельствам: учебн. пособ. / Н.А. Громов. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – 44 с.

227. Бобечко Н.Р. Суть, завдання, значення та процесуальні особливості провадження за нововиявленими обставинами за КПК України / Н.Р. Бобечко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 1. – С. 193–197: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/1_2015/52.pdf.

228. Громов Н.А. Вновь открывшиеся обстоятельства в уголовном процессе / Н.А. Громов. – М.: Спарк, 1999. – 220 с.

229. Маляренко В.Т. Прокурор у кримінальному судочинстві: деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В.Т. Маляренко, І.В. Вернидубов. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.

230. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: підруч. / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. – 2 вид., переробл. і доповн. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.

231. Громов Н.А. Возбуждение производства и расследование вновь открывшихся обстоятельств : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Громов Николай Александрович. – М., 1981. – 20 с.

232. Кобликов А.С. Процессуальные вопросы, возникающие в стадии возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам / А.С. Кобликов // Советская юстиция. – 1967. – № 8. – С. 12–13.

233. Татаров О.Ю. Правовий статус засудженого та виправданого при розслідуванні нововиявлених обставин учинення злочину / О.Ю. Татаров : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2009_3/tatarov.htm.

234. Татаров О.Ю. Відновлення провадження та проведення розслідування у справі за нововиявленими обставинами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.09 / Татаров Олег Юрійович. – К., 2007. – 20 с.

235. Зумакулов А.Д. Институт возбуждения производства по уголовному делу ввиду новых или вновь открывшихся обстоятельств как

гарантия прав и свобод личности : дисс.... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зумакулов Аслан Далхатович. – Кисловодск, 2005. – 219 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/institut-vozbuzhdeniya-proizvodstva-po-ugolovnomu-delu-vvidu-novykh-ili-vnov-otkryvshikhsya->.

236. Беднарська В.М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному судочинстві: моногр. / В.М. Беднарська. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 256 с.

237. Бобечко Н.Р. Перегляд судових рішень в порядку виняткового провадження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.09 / Бобечко Назар Ростиславович. – К., 2004. – 22 с.

238. Герасимчук О.П. Участь потерпілого на стадії перегляду судових рішень у порядку виключного провадження / О.П. Герасимчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. – № 1. – С. 1–8.

239. Рішення Європейського з захисту прав людини у справах «Горнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece, 1997), «Шмалько проти України» (Shmalko v. Ukraine, 2004) та ін. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart83/inx83637.htm>.

240. Демченко С.Ф. Феміда на холостому ході / С. Ф. Демченко // Закон і бізнес. – 2010. – 19-25 червня. – №25 (960). – С. 5.

241. Конституція України від 28.06.1996 р. №254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

242. Дільна З.Ф. Виконання судових рішень у кримінальному провадженні: теоретичний та прикладний аспекти автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Дільна Зоряна Федорівна. – Львів, 2015. – 22 с.

243. Бринцев Д. А. Виконання вироку, ухвали і постанови суду / Д.А. Бринцев // Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України. – Х.: Право, 2002. – С. 131–135.

244. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

245. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2-х томах / М. С. Строгович. – М. : Издательство «Наука», 1970. – Том II. – 616 с.

246. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21.12.90 р. : [Електронний ресурс] / Верховний Суд України. – Режим доступу: – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>.

247. Литвин Н. Функція захисту за новим КПК України та її реалізація на стадії виконання вироку / Н. Литвин // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. – Випуск 59. – С. 350–355.

248. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: Підручник / Л.Д. Удалова. – К.: Кондор, 2005. – 280 с.

249. Басай В.Д. Підстави і порядок поновлення процесуального строку за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В.Д. Басай // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bvdpku.pdf>.

250. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года // СЗ РФ. – 2001. – № 52. – Ст. 4921.

251. Кримінальне провадження №1/2211/102/2012 / Архів Нетішинського міського суду Хмельницької області за 2012 рік. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://perspekt.org.ua/dovidnik/netishinskij-miskij-sud>.

252. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /Кравчук В. М., Угріновська О.І. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gpk/93-gpk/4864-222.html>.

253. Матвиенко Е.А. Уголовное судопроизводство по исполнению приговора / Е.А. Матвиенко, В.Н. Бибило. – Минск: И-во БГУ им. В. И. Ленина, 1982. – 206 с.

254. Попелюшко В. О. Щодо призначення Верховного Суду України в системі кримінальної юстиції / В. О. Попелюшко // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі: Матеріали круглого столу, м. Київ, 20 травня 2011 року. – К: Видавець Ліпкан О. С., 2011. – С. 47–49.

255. Попелюшко В.О. «Мала» судова реформа в Україні та захист прав громадян / В.О. Попелюшко. – Острог: В-во Національного університету «Острозька академія», 2003. – 236 с.

256. Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі : Затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.02.2012 р. № 222/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 14. – Ст. 524.

257. Яковець І. Визначення виду колонії, в якій повинен відбувати покарання засуджених, та місця відбування покарання : [Електронний ресурс] / І. Яковець. – Режим доступу : <http://www.khpg.org.ua/index.php?id=1239800115>.

258. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі / К.А. Автухов, А.П. Гель, М.В. Романов, В.О. Човган, І.С. Яковець; за заг. ред. М.В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». – Х.: Права людини, 2015. – 480 с.

259. Ухвала Апеляційного суду Хмельницького області від 04.07.2013 р. // Справа 686/6478/13-К; Провадження № 11-кп/792/100/13. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32340774>.

260. Стеничкин Г.А. Понятие и юридическая природа отсрочки отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, как меры уголовно-правового характера / Г.А. Стеничкин // Российский судья. – 2003. – №1. – С.31–35.

261. Минязева Т.Ф. Отсрочка исполнения приговора : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.09 / Т.Ф. Минязева. – М., 1982. – 181 с.
262. Башкатов Л.Н. Уголовно-процессуальное право РФ / Л.Н. Башкатов, И.П. Петрухин. – М., 2006. – 664 с.
263. Ухвала судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Хмельницького області від 07.03.2012 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22571598>.
264. Грошевий Ю. Актуальні проблеми кримінально-процесуальної теорії та проект КПК України // Ю. Грошевий, О.Капліна // Право України. – 2009. – №12. – С. 209–217.
265. Кримінальний процесуальний кодекс Російської Федерації від 18.12.2001року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakonbase.ru/upk/>.
266. Белоносов В. О. Теория и практика применения аналогии в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. О. Белоносов. – Саратов, 1998. – 199 с.
267. Капліна О. До питання про аналогію кримінального процесуального закону / О. Капліна // Юридична Україна. – 2005. – № 1. – С. 55–60.
268. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2-х томах / М.С. Строгович. – М. : Издательство «Наука», 1968. – Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. – 470 с.
269. Постанова Ленінського районного суду м. Полтави // Справа № 1-110/11. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20019209>.
270. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник / Р. В. Вереша. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 960 с.

271. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2014 р. : [Електронний ресурс] / Верховний Суд України. – Режим доступу : http://court.gov.ua/userfiles/1-1_2013.xls.

272. Справа «Стрижак проти України» від 8 листопада 2005 року (Заява № 72269/01). : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_441.

273. Кримінальне провадження №643/18095/13-к, 1-в/643/451/13 : [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36382528>.

274. Ухвала Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 02.06.2014 р. // Справа № 206/2849/14-к. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39061664>.

275. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 25.01.2013 р. // Справа № 1/0905/14/2011. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31020986>.

276. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України. / В.А. Бадира, О.П. Букалов, А.П. Гель, М.В. Романов, І.С. Яковець; За загальною редакцією Є.Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2011. – 368 с.

277. Яновська О. Правові умови реалізації засад змагальності у кримінальному судочинстві / О. Яновська // Право України. – 2011. – № 4. – С. 197–204.

278. Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.73. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73>.

279. Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 19.12.2012 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28088235>.

280. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. № 46/119 «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_905.

281. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/57FFD7A0A934BD56C32570310031F59B?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=57FFD7A0A934BD56C32570310031F59B&Count=500&>.

282. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – К. : Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.

283. Касько В. Критерії ефективності розслідування фактів поганого поведження: огляд прецедентної практики Європейського суду з прав людини, зокрема у справах проти України (виступ на Міжнародній конференції) / В. Касько // Право України. – 2011. – № 7. – С. 96–103.

284. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Д. Гом'єн. – Львів: Кальварія, 1999. – 176 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/631210/>.

285. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Камасинського проти Австрії від 6.11.1981 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=372>.

286. Справа №1/152 // Архів Нетішинського міського суду за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspekt.org.ua/dovidnik/netishinskij-miskij-sud>.

287. Лемак Р. Прокурорський нагляд як гарантія забезпечення правового статусу засуджених / Р. Лемак // Право України. – 2007. – № 3. – С. 69–83.

288. Лоскутов Т.О. Структурні елементи предмету правового регулювання у кримінальному процесі / Т. О. Лоскутов // Часопис

Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – № 1(7) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13ltoukr.pdf>.

289. Про умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 квітня 2002 р. // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України / Упорядник Вапнярчук В. В. – Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 720 с.

290. Брусницын Л.В. Надзор за преступниками – условие гуманизации уголовной и уголовно-исполнительной политики / Л.В. Брусницын // Государство и право. – 2010. – № 2. – С. 95–98.

291. Крикливець Д. Правове регулювання інституту судового контролю: порівняльний аспект / Д. Крикливець // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. – Випуск 59. – С. 343–349.

292. Тулянский Д.В. Стадия исполнения приговора в уголовном судопроизводстве / Д. В. Тулянский. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2006. – С. 154–155.

293. Луцький М. Значення спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі / М. Луцький // Право України. – 2010. – № 8. – С.188–196.

294. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 636 с.

295. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юридичних вузів та факультетів / П. С. Матишевський. – К.: А. С. К., 2001. – 352 с.

296. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 від 26 грудня 2003 р. // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду

України / Упорядник Вапнярчук В. В. – Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – С. 513.

297. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навчальний посібник / А. В. Молдован. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.

298. Гапотченко Г.М. Актуальні питання реабілітації за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Г.М. Гапотченко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.corr-lguvd.lg.ua/d130107.html>.

299. Сальваторе М. Реабілітація кримінальних покарань / М. Сальваторе; переклад М. Сороневич // Українська газета.com. – 26 січня 2011 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.gazetaukrainska.com/2009-12-17-14-46-56/2009-12-17-14-51-26/1095-2011-01-07-14-05-31.html>.

Додаток А

Результати узагальнення кримінальних проваджень місцевих судів ⁴

№ п/п			Кількість справ	% від кількості справ
1.	Загальна кількість узагальнених проваджень		100	100%
2.	Кількість проваджень, у яких судом ухвалений обвинувальний вирок		86	86%
3.	Обвинувальні вироки ухвалені	у підготовчому провадженні на основі угоди:	41	41%
		під час судового розгляду:	45	45%
4	Кількість ухвалених обвинувальних вироків	з призначенням покарання:	81	81%
		без призначення покарання:	5	5%
5.	Кількість проваджень, у яких судом ухвалений виправдувальний вирок		4	4%
6.	Кількість проваджень, які були переглянуті судами за нововиявленими обставинами		6	6%

⁴ Острозького, Здолбунівського місцевих судів Рівненської області, Нетішинського і Шепетівського місцевих судів Хмельницької області, Ленінського районного суду м. Полтави за 2014 -2015 роки

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Faculty of Law
Ivan Franko National University of Lviv

Sichovykh Striltsiv Str., 14
Lviv, 79000, Ukraine

вул. Січових Стрільців, 14,
Львів,
79000

Tel.: +38 0322 74-00-80, 239-41-02
Fax: +38 0322 74-03-80, 260-33-83
E-mail: deklaw@law.Franko.Lviv.ua
www.Franko.Lviv.ua/faculty/law

№ 1910 від 30.06.17р.

На _____

Голові комітету Верховної Ради України
з питань законодавчого
забезпечення правоохоронної діяльності

Кожем'якіну Андрію Анатолійовичу

Шановний Андрію Анатолійовичу!

З метою вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в частині розширення гарантій захисту прав засудженого просимо розглянути пропозиції про внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України, розроблені в рамках дисертаційного дослідження здобувачем кафедри кримінального процесу та криміналістики – Стрельбіцькою Лесею Ярославівною та по можливості врахувати їх в законі.

1. Пункт 1 частини 1 ст. 425 КПК України доцільно викласти у такій редакції: **«засуджений, його законний представник чи захисник – у частині, що стосується покращення становища засудженого».**

2. Частину 1. ст. 447 КПК України змінити і викласти у такій редакції: «Заява про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 1 або 2 частини першої статті 445 цього Кодексу, подається протягом **одного року** з дня ухвалення судового рішення, стосовно якого заявлено клопотання

про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилання на підтвердження підстави, передбаченої пунктом 1 або 2 частини першої статті 445 цього Кодексу, якщо воно ухвалено пізніше».

3. Частину 1 ст. 460 КПК України доповнити такою нормою: **«Близькі родичі та члени сім'ї засудженого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації».**

4. Частину 2. ст. 466 КПК України доповнити такою нормою: **«Якщо засудженим подано клопотання про його участь у судовому розгляді, така участь має визнаватися обов'язковою».**

5. Розділ VIII КПК України «Виконання судових рішень» доповнити статтею **534-1 «Право на побачення з засудженими»** і викласти в такій редакції: **«До звернення вироку до виконання головуєчий в судовому засіданні у кримінальному провадженні чи голова суду надає на прохання близьких родичів, членів сім'ї засудженого, що утримується під вартою, можливість побачення з ним».**

6. Пункт. 1 ч.1 ст. 537 КПК України після слів «про відстрочку виконання вироку» доповнити таким положенням: **«під час відбування засудженим покарання у частині невідбутого покарання».**

З повагою,

завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету Імені Івана Франка
проф. Нор В.Т.

Виконуючий обов'язки декана юридичного факультету
Львівського національного університету Імені Івана Франка
доц. Косович В.М.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ**Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності**

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-1732"20" липня 2015 р.

**Завідувачу кафедри кримінального
процесу і криміналістики
Львівського національного
університету ім. І.Франка
Нору В.Т.**

Шановний Василю Тимофійовичу!

Повідомляємо, що підготовлені здобувачем кафедри кримінального процесу та криміналістики Стрельбіцькою Лесею Ярославівною пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України за результатами дисертаційного дослідження в частині розширення гарантій захисту прав засудженого Комітетом отримані, є слушними і будуть враховані у законодавчій роботі Комітету.

З повагою**Голова Комітету****А. Кожем'якін**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Директор Прикарпатського
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»
проф. Басай В.Д.
 _____ 2015 р.

АКТ

впровадження наукових розробок дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук здобувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка Стрельбицької Лесі Ярославівни у навчальний процес Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі:

голови – Ковальчука С.О., заступника директора Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента;

членів комісії:

Габлей Н.Г., в.о. завідувача кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента;

Савченка В.А., доцента кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента;

Садової Т.В., доцента кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента;

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка Стрельбицької Лесі Ярославівни на тему: «Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України» використовуються у навчальному процесі Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» при проведенні лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика» і «Кримінально-виконавче право».

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Стрельбіцька Л.Я. Окремі питання процесуального статусу засудженого на стадії виконання вироку / Л.Я. Стрельбіцька // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2005. – Вип. XV. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 260-264.
2. Стрельбіцька Л. Проблеми визначення процесуального статусу засудженого в кримінальному процесі / Л. Стрельбіцька // Адвокат. – 2006. – № 11. – С. 24-27.
3. Стрельбіцька Л. Обмеження конституційних прав засудженого / Л. Стрельбіцька // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 121-122.
4. Стрельбіцька Л. Механізм захисту прав та основних свобод засудженого / Л. Стрельбіцька // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10slyosz.pdf>
5. Стрельбицкая Л.Я. Процессуальный статус осужденного по вновь открывшимся обстоятельствам в уголовном производстве Украины / Л.Я. Стрельбицкая // Закон и жизнь. – Кишинев, 2013. – № 12 (3). – С.193-196.

Тези виступів на конференціях та семінарах:

1. Стрельбіцька Л.Я. Значення показань засудженого (виправданого) в кримінальному процесі / Л.Я. Стрельбіцька // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (8-9 лютого 2007 р., м. Львів). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 580-582.
2. Стрельбіцька Л.Я. Обмеження прав засудженого у кримінальному процесі та суміжних галузях права / Л.Я. Стрельбіцька // Верховенство права в процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (30-31 травня 2008 р., м. Острог). – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. – С. 283-287.
3. Стрельбіцька Л.Я. Проблеми реалізації засудженим права на захист / Л.Я. Стрельбіцька // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення: Матеріали ІІ міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 31 лютого 2011 р.): у 3-х ч. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. – Ч. 3. – С. 105-107.
4. Стрельбіцька Л.Я. Процесуальний статус засудженого у провадженні за нововиявленими обставинами / Л.Я. Стрельбіцька // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (16-17 листопада 2012 р., м. Острог). – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. – С. 301-304.

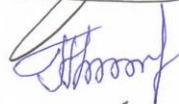
5. Стрельбіцька Л.Я. Окремі питання процесуального статусу засудженого у провадженні у Верховному Суді України / Л.Я. Стрельбіцька // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (15-16 листопада 2013 р., м. Острог). – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. – С. 311-314.

Голова комісії

доц. Ковальчук С.О.

Члени комісії:

доц. Габлей Н.Г.

доц. Савченко В.А.

доц. Садова Т.В.

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Перший проректор
з наукової роботи
Національного університету
“Острозька академія”
проф. Кралюк П.М.

_____ 2015 р.

впровадження наукових розробок дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, здобувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка Стрельбицької Лесі Ярославівни у навчальний процес Національного університету “Острозька академія”

Комісія у складі:

Директора інституту права ім. І.Малиновського, завідувача кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін, доктора юридичних наук, професора Попелюшка В.О., кандидата юридичних наук, доцента Герасимчука О.П., кандидата юридичних наук, доцента Гонгала С.Й. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка Стрельбицької Лесі Ярославівни на тему “Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України” використовуються у навчальному процесі Національного університету “Острозька академія” при проведенні різних форм навчання по наступних навчальних дисциплінах: Кримінальний процес, Криміналістика, Кримінально-виконавче право.

Статті у наукових фахових виданнях:

1) Стрельбицька Л.Я. Окремі питання процесуального статусу засудженого на стадії виконання вироку/ Л.Я. Стрельбицька // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей.-2005.- Випуск ХУ. – Івано- Франківськ: «Глай», 2005. – С. 260-264;

2) Леся Стрельбіцька Проблеми визначення процесуального статусу засудженого в кримінальному процесі / Стрельбіцька Л. // Адвокат. - 2006. - № 11. - С.24-27;

3) Леся Стрельбіцька Обмеження конституційних прав засудженого / Стрельбіцька Л. // Підприємництво, господарство і право. - 2009.- №7.- С. 121-122;

4) Стрельбіцька Л. Механізм захисту прав та основних свобод засудженого / Л.Стрельбіцька Л. // електронний "Часопис".Острог- 2010.- № 2- С. 48-51;

5) Стрельбицкая Л.Я. «Процессуальный статус осужденного по вновь открывшимся обстоятельствам в уголовном производстве Украины»// Закон и жизнь 2013 г. №12(3) (республика Молдова) – С.193-196

Тези виступів на конференціях та семінарах:

1. Стрельбіцька Л.Я. Значення показань засудженого (виправданого) в кримінальному процесі / Л.Я. Стрельбіцька // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції. 8-9 лютого 2007р. м. Львів. - Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. - С.580-582

2. Стрельбіцька Л.Я. Обмеження прав засудженого у кримінальному процесі та суміжних галузях права / Л.Я.Стрельбіцька //Верховенство права в процесі державотворення та захисту прав людини в Україні. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції 30-31 травня 2008 р. м. Острог. - Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. - С.283-287

3. Стрельбіцька Л.Я. Проблеми реалізації засудженим права на захист / Л.Я. Стрельбіцька //Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення. Матеріали ІІ міжнародної науково-практичної конференції. м. Запоріжжя, 31 лютого 2011 р. Частина ІІІ. - Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. - Ч.3. - С. 105-107

4. Стрельбіцька Л.Я. «Особа злочинця» в працях І.Малиновського / Л.Я.

Стрельбіцька // Міжнародна науково-практична інтернет конференція, присвячена 90-річчю з дня народження Белкіна Р.С. – 25 квітня 2012 року м. Київ.

5. Стрельбіцька Л.Я. Процесуальний статус засудженого у провадженні за нововиявленими обставинами/ Л.Я.Стрельбіцька //Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції Малиновські читання 16-17 листопада 2012 р. м. Острог – С.301-304

6. Стрельбіцька Л.Я. Окремі питання процесуального статусу засудженого у провадженні у Верховному суді України/ Л.Я.Стрельбіцька //Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції Малиновські читання 15-16 листопада 2013 р. м. Острог – С.311-314

Голова комісії:

д.ю.н., проф. Попелюшко В.О.

Члени комісії:

к.ю.н., доц. Герасимчук О.П.

к.ю.н., доц Гонгало С.Й.